

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

CAUZELE, OBIECTIVELE ȘI ORGANIZAREA RĂSCĂLEI DIN 1437—1438
OGLINDITE ÎN MENTALITATEA COLECTIVĂ ȚĂRĂNEASCĂ

LUDOVIC DEMÉNY

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA: ACȚIUNI
ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN
(II)

ȘTEFAN ANDREESCU

SPIRITUL PUBLIC ÎN EPOCA REGULAMENTARĂ

GEORGETA PENELEA

VIATA SOCIALĂ A SPANIEI ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ PÎNĂ LA PRIMUL
RĂZBÔI MONDIAL

EUGEN DENIZE

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSIDERAȚII ASUPRA IDEOLOGIEI IMPERIALE ȘI CONDUCERII ÎN
TIMPUL LUI GAIUS (37—41 e.n.)

RAMIRO DONCIU

DOCUMENTAR

CONSOLIDAREA SISTEMULUI MILITAR DE APĂRARE AL ROMÂNIEI
DUPĂ OBTINEREA INDEPENDENȚEI. ACTIVITATEA GENERALULUI
BRIALMONT

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

PROCESUL LUPTĂTORILOR COMUNIȘTI ȘI ANTIFASCIȘTI DE LA
CONSTANȚA

DOMINUȚ I. PĂDUREANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE.

6

TOMUL 40

1987

IUNIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **AUREL LOGHIN**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (membri).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfi r — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, Nr. 6

Iunie 1987

ISTORIA ROMÂNIEI

- LUDOVIC DEMÉNY, Cauzele, obiectivele și organizarea răscoalei din 1437—1438 oglindite în mentalitatea colectivă țărănească. 551
- ȘTEFAN ANDREESCU, Transilvania la începutul secolului al XVII-lea: acțiuni și proiecte pentru unitatea spațiului carpato-danubian (II) 564
- GEORGETA PENELEA, Spiritul public în epoca regulamentară (I) 575
- EUGEN DENIZE, Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial 589

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- RAMIRO DONCIU, Considerații asupra ideologiei imperiale și conducerii în timpul lui Gaius (37—41 e.n.) 602

DOCUMENTAR

- CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, Consolidarea sistemului militar de apărare al României după obținerea independenței. Activitatea generalului Brialmont 613
- DOMINUȚ I. PĂDUREANU, Procesul luptătorilor comuniști și antifasciști de la Constanța 621

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Teze false privind formarea poporului și limbii române (*Dumilru Berciu, Luciu Marinescu, Iancu Fischer, Gheorghe Tudor*). 632

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- „Glasul documentelor” — masă rotundă organizată la Biblioteca Centrală Universitară din București (*Constantin Șerban*); Sesiune de comunicări științifice, Lugoj; 65 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist (*Dan Popescu*); Călătorie de studii în U.R.S.S. (*Paul Cernovodeanu*); cronica. 641

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran. Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 307 p. (*Viorel Panait*) 648
- RADU CONSTANTINESCU, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, D.G.A.S., București, 298 p. (*Filofteia Rtnziș*) 652
- DAVID REES, *The Son of Prophecy. Henry Tudor's Road to Bosworth*, Black Raven Press, London, 1985 (*Ovidiu Bozgan*) 653
- * * * *Politica e vita religiosa a Firenze tra '300 & '500*, în „Memorie Domenicane”, 1985, Nr. 16, Pistoia, 373 p. (*Ileana Căzan-Neagu*) 654

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, No. 6

Juin 1987

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- LUDOVIC DEMÉNY, Les causes, le caractère et l'organisation de la révolte paysanne de 1437—1438 reflétés dans la mentalité collective des paysans. 551
- ȘTEFAN ANDREESCU, La Transylvanie au début du XVIIe siècle: actions et projets pour l'unité de l'espace carpato-danubien (II) 564
- GEORGEA PENELEA, L'esprit public sous le Règlement organique (I) 575
- EUGEN DENIZE, La vie sociale de l'Espagne reflétée dans la presse roumaine jusqu'à la première guerre mondiale 585

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- RAMIRO DONCIU, Considérations sur l'idéologie impériale et le gouvernement au temps de Gasius (37—41 n.è.) 602

DOCUMENTAIRE

- CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, La consolidation du système militaire de défense de la Roumanie après la conquête de l'indépendance. L'activité du général Brialmont 613
- DOMINUȚ I. PĂDUREANU, Le procès des combattants communistes et antifascistes de Constanța 621

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Fausse thèses concernant la formation du peuple et de la langue roumaine (*Dumitru Berciu, Lucia Marinescu, Iancu Fischer, Gheorghe Tudor*). 632

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- „La voix des documents” — table ronde organisée à la Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest (*Constantin Șerban*); Session de communications scientifiques, Lugoj: 65 ans depuis la création de l'Union de la Jeunesse Communiste (*Dan Popescu*); Voyage d'études en U.R.S.S. (*Paul Cernovodeanu*); Chronique. 641

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- * * * *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741—decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat* (L'agence diplomatique de la Moldavie à Constantinople (30 août 1741—décembre 1742). Les rapports inédits du agents de Constantin Mavrocordat), traduction du texte grec, étude introductive, notes et commentaires, glossaire et index de Ariadna Camariano-Cloran, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 307 p. (*Viorel Panait*) 648
- RADU CONSTANTINESCU, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu* (Manuscrits d'origine roumaine figurant en des collections étrangères. Répertoire), D.G.A.S., București, 298 p. (*Filofteia Rtnziș*) 652
- DAVID REES, *The Son of Prophecy. Henry Tudor's Road to Bosworth*, Black Raven Press, London, 1985 (*Ovidiu Bozgan*) 653
- * * * *Politica e vita religiosa a Firenze tra '300 e '500*, in „Memorie Domenicane”, 1985, nr. 18, Pistoia, 353 p. (*Ileana Căzan-Neagu*) 654

CAUZELE, OBIECTIVELE ȘI ORGANIZAREA RĂSCOALEI DIN 1437—1438 OGLINDITE ÎN MENTALITATEA COLECTIVĂ ȚĂRĂNEASCĂ

LUDOVIC DEMÉNY

La aniversarea a cinci sute de ani de la răscoală, în condițiile amplei desfășurări a luptei antifasciste din anul 1937, evenimentul a fost comemorat și marcat printr-o serie de opere literare, eseuri și lucrări cu caracter științific. Mesajul principal al tuturor acestor opere, lucrări și studii a constat în sublinierea unirii forțelor democratice române și maghiare în fața pericolului fascist ce amenința însăși existența popoarelor. Printre ele s-a detașat ampla monografie¹ a comunistului Mihai Diaciuc - Dăscălescu, publicată în condițiile ilegalității într-o mică tipografie din Piatra Neamț.

Memoriei răscoalei din 1347 i-a fost consacrat și un număr din lunile iulie-august 1937 al revistei de orientare marxistă „Korunk”.

În ajunul aniversării din 1937 a fost pusă pe scenă piesa lui Kós Károly intitulată *Budai Nagy Antal históriája* (Istoria lui Budai Nagy Antal), după ce autorul cu câțiva ani mai înainte publicase romanul istoric cu același titlu.

În presa de orientare democratică din Transilvania, atât cea română, cât și cea maghiară, au apărut articole comemorative. Se continua, astfel, acea tradiție înaintată a istoriografiei care pune în lumina sa adevărată lupta antifeudală a țăranimii transilvane și care se poate mândri cu nume ca Nicolae Bălcescu, George Barițiu, Ion Rusu-Șirianu, Horváth Mihály, Gombos Ferenc Albin, Aradi Viktor și alții.

Am ținut ca acum la aniversarea a cinci veacuri și jumătate de la răscoala din 1437 să amintim pe cei care au contribuit la formarea unei viziuni istorice înaintate despre acest eveniment memorabil din istoria patriei. Evident, cercetarea istorică a progresat mult de la scrierea lucrărilor și operelor autorilor menționați. În special deceniile de după eliberare au îmbogățit istoriografia², au apărut monografiile și studii valoroase, au fost scoase la lumină documente noi, a evoluat interpretarea etc.

Constituie o latură specifică a cercetărilor asupra acestei teme că ele s-au încheiat în fond la sfârșitul deceniului al șaptelea și începutul deceniului al optulea; de atunci încolo nu putem semnala în istoriografie studii sau monografii speciale consacrate răscoalei din 1437—1438 care să fi îmbogățit informația noastră științifică. Nu s-a dezbătut în istoriografia de pînă acum nici felul cum au văzut țăranii răsculați însăși ridicarea lor, problema transformării mentalului lor colectiv atunci cînd ei s-au angajat în confruntarea armată cu feudalitatea.

Răscoala din anii 1437—1438 a țăranilor transilvăni constituie în același timp o parte componentă a unui capitol de istorie universală, ce face parte din șirul răscoalelor și războaielor țărănești din Europa epocii feudale. Mai întâi ea a avut interferențe directe cu mișcarea husită din Cehia, mișcarea ce a înregistrat un larg ecou pe plan european, inclusiv în Transilvania și în Moldova. Apoi, printr-o fericită coincidență, despre ea s-au păstrat izvoare emaneate nu numai din partea forțelor opuse țăranimii răsculate, ci și documente în care se reflectă mentalitatea colectivă a țăranilor angajați în luptă împotriva feudalității și a agravării situației lor economice, sociale și juridice. În felul acesta, pentru cel ce întreprinde o investigație comparativă îi stau la dispoziție izvoare pe baza cărora are posibilitatea de a compara această răscoală cu cele din alte țări europene sub diferitele sale aspecte ca organizarea militară, ideologia și programul răsculașilor, aria de cuprindere, structura socială a forțelor angajate în luptă, strategii și acțiuni etc.

Aceasta este și motivul pentru care în studiul de față ne vom opri la câteva din laturile din care se degajează felul de a gândi și judeca al țăranimii răsculate din Transilvania.

1. Este de la sine înțeles că prima problemă ce se pune în fața noastră în contextul astfel fixat constă în felul în care vedeau țăranii înșiși cauzele imediate și cele mai îndepărtate ale ridicării lor. Răspunsul la întrebarea pusă ni-l oferă textele celor două înțelegeri încheiate între țăranii răsculași și adversarii lor nobili, în vara și toamna anului 1437, în condițiile unor ciocniri armate câștigate de primii. Se știe că, după bătălia de pe dealul Bobilna (numit astăzi de localnici Băbdiu) din hotarul satului Olpreț câștigată de răsculași, conducătorii oștirii nobiliare au fost nevoiți să accepte tratativele cu reprezentanții aleși ai țăranilor și să primească o bună parte din revendicările lor. Toate acestea au fost fixate într-un act cu caracter de privilegiu, act emanat la 6 iulie 1437 sub pecetea locului de adevărit de la Cluj-Mănăștur. Preambulul acestui act cuprinde de fapt răspunsul la întrebarea noastră, căci reprezentanții răsculașilor au expus cauzele ridicării lor, iar în actul emanat reprezentanții celor două părți „ne-au arătat și declarat într-un gând și într-un glas ... că ... obștea ungurilor și a românilor din aceste părți ale Transilvaniei ... s-au adunat pe muntele Bobilna, și s-au unit prin jurământ mai întâi pentru faptul că reverendul întru Christos, domnul Gheorghe Lépes, episcopul Transilvaniei, nevrînd să-și strângă dijmele ce i se cuveneau, câtă vreme moneda care circula era aceea a denarilor depreciati, le-a lăsat să se adune la ei timp de trei ani, și a vrut acum în urmă să le stoarcă în moneda (cea nouă) în bani mari și grei, împovărându-i rău pe ei în chip nedrept și necuvenit, iar pentru neplata acestor dijme a aruncat asupra lor interdictul bisericesc, sub care interdict, ei pe părinții lor, adică pe tații, mamele lor, pe frații și surorile, pe fiii și fiicele lor, și pe alți dintre ai lor, care s-au mutat din această lume, fără a fi primit prea sfântă eucharistie, precum și celelalte taine bisericești, ei i-au îngropat afară din biserică și din cimitir, în câmp, cu cea mai mare durere a sufletului, și vaietul cel mai trist, iar pe surorile și fiicele lor, le-au măritat sau dat în căsătorie împotriva regulilor și a ritului sfintei biserici romane și universale ce au a fi păzite, și care nu sînt de loc păzite de biserică și mai apoi în adevăr pentru faptul că au fost aduși în stare de grea robie (*in gravem servitutem forent redacti*) de către domnii lor de pământ, ca și cum ar fi niște sclavi cumpărați. Căci atunci cînd voiau să se mute de pe posesiunile unora în alte locuri, spre

a trăi acolo, ei nu erau lăsați nicidecum să plece, și erau lipsiți de toate drepturile libertăților lor, asupriți la culme și greu împovărați cu poveri pe care nu le puteau duce. [Iar ei] pentru a dobîndi și recăpăta vechile libertăți date și hărăzite de către sfinții regi tuturor locuitorilor. . . . și pentru a lepăda și îndepărta apăsarea poverilor de nerăbdat, sfătuindu-se între ei cu luare aminte, s-au adunat pe dealul vecin, Bobîlna, în cuprinsul suszisei moșii, Olpret, pentru a chibzui cu mai multă prudență la treburile lor”³. Cu toate că în document se conseninează faptul că cele de mai sus au fost declarate în fața conventului de la Cluj-Mănăstur, este evidentă dominarea viziunii țărănești asupra faptelor relatate. Nici conventul care reprezenta biserica catolică, nici reprezentanții nobilimii prezenți la redactarea documentului nu ar fi putut califica biserica catolică drept una ce calcă regulile și ritul bisericesc, nici nu puteau vorbi de „grea robie” la care au fost supuși țărani. Asemenea aprecieri rezultau din mentalitatea colectivă a țăranilor iăzvărâțiți, care au reușit, în cursul tratativelor cu adversarii învinși, să-și impună punctul de vedere. Se reflectă în aceste formulări ideologia ereziilor medievale larg răspîndite în toată Europa feudală, ceea ce constituie o altă latură a convergenței spirituale în care se încadrează sub acest aspect și răscoala din 1437.

Rezultă din contextul citat că abuzurile episcopului Gheorghe Lăpșe legate de strîngerea dijmei au constituit acel moment în care paharul suferinței țărănești plin de amărăciune s-a revărsat. Se cunoaște din alte izvoare că în anii 1433—1434 regele Sigismund a bătut monedă depreciată, iar episcopul Transilvaniei a refuzat să strîngă dijma în această monedă, lăsînd ca sumele să se adune. În vara anului 1436 a introdus însă o nouă monedă mai valoroasă și atunci episcopul a început să pretindă și restanțele în monedă nouă. Suma era însă atît de mare, încît țărani pur și simplu nu erau în stare să o achite. Episcopul a recurs la mijlocul deosebit de jignitor și de temut pentru mentalitatea medievală apăsată de credință și superstiții.

Dacă — după părerea răsculașilor — „din cauza variației și a nestatorniciei monedelor de denari circulînd în acea vreme, s-au iscat și produs felurite disensiuni și neînțelegeri la plata dijmelor episcopale” — adică izbucnirea răscoalei, dijma bisericească cuprindea în sine și o latură care o includea printre cauzele mai îndepărtate și mai generale ale ridicării generale a țăranilor. Această obligație feudală convertită în bani marca încă de la mijlocul secolului al XIV-lea o vădită tendință de creștere. Afirmăția noastră pare la prima vedere neîntemeiată pentru motivul că dijma bisericească sau cu alte cuvinte zeciuiala constituia o obligație fixă, anume a zecea parte din producția de cereale a gospodăriei țărănești. Numai că de la mijlocul veacului al XIV-lea ea a fost convertită în bani, iar suma ce se lua pentru partea revenită bisericii creștea, fenomen ce provoca o permanentă stare de nemulțumire.

Țărani refîn printre motivele ridicării lor creșterea și a altor obligații în natură (cum au fost daturile, obligația cunoscută în medievistica europeană sub numele de mîna moartă etc.), în bani (censul, teragiul etc.) și în muncă (robota în gospodăria aflată în regia stăpînului, întreținerea stăvilarelor morilor și a celorlalte iezături, munci suplimentare la ocele de sare etc.), precum și faptul că au fost introduse obligații noi, dintre care nona sau a noua parte din tot ce producea gospodăria țărănească era considerată de răsculași alături de dijma bisericească deosebit de apăsătoare.

Mentalitatea colectivă a țăranilor răsculați, formată în cadrul adunării lor pe dealul Bobilna particulariza cauza principală a ridicării lor armate în lichidarea dreptului de liberă strămutare a iobagilor. Ea capătă în această mentalitate un conținut mult mai general, mai cuprinzător, reflectat și în textul înțelegerii de la 6 iulie 1437 prin formulările de asemenea natură : „Deoarece s-au văzut că toată jefuirea silnică și asupra locuitorilor regatului se trage de acolo că celor ce voiau să locuiască în altă parte nu li se permitea să plece, chiar și despuiați [de bunurile lor]”. În conștiința colectivă a țăranilor răsculați ei au fost reduși la o stare în care „libertățile lor... prin diferite schimbări abuzive sînt nesocotite și cu totul desființate”. Ca în mai toate răscoalele și războaiele țărănești din Europa apare deci și în cadrul răscoalei țărănești transilvane din 1437 noțiunea de libertate și recistigarea ei ca un obiectiv fundamental. Actul din 6 iulie 1437 consemnează și faptul că țăranii adunați pe dealul Bobilna cu scopul de a „lepăda și îndepărta apăsarea poverilor de nerăbdat” s-au sfătuit între ei „cu luare aminte” și au stabilit ca delegații lor aleși pentru a purta tratative cu adversarii lor să ceară ca aceștia „să-i păstreze în zisele libertăți ale sfinților regi și să le slobozească grumazul de jugul robiei de nerăbdat (*in dictis libertatibus sanctorum regum se conservari et a iugo intolerabilis servitutis colla eorum exsolvi*)”.

Constatăm deci că în ciuda faptului că expunerea poartă amprenta gândirii medievale și conține unele formulări care pentru judecata noastră de azi par naive, mentalitatea colectivă a țăranilor răsculați din Transilvania a reușit să particularizeze trăsăturile fundamentale ale evoluției obiective a rînduielilor feudale, să surprindă specificul schimbărilor survenite în starea iobagilor și să indice la un nivel de generalizare adecvată cauzele imediate și cele mai îndepărtate ale ridicării antifeudale din 1437. Sub acest raport răscoala țăranilor transilvani se poate măsura cu oricare dintre răscoalele și războaiele țărănești antifeudale din Europa medievală.

2. Din felul în care s-au reflectat în mentalitatea colectivă a răsculaților cauzele mișcării a rezultat și fixarea principalelor obiective. Înainte însă de a vorbi despre acestea din urmă, este necesar să schițăm modalitatea în care țăranii au convenit asupra lor. Din păcate izvoarele timpului nu ne oferă știri în privința antecedentelor formării taberei țărănești pe dealul Bobilna; o dată însă ajunși aici, țăranii au fost puși în fața întrebării hotărîtoare pentru ei despre ce urmau să facă. Alături de problemele organizării, despre care vom vorbi ceva mai încolo, trebuiau să fie stabilite principalele revendicări. Aceasta implica trecerea de la faza spontaneității, caracteristică oricăror mișcări țărănești, la cea a acțiunii prestabilite. Etapa răfuiei cu stăpînii proprii a țăranilor din fiecare sat sau grupuri de sate trecuse. Acuma se punea problema coordonării țelurilor urmărite, căci de ele depindeau și acțiunile ce urmau să fie întreprinse. Ceea ce i-a făcut pe țăranii să se revolte a constat în abuzurile episcopului în stringerea dijmei bisericesti. Este deci de înțeles că aceste abuzuri erau generale și atingeau pe toți cei adunați în egală măsură, dar în condițiile particularităților dominante în orice societate de tip feudal și a gamei atît de pestrice a obligațiilor feudale trebuiau identificate acele poveri care erau aceleași peste tot. Efortul de generalizare, de abstractizare s-a realizat în cursul unor sfaturi țărănești ținute pe dealul Bobilna, timp în care s-a încheiat și s-a modelat mentalitatea colectivă. Dacă pînă atunci viziunea țăranilor era limitată la stările locale ce cuprindea satul sau cel mult cîteva sate din jur, datorită faptului că ei s-au găsit în mijlo-

cul unor mase de oameni veniți din diferite părți și cu o experiență de viață diversă. Erau printre cei adunați și știutorii de carte, orășeni cu un orizont mai larg și chiar oșteni care participaseră la campanii militare pînă în îndepărtata Moravie și Boemie. Contactul viu era dictat de atmosfera încărcată de tensiuni puternice, de patimi și amărăciuni, de revoltă și hotărîre, de îngrijorare și chiar teamă, ceea ce făcea ca activitatea intelectuală să iasă din făgașul său tradițional, să fie puternic marcată de efortul suplimentar. Vremurile erau altele, țăranul obișnuit și apăsător de munca zilnică istovitoare, de sarcini feudale apăsătoare, s-a trezit dintr-o dată într-un mediu și condiții complet schimbate. Eliberat de gîndiri zilnice, el trăia în climatul psihologiei colective. În cîteva zile transformări greu de supraapreciat s-au produs în gîndirea lui. El avea timp acum să se gîndească la ceea ce este bine sau rău, să vorbească cu semenii lui, să-și ridice capul cu gîndul la demnitatea lui umană. Toate acestea l-au făcut mai receptiv, mai comunicativ; necesitatea de a confirma prin dialog pasul la care s-a decis era intens trăită.

În această atmosferă s-au ținut sfaturile țărănești de pe dealul Bobilna în zilele de iunie 1437, sfaturi în care s-au trecut în revistă plîngerile locale, s-au putut stabili acele revendicări care priveau pe toți. Faptul era consemnat în textul înțelegerii dintre răsculați și nobili de la începutul lui iulie 1437 sub formulări diferite ca: „sfătuindu-se între ei cu luare aminte”, adunați „pentru a chibzui cu mai multă prudență la treburile lor”, „au hotărît și au statornicit”, „adunîndu-se la sfat” etc.

Știm tot din relatarea acestui document capital pentru istoria răscoalei țărănești din 1437 că cei adunați pe dealul Bobilna, după ce stabilirea principalelor lor revendicări, au ales din rîndurile lor soli care să trateze cu nobilii în vederea restabilirii „libertăților țărănești”, a lichidării abuzurilor și a stabilirii, fixării condițiilor ce urmau să fie respectate de ambele părți. Avem deci suficient temei să afirmăm că stabilirea revendicărilor țărănești era rezultatul unei gîndiri colective, că aceste revendicări reflectau o mentalitate colectivă despre raporturile feudale așa cum vedeau acest lucru cei ridicați la luptă antifeudală.

Aminteam că în această viziune primul lucru ce urma să fie reglementat a constat în stabilirea modului de plată a dijmei bisericești, în fixarea unei sume stabile ce era simțitor redusă față de cît plăteau țărăanii pînă atunci. După victoria obținută de răsculați reprezentanții nobililor au fost nevoiți să accepte punctul de vedere al țărănilor și să-l consemneze în actul des pomenit cu următoarele cuvinte: „Pentru a înlătura în viitor asemenea primejdii (= cum au fost abuzurile episcopului—n.n. L. D.) și pentru a le ocoli, au hotărît și au statornicit ca, în ceea ce privește modul de plată viitor al acestor dijme episcopale, să se dea și să se plătească pentru douăzeci de clăi un florin de aur, sau atîția denari circulînd atunci care prețuiesc cît un florin de aur; iar în timpul așezării acestor dijme episcopale să nu poată strînge dijma vreun dijmuitor sau vreun șlujitor al nobililor”. A triumfat punctul de vedere al răsculaților și în privința felului de achitare a dijmelor restante, ceea ce a fost inclus în textul înțelegerii în felul următor: „Au mai hotărît ca dijmele episcopale neîncasate de cîțiva ani, [să fie achitate] cu cinci denari de cei care umblă acum, adică pentru douăzeci de clăi, o sută de denari”. Dacă ținem seamă de faptul că suma pretinsă pentru o clăie era înainte de răscoală 10—12 denari, atunci — după cele stabilite în înțelegere — ea se reducea la jumătate și la mai mult de jumătate.

În mentalitatea colectivă a țăranilor răsculați „apăsarea poverilor de nerăbdat”, „diferitele schimbări abuzive” se concretizau prin introducerea unor obligații feudale noi și prin creșterea însemnată a altora. De aceea răsculații revendicau lichidarea celor dintii și reducerea celorlalte din urmă. Ei au identificat printre sarcinile feudale ce urmau să fie desființate, obligația cunoscută sub denumirea de nona, sau a noua parte, introdusă spre sfârșitul scolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea în temeiul decretului din 1351 al regelui Ludovic de Anjou⁴. Conform acestui decret fiecare stăpîn de pămînt avea dreptul și era chiar obligat să strîngă de la supușii săi a noua parte din tot ce rodea pămîntul. În mentalitatea colectivă a țăranilor, formată pe dealul Bobilna, această obligație era considerată ca una ce împovăra extrem de mult gospodăria iobagilor și de aceea reprezentanții aleși ai țăranilor au cerut și au reușit să impună nobililor învinși lichidarea ei. În actul din 6 iulie 1437 faptul este consemnat astfel: „Nimeni dintre magnați, dintre nobili sau dintre fețele bisericești sau vreun alt om (de orice stare ar fi el) să nu cuteze cumva, de acum înainte să ia a noua parte din roade și din orice fel de grîne sau vin, nici de la iobagii proprii, nici de la străinii care cultivă pămîntul sau vile”.

La fel a fost impusă scoaterea din șirul obligațiilor feudale a iobagilor dijma din porci și albine împreună cu darea cunoscută sub numele de ako. În textul înțelegerii acest lucru apare după cum urmează: „De asemenea dijma (*decima*) sau altă dare (*census*) din porci și albine, ce se luau pînă acum... mai ales în jurul cetăților, și darea numită în popor ako să nu mai fie nimeni dator a le da domnilor de pămînt”. Nu cunoaștem exact natura și cantitatea obligației „numite în popor ako”, s-ar putea ca ea să fi fost percepută din vin.

În mentalitatea colectivă a răsculaților un șir întreg de alte obligații erau considerate ca fiind peste măsură și în cursul acelorși tratative ci au reușit să-și impună punctul de vedere. Dintre obligațiile în bani pe primul loc se afla censul anual, care înainte de răscoală ajungea la circa 100—160 de denari luați după o sesie iobăgească întreagă. Acuma însă înțelegerea o reducea în felul următor: „Drept cens anual fiecare iobag să fie dator să plătească la sărbătoarea sfîntului Martin (10 noiembrie) zece denari în moneda umblind atunci, [și] nu mai mult”. Reducerea apare sensibilă.

Am pomenit și mai înainte că mentalitatea colectivă a răsculaților considera un abuz din partea stăpînurilor de pămînt încercarea de a mărf cantitatea obligațiilor în natură sau în muncă a iobagilor. Reprezentanții aleși ai „obștii țăranilor” au avut mandatul să impună fixarea cit mai precisă a cantității și circumscrierea modului de percepere a obligațiilor recunoscute. Între acestea erau daturile, obligațiile în muncă, cele față de cămărașii cămărilor regești de sare, precum și cele impuse de necesitatea apărării țării în fața invaziilor străine.

După textul înțelegerii cantitatea daturilor sau darurilor (*munera*) se stabilea la o ciblă de ovăz, șase colaci și un pui anual fixată într-o anumite ordine la sărbătorile de Crăciun, Paști și la sărbătoarea hramului bisericii locale. Obligațiile în muncă sînt fixate la „o zi de coasă sau de secerat” pe an și în întreținerea stăvilarelor la morile stăpînului și a celorlalte iezături, „după obiceiul statornicit”. Erau, de asemenea, fixate și obligațiile particulare ale „iobagilor maiestății regale” care locuiau în așezările cămărilor de sare”. Acești iobagi erau datori „a împlini întotdeauna cu

credință slujbele cuvenite și obișnuite, dar cămărașul să nu îndrăznească să-i constrângă cu sila la munci forțate, atit la căratul bolovanilor de sare cit și la căratul altor poveri". Se mai statornicea ca vînzarea vinului de către cămăraș să se facă „numai în casa proprie a cămării” și „nu în alte case, ori în alte locuri”, iar la vînzarea vinurilor sale cămărașul „să nu poată opri pe alții de a vinde vinul lor”.

Relativ pe larg fuseseră statornicite și sarcinile locuitorilor de la sate în cazul „dacă s-ar ivi vreo nevoie de a se porni o expediție militară”. În atari împrejurări „episcopul, voievozii și comiții secuilor”, precum și cei ce aveau datoria „să slujească la oaste” urmau ca vara să fie găzduiți pe cîmp, iar în timpul iernii „în sate sau orașe”, căpitanii lor chemînd la sine pe juzii orașelor și satelor din împrejurimi care vor jura că au să aprovizioneze oștile cu hrană la prețul pieței și nu „la un preț mai scump”. În schimb oștenii vor trebui să „cumpere bucatele la un preț stabilit în mod just, și nu cu sila la un preț scăzut cum se spune că au făcut pînă acum. Și în măsura în care se pot găsi bucate, acestea să nu li se refuze, și să li se dea din plin”. În același timp „baronii, care potrivit poruncii regești... sînt datori să aibă totdeauna banderile lor pregătite pentru apărarea regatului”, să fie obligați a ține iscoade sigure pentru a nu sili „pe locuitorii țării să alerge la oaste fără vreun temei sigur, și să nu asuprească regatul și pe locuitorii săi prin născociri de știri închipuite, deșarte și de nimic”.

Stăruința răsculaților de a fixa și circumscribe cit mai exact obligațiile celor aserviți, privită într-un context european mai larg, nu era nouă; ea caracteriza marea majoritate a răscoalelor și războaielor țărănești medievale.

Nu constituie o excepție nici faptul că fixarea precisă a cantității sarcinilor feudale era înlocuită cu formula vagă de genul celorla care apar, este adevărat doar ca excepții și numai la obligații mai neînsemnate, și în textul înțelegerii din 6 iulie 1437 și care amintesc de „slujbele cuvenite și obișnuite”, de munci „după obiceiul statornicilor”, de plata „censului sau a roadelor obișnuite” etc. Ne întîlnim cu acest fenomen poate mai des în răscoalele și războaiele țărănești din alte țări decît în cazul ridicării din 1437—1438 din Transilvania.

Dacă în ce privește stăruința de a fixa cantitatea și de a circumscribe modul de îndeplinire a sarcinilor feudale și în cel al întîlnirii unor formulări mai vagi în acest sens paralelismul dintre răscoala țărănească transilvană din 1437—1438 și răscoalele și războaiele țărănești din Europa feudală este, cu unele excepții, perfect, există în cea dintîi și aspecte majore care reflectă în mentalitatea răsculaților transilvani o viziune particulară despre raporturile dintre iobagi și stăpînii de pămînt.

Ea se datorează, în parte, unor trăsături particulare ale relațiilor feudale din Transilvania. Pentru exemplificare ne vom opri asupra a două aspecte. Există în dreptul feudal european o instituție cunoscută sub numele de „mină moartă”, care reglementa dreptul stăpînului asupra bunurilor țaranului aservit decedat, în strînsă corelație cu drepturile țaranilor de a lăsa testament înainte de moarte. Deosebirile de la țară la țară sau de la o regiune la alta în cadrul aceleiași țări erau sensibile în privința funcționării acestei instituții, în cadrul căreia se confruntau interesele opuse ale supușilor și ale stăpînilor. În Transilvania țaranii răsculați țineau să reglementeze dreptul lor în felul următor: Din bunurile țaranului decedat fără urmași direcți, dar care avea soție și „frați de sînge” stăpînul

putea lua „o vită de trei ani” și nu mai mult. Dacă nu are frați, el putea testa „în favoarea cui ar voi. Și un astfel de testament să nu poată fi zădărnicit de domnul de pământ. Însă lucrurile și bunurile unora fără soții, copii sau frați de singe, și care mor fără testament să le stăpînească domniile de pământ”. Dreptul iobagilor de a lăsa testament, de care stăpînul era obligat să țină seamă, se întilnea destul de rar în alte țări europene.

Dreptul de strămutare al țărănilor așa cum a fost el reglementat în înțelegerea de la 6 iulie 1437, dictată în fond de răsculați, reflectă și el îmbinarea aspectelor generale cu cele particulare. Țăranii transilvăni aveau de înfruntat tocmai o evoluție spre aservire tot mai accentuată, evoluție în care lichidarea dreptului de strămutare constituia un moment hotărîtor în lichidarea libertății țărănești, ceea ce cu deosebită claritate s-a reflectat în mentalitatea colectivă a țărănilor răsculați prin cuvintele după care „toată jefuirea silnică și asuprirea locuitorilor regatului se trage” de la desființarea dreptului de strămutare liberă a țărănilor. Tocmai de aceea ei au cerut să fie circumscrise cu precizie condițiile de strămutare liberă a iobagilor, stabilind în textul înțelegerii că după plata teragiului, țăranii pot părăsi pe stăpînul lor și se pot muta în altă parte. În cazul în care stăpînul s-ar împotrivi și ar împiedica mutarea, el să fie pedepsit de către comitele comitatului cu o gloabă de trei mărci. Țăranii chemați „pentru vina lor” în judecată înaintea plății teragiului sînt datorii de a se dezvinovați, iar iobagul, plecat pe ascuns și fără plata teragiului, să fie readus „pe calea legii”, stăpînul fiind obligat să jure împreună cu doi conjuratori că acel iobag a „plecat pe ascuns sau fără să se fi înfățișat la judecată”.

Reglementarea dreptului țărănilor iobagi de a lăsa testament și de a se muta liber în condițiile stabilite ne indică în bună parte modul specific de a înțelege noțiunea de libertate, așa cum ea ne apare în mentalitatea colectivă a răsculaților. Libertatea se identifica în această mentalitate cu dreptul de strămutare al iobagilor, cu respectarea testamentului lăsat de ei înainte de moarte și dreptul de a fi parte egală la stabilirea sarcinilor feudale. Cu acest ultim aspect intrăm în domeniul în care mentalitatea colectivă a răsculaților transilvăni își dezvăluia o creație proprie chiar și în contextul general al răscoalelor și războaielor țărănești din Europa medievală.

Nu putem omite prezența și în această mentalitate a viziunii „bunului rege sau împărat” ce și-a pus amprenta și asupra conștiinței țărănilor transilvăni răsculați. Apelează și ei la această armă în lupta cu nobilimea, așa cum au făcut-o țăranii răzvrățiți și în cursul răscoalelor și războaielor țărănești din diferitele țări ale Europei feudale, invocă pînă și „privilegiul” de libertăți în care după știința lor naivă ar fi fost reglementate drepturile țărănești. Au impus includerea în textul înțelegerii hotărîrea de a trimite soli din partea lor și a nobililor la regele Sigismund de Luxemburg cu misiunea de a „obține și aduce de la maiestatea sa regală privilegiul sfîntului rege Ștefan, sau dispozițiile sale [redate] sub sigiliul maiestății regești, sau a domnului palatin, ori a comitelui curții maiestății regești, sau a vreunui capitlu”. Sub acest raport răscoala din 1437—1438 se sincronizează cu răscoalele țărănești din alte țări, în care țăranii răsculați credeau și ei că „regele, ori împăratul bun” este de partea lor, îi apără și îi ocrotește, credință întreținută și mereu alimentată de toți factorii ideologici medievali. Nu avem niciun motiv deci să credem că din acest punct de vedere mentalitatea colectivă a răsculaților transilvăni ar prezenta o notă discordantă și de inferioritate față de mentali-

tatea colectivă a țăranilor din întreaga Europă feudală. Dimpotrivă persistă în mentalitatea colectivă a răsculaților transilvani și nuanța de îndoială în această privință. Ei apelează și la alternativa în care s-ar putea ca în privilegiul de libertăți să nu fie cuprinse „în mod expres, pe de-a întregul toate așezămintele și rînduiele după care acești locuitori ai regatului trebuie să rămînă rînduiți sub stăpîni”. În acest caz răsculații prevăd să fie „aleși dintre ei înșiși anumiți bărbați vrednici de încredere și cu frica lui Dumnezeu și isteți la minte, care odată aleși, adunîndu-se la sfat împreună cu numiții nobili demni de încredere ce vor trebui aleși pentru aceasta de către obștea nobililor, și la timp despre aceasta, să hotărască și să statornicească rînduiele și obiceiurile în care să poată stărui de-apururi în pace și liniște, atît ei, cît și urmașii lor”. Acesta este aspectul deloc neglijabil sub care răscoala de la 1437—1438 și mentalitatea colectivă a participanților la ea se disting și se particularizează în întreg contextul războaielor țăărănești din Europa.

Sînt însă și alte laturi care subliniază unele trăsături specifice ale răscoalei transilvane. Un exemplu concludent în acest sens ni-l oferă și stăruința răsculaților de a-i apăra pe cei ce participaseră la răscoală de previzibila răzbunare a stăpînilor. Nu cunoaștem asemenea încercări în cazul altor răscoale și războaie țăărănești, încercări care să fi precizat în mod expres acest lucru, deși experiența răzburărilor era pretutindeni evidentă. Fiînd vorba de un aspect specific al mentalității colective a răsculaților transilvani, credem a fi de folos să reproducem integral cele cuprinse în textul înțelegerii. „De asemenea — se precizează în acest text — au statornicit și au rînduit ca orișicînd și ori în ce loc oricare dintre nobili ar arunca în față iobagilor săi sau unora străini sus-amintitele ucideri, sau bătăi, sau vîrsări de sînge într-un spirit de învinuire și răzbunare pentru faptele de mai sus, indiferent de starea sa de tulburare sufletească, sau de indignare, și acest lucru ar putea fi dovedit în chip legiuit de cel puțin doi sau trei martori potriviți, atunci unul ca acesta să fie socotit călcător al cuvîntului său și sperjur, și nobilii din regat să nu îi ia apărarea. Și de partea cealaltă, dacă unii dintre iobagii acestor nobili s-ar sumeți atît față de proprii lor domni, cît și de alți nobili, și s-ar încumeta să facă același lucru, sau s-ar ridica pentru motivul de mai sus contra acelorași nobili, și i-ar ataca, și în mod similar ar fi dovediți de doi sau trei martori, să fie condamnați prin chiar acest fapt la sentința capitală și la pierderea tuturor bunurilor. De asemenea au hotărît și au oprit cu tărie ca nimeni din obștea nobililor să nu îndrăznească vreodată, din pricina de mai sus sau pentru vreun motiv oarecare, să stingherească, să tulbure, să supere și să păgubească pe susnumiții căpitani și oameni aleși, sau pe oricine din obștea lor [a țăranilor] și să le aducă vreo vătămare, iar dacă orișicare persoană, fie domnii voievozi și comiți ai secuilor sau domnul episcop, ori și vicevoievodul Lorand, sau orașenii, sau oricare alți oameni de orice stare, dregătorie sau rang, împinși cumva de orice fel de gînd, ar încerca să se ridice împotriva pomeniților căpitani și a obștei lor [țăărănești], sau împotriva oricărui dintre ei, și ar dori să le facă un rău, atunci ei să fie socotiți călcători de jurămint, și însăși obștea nobililor, sau careva dintre ei, să nu îndrăznească să asiste sau să dea ajutor acelor domni voievozi, domni comiți ai secuilor, acelu domn episcop și vicevoievodului Lorand, sau altora. De vor face contrariul, să fie socotiți călcători de jurămint”.

O asemenea hotărîre care să conteste în fapt sistemul de privilegii feudale, negarea fățișă a dreptului feudal nu se putea naște decît în condițiile în care mentalitatea colectivă a țăărănimii răscolate a reușit să se impună

printr-o luptă dirză și victorioasă. Dincolo însă de acest fapt evident hotărîrea cuprinde în sine o gîndire politică matură și îndrăzneată, o declin-tită încredere în cauza dreaptă și în forța taberei țărănești răscolate.

Specificul și caracterul pătrunzător al mentalității colective a țăranilor transilvani în etapa de maximă desfășurare a forței lor se întruchipează cu cea mai mare tărie în hotărîrea inclusă și ea în textul înțelegerii de a crea și statornici un organism țărănesc permanent de supraveghere a respectării cu strictețe a condițiilor fixate la întîlnirea dintre solii celor două părți prezenți la tratative, condiții consemnate în actul din 6 iunie 1437. Nu negăm faptul că și în alte răscoale și războaie țărănești din Europa se întîlnesc încercări de a statornicii garanții pentru apărarea cuceririlor obținute de răscolăți, nu vedem însă nicăieri crearea unui organism permanent în acest scop. Textul înțelegerii este în această privință cit se poate de clar, univoc și formulat pe un ton răsădit și demn. „Au mai statornicit și hotărît — sună acest text — să se vegheze cu tărie ca pe viitor de-apururi în fiecare an, înainte de sărbătoarea Înălțării Domnului (care în 1437 cădea pe data de 9 mai — n.n.L.D.), să se adune pe susponenitul munte Bobilna din fiecare sat și de pe fiecare moșie și din fiecare tîrg doi bătrîni mai înțelepți și mai vrednici de crezare, împreună cu pomeniții căpitani sau cu unii fruntași de ai lor, ori cu alții care cu trecerea timpului (*pro tempore*) ar fi rînduiți. Și acolo acei căpitani sau unul din ei să poată întrebă și cerceta pe acei bătrîni, dacă stăpînii lor i-au lăsat pe dinșii în libertățile lor sau nu. Și dacă se va afla că vreun nobil a călcat în întregime sau în parte hotărîrea de mai sus, precum și punctele de mai jos arătate, și dacă va fi găsit că face ceva împotriva acestora, să fie socotit călcător de jurămînt și ceilalți nobili să se ferească și să se păzească de a-l apăra”.

Se proiecta deci instituirea unui sfat țărănesc format din reprezentanții aleși ai satelor și tîrgurilor, sfat condus de aceiași căpitani care se aflau în fruntea răscolăților sau de oameni aleși cu timpul pentru acest lucru. Europa feudală cunoscuse multe forme de instituții cum au fost: die-tele, seimurile, adunările de stări etc., dar un sfat rînduit de țărani răscolăți, un sfat instituționalizat care urma, în mentalitatea colectivă a răscolăților transilvani, să reprezinte interesele lor nu văzuse încă lumea feudală. Nu exagerăm atunci cînd afirmăm că în această privință spiritul creator popular din Transilvania secolului al XV-lea s-a dovedit a fi un precursor al instituțiilor de mai tîrziu de reprezentare. Spațiul restrîns al acestui studiu nu ne permite să abordăm rădăcinile mai îndepărtate sau mai apropiate ale apariției acestei idei în mentalitatea colectivă a țăranilor transilvani, ne mărginim acum și aici doar la sublinierea faptului semnificativ în sine.

Nu putem încheia prezentarea succintă a revendicărilor țărănești așa cum apar ele în mentalitatea colectivă a răscolăților transilvani, în momentul victoriei obținute asupra adversarului, fără a marca și o altă trăsătură generală caracteristică acestei mentalități. Este vorba de principiul de egalitate a părților opuse aflate în confruntare, principiu ce trece ca un fir roșu peste toate deciziile luate. *Universitas nobilium* are în față *universitas regnicolarum hungarorum et valachorum huius partis Transsylvane*, în numele acesteia din urmă solii ei aleși discută de pe poziții de egalitate, textul înțelegerii adesea conține formulări ce neagă principiul privilegiilor feudale. Egală este condamnarea nobilului și a țăranului în cazul în care unul din ei încalcă hotărîrea luată în comun. Recunoașterea obligațiilor feudale, chiar și în formele lor limitate, reduse și precis fixate, arată că această egalitate se limita totuși doar la anumite sfere ale rapor-

turilor de moment statornicite în condițiile confruntării militare. Oricum însă negarea supunerii nelimitate față de stăpînii de moșii marchează o schimbare esențială asupra relațiilor dintre iobagi și stăpîni.

3. Principiile și formele de organizare ale răsculațiilor reflectă și ele schimbările survenite în mentalitatea colectivă a țăranilor ca rezultat al împrejurărilor noi în care ei se aflau din momentul angajării în luptă. În ce privește principiile de organizare, spre deosebire de cele dominante în general în societatea feudală bazate pe ierarhia privilegiilor și puterii, răsculații în mod statornic recurg la sistemul electiv. Ei aleg pe solii trimiși la nobili pentru a purta tratative cu nobilii înainte de bătălie, la fel ca și pe reprezentanții lor la încheierea înțelegerii cu nobilii după victoria obținută pe dealul Bobilna. Ei aleg pe căpitani, pe stegarul și pe conducătorii lor militari, pe cei ce urmau să conducă șafatul anual al reprezentanților satelor și tîrgurilor. Solii aleși erau împuterniciți să meargă la regele Sigismund pentru a obține mult invocatul act de libertăți țăărănești. Prin urmare, principiul electiv pătrunde în toate sferile organizării țăranilor în timpul răscoalei. Recurgerea la acest principiu era dictată de împrejurări și de felul însuși cum a izbucnit și s-a desfășurat răscoala. Și în această privință există dubla raportare la răscoalele țăărănești din alte țări sau alte epoci. Răscoalele caracterizate de un grad mai pronunțat de spontaneitate țăărănească arată o apropiere mai accentuată cu răscoala din 1437—1438 în felul de organizare, pe cînd cele în care elementul militar liber juca un rol dominant organizarea răsculațiilor a fost imprimată de organizare militară, structura căruia a fost preluată. În acest ultim caz organizarea răscoalei arată o deosebire mai marcată față de cea a răsculațiilor transilvani. Este suficient să ne referim la raportarea dintre răscoala de la Bobilna și răscoala seimenilor din Țara Românească de la 1655, sau la răscoale secniești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la răscoala din 1653—1657 de pe teritoriul graniței militare din Slovenia, ori la răscoalele țăărănești din Rusia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în care căzăcimea deținea un rol de frunte. Și în acestea din urmă principiul electiv funcționa în organizarea, dar el s-a îmbinat cu structurile de organizare militară specifice categoriilor sociale cu rosturi militare.

Țăranii adunați pe dealul Bobilna în a doua jumătate a lunii iunie 1437 soseau aici în detașamente în frunte cu căpitani aleși. Tabăra țăărănească odată constituită și-a ales pe căpitani într-un număr de 6 persoane, iar pe alți conducători într-un număr de 16 persoane. Printre ei se afla și „stegarul” oștirii răscolate.

Dacă în privința răscoalei din 1358 a țăranilor francezi și a răscoalei țăărănimii engleze din 1381 deținem informații exprese cu privire la funcționarea unei cancelarii proprii în care se redactau actele emise de conducători, în ce privește răscoala țăranilor transilvani nu avem asemenea știri directe. Există însă unele știri indirecte din care rezultă că și răsculații transilvani s-au folosit de munca știutorilor de carte. Se arată în preambulul actului din 10 octombrie 1437, care cuprinde textul celei de a doua înțelegeri dintre răsculați și nobili, că reprezentanții celor două părți în momentul înfățișării lor în fața conventului din Cluj-Mănăstur „ne-au înfățișat un document [în formă de scrisoare] închisă, făcut cu privire la rînduirea și legătura de pace încheiate între obștea zișilor nobili și căpi-

tani și obștea locuitorilor și întreaga obște a țăranilor... cerindu-ne... să fie trecut cuprinsul celui document în scrisoarea noastră cuvint cu cuvint". În același document se menționează, în altă parte, că „acest act [= prezentat conventului], deși în unele din articolele sale [este] lipsit de un înțeles deplin și sigur, a fost trecut cuvint cu cuvint în scrisoarea noastră". În textul original latin termenul folosit este acela de *registrum clausum*. Acest lucru ne duce spre ideea că este vorba de revendicările formulate de răsculați și redactate de ei, pe baza cărora s-au purtat tratativele timp de câteva zile pînă cînd cele două părți s-au înțeles și redactîndu-se — de data aceasta în comun — condițiile păcii, le-au prezentat în scris conventului. Știm apoi că printre răsculați au fost și știutori de carte, preoți de țară și orășeni cum a fost: „Johannes mester de Cluswar, capitaneus”, ceea ce rezultă și din izvorul publicat de Konrad Gündisch.

Trecerea în revistă a celor trei aspecte fundamentale (cauze, obiective, organizare) ale răscoalei țăărănești transilvane din 1437—1438, așa cum ele au fost reflectate în mentalitatea colectivă a răsculaților în etapa de vîrf a mișcării, ne dovedește că această răscoală nu numai că s-a ridicat la nivelul răscoalelor și războaielor țăărănești din Europa feudală, ci prezintă în cadrul lor o serie de trăsături specifice care îmbogățesc, fac mai nuanțată și mai profundă viziunea noastră asupra luptei antifeudale a țăărănimii în ansamblul ei.

NOTE

¹ M. Diaciuc-Dăscălescu, *Răscoala iobașilor de la Boblna*, Piatra Neamț, 1937. Cartea a fost reeditată sub îngrijirea lui Ștefan Voicu în 1955, la Edit. științifică, iar în 1970 sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

² Dintre monografiile apărute în ultimele patru decenii reținem pe următoarele: Ștefan Pascu, *Răscoalele țăărănești în Transilvania*, vol. I. *Epoca votevodatului*, Cluj, 1947; Idem, *Boblna*, ediția I-a, București, Edit. tineretului, 1957; ediția a II-a, București, Edit. științifică, 1963; Idem, *La revolte populaire de Transsylvanie des années 1437—1438*, Edit. Academiei, București, 1964; Demény Lajos, *Az 1437—38 -as bábolnai népi felkelés* (Răscoala populară de la Boblna din anii 1437—1438), Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1960 (lucrarea reeditată în 1977 la Edit. politică sub titlul: *Paraszttábor Bábolnán*).

³ Toate citatele sînt redată după ediția critică a textelor cuprinzînd înțelegerea din 6 iulie și 10 octombrie 1437 publicate de noi în „Studii. Revistă de istorie”, XIII (1960), nr. 1, p. 98—110. Traducerea românească o datorăm Mariei Holban, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

⁴ Despre introducerea nonei în Transilvania vezi studiile: L. Demény, *Introducerea nonei în Transilvania*, în „Studii. Revista de istorie”, XIII (1960), nr. 5, p. 179—190; Aurel Răduțiu, *Nona în Transilvania pînă la 1437*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VIII (1965), p. 321—328.

LES CAUSES, LE CARACTÈRE ET L'OBJECTIF DE LA RÉVOLTE PAYSANNE DE 1437—1438 REFLÉTÉS DANS LA MENTALITÉ COLLECTIVE DES PAYSANS

Résumé

Consacrée au 550 e anniversaire de la révolte paysanne de Transylvanie de 1437—1438, l'étude se propose de répondre à trois questions, à savoir : comment ont considéré les insurgés eux-mêmes leurs revendica-

tions, quels ont été les principes et les traits caractéristiques de l'organisation de l'armée révoltée. Tous ces aspects sont analysés à la lumière de la mentalité collective des paysans, telle qu'elle nous apparaît pendant la lutte contre le système féodal dans les documents les plus importants concernant la révolte et quels ont été les accords conclus entre les représentants des insurgés et ceux de la noblesse, contenus dans les actes amendés du conventus de Cluj-Mănăştur le 6 juillet et respectivement le 10 octobre 1437. On tente un rapprochement comparé à l'autres révoltes et guerres paysannes de l'Europe féodale et une analyse des transformations qui ont caractérisé l'évolution de la mentalité collective des paysans au moment du déclenchement de la révolte et pendant le déroulement de celle-ci.

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA: ACȚIUNI ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN (II)

ȘTEFAN ANDREESCU

Proiectul așa-numitei „Dacii protestante”, atribuit principelui Gabriel Bethlen, a fost și continuă să fie controversat. De aceea, am socotit util să recurgem, din nou, direct la izvoare, ce-i drept puține la număr. Primul grup de documente referitoare la această problemă datează de la sfârșitul anului 1624 și din prima jumătate a celui următor. A doua intervenție a principelui transilvănean în războiul de Treizeci de Ani abia se încheiase, prin pacea de la Viena (22 aprilie — 8 mai 1624), care-l obliga să renunțe la ducatele sileziene Oppeln și Ratibor și îi reducea subvenția primită din partea Habsburgilor de la 50 000 la 30 000 florini pe an ¹³⁸. În paralel cu tratativele purtate cu turcii în Ungaria, curtea imperială habsburgică dorea acum să și-l apropie cât mai mult pe Bethlen, pentru a evita pe cât posibil un viitor conflict în această zonă. La rîndul lui, principele dădea semne ale unei reorientări politice, mergînd pînă la afirmarea intenției de a se face catolic, ceea ce ar fi constituit proba cea mai evidentă a părăsirii taberei puterilor protestante angajate în lupta contra Habsburgilor ¹³⁹. În această atmosferă a fost redactat la Viena, în 28 decembrie 1624, un raport al ambasadorului venețian Marco Antonio Padavin.

El începe prin a spune că, în pofida suspiciunilor curții de la Viena față de manifestările de prietenie ale lui Bethlen, la insistențele ambasadorului Spaniei — care nu mai vroia să-l „vadă pe împărat angajat în această parte” — a fost luată decizia să fie trimis în Transilvania un personaj important, „che sarà il Cancelliero d'Ungheria Vescovo, il quale procurerà di scoprire l'animo di quel Principe; et essendo buono d'indurlo a dare qualche patente segno della sua intentione al farsi Cattolico, et particolarmente tentare, che cominci a rilasciare qualche parte dei beni d'Ecclesiastici, et mostrandosi avido de titoli di Re, aprirle l'occasione di far gl'acquisti hora, che riesce opportuna, di Moldavia et Valachia; che poi potrassi compiacerlo di quanto potesse desiderare, con altri simili concetti; et se assentirà, che sia anco arbitro ne gl'affari con Turchi, quando dia capara di dire da vero nelle sue esibitioni” ¹⁴⁰. Inițial avem deci de-a face cu o propunere habsburgică, menită să satisfacă orgoliul lui Gabriel Bethlen prin acordarea titlului de rege, dar nu al Ungariei, pe care și-l asumase cîțiva ani mai devreme, fiind apoi silit să-l abandoneze ¹⁴¹, ci al unui regat compus din Transilvania, Moldova și Țara Românească.

De ce apreciau cercurile conducătoare habsburgice momentul ca „oportun” pentru dobîndirea de către Bethlen a controlului asupra țărilor românești extracarpătice? Mai explicit în această privință este un document din 15 ianuarie 1625, care cuprinde o instrucțiune a Senatului vene-

țian pentru bailul din Constantinopol, Zorzi Giustinian, de a supraveghea îndeaproape mersul „afacerii” relatate de rezidentul de la Viena, considerată ca „foarte importantă”. În fapt, este rezumat, dar cu unele întregiri, chiar textul pe care l-am reprodus mai sus. Cităm fraza esențială : „Et perchè pare si mostri vanaglorioso di titolo di Re, li aprirà la strada al modo, di facilmente conseguirlo con opportuna occasione che si presenta hora, che il Turco è occupato di aquistar la Moldavia et Vallachia ; de quai luochi poi se le darà il titolo di Re, et ciò se li propone per far che volti li pensieri ad altra parte”¹⁴². Intervenția lui Gabriel Bethlen la răsărit și miazăzi de Carpați era prin urmare „oportună” deoarece turcii erau atunci preocupați de recuștigarea celor două state românești. Este desigur o referire la proaspăta și teribila invazie a tătarilor din Crimeea, care în august 1624 a lovit mai întâi Moldova, pentru ca în luna septembrie să se extindă și asupra Țării Românești¹⁴³. Tătarii, aflați în conflict cu Poarta, au ținut ocupate cele două țări românești pînă toamna târziu, solicitînd în ultimă instanță, ca o condiție *stne qua non* a retragerii lor și a restabilirii suzeranității otomane la Dunărea de Jos înlocuirea de pe tron a lui Radu Mihnea și a fiului său Alexandru, domnii Moldovei și Țării Românești¹⁴⁴. Rezultă astfel că Habsburgii vroiau să-i propună lui Bethlen să pătrundă și să ia în stăpînire țările române sub pretextul izgonirii tătarilor și al restaurării autorității Porții acolo. Ulterior, ei ar fi acordat principelui transilvănean titlul de rege și, în perspectivă, i-ar fi încredințat rolul de „arbitru” în relațiile cu Imperiul otoman.

Emisarul habsburgic a plecat într-adevăr spre Transilvania în ajunul zilei de 4 ianuarie 1625, el înapoindu-se de la curtea lui Gabriel Bethlen abia către sfîrșitul lunii martie, cu asigurarea că acesta era „hotărît” să colaboreze de acum încolo cu imperialii, în pofida presiunilor necontenite ale ligii puterilor protestante¹⁴⁵. Venețienii erau extrem de interesați în a contracara orice inițiativă diplomatică habsburgică în răsăritul Europei din pricina ocupării de către trupele spaniole a Valtellinei¹⁴⁶. De aceea, bailul din Constantinopol nu a întîrziat să „tulbure apele” la Poartă, aducînd la cunoștința reprezentanților principalelor puteri ostile Casei de Austria și Spaniei oferta transmisă lui Gabriel Bethlen. Și astfel, printr-o scrisoare din 18/28 februarie 1625 adresată direct principelui transilvănean, Sir Thomas Roe, ambasadorul englez la Constantinopol, a reluat zvonurile care circulau acolo despre tratativele cu Habsburgii, susținînd că ele erau lansate chiar de către imperiali, cu scopul de a-l discredită în ochii turcilor. Bethlen ar fi fost deci cel care ar fi făcut mereu alte propuneri împăratului Ferdinand II, mergînd pînă la ideea de a-și schimba religia. La Poartă se știa că : „...the chancellor of Hungary should bee sent to you, to reconcile you, and to procure, as a seale of your conuersion, the deliuvry of church lands, with vayne offers to stirr you vpp to vnite to Transilvania, Bugdania and Wallachia, and, by the authority of the pope, to erect them into a kingdom, and to giue your highnes a newe crowne”¹⁴⁷. Cum lesne se poate observa, sînt reproduși exact termenii proiectului de care era informat Senatul venețian, ceea ce ne face să credem că pe acest canal au fost de fapt răspîndite zvonurile receptate în cercurile diplomatice de la Poartă.

Bailul Zorzi Giustinian a raportat, pe de altă parte, la 7 martie 1625, o lungă discuție politică pe care tocmai o avusese cu un înalt dregător otoman, „Diac Memet Bassà”, acum numit pașă de Silistra, dar care aspira să devină pașă de Buda și era un adept al continuării războiului cu

Casa de Austria¹⁴⁸. Acesta, la un moment dat, i-a arătat scrisori proaspăt sosite de la Gabriel Bethlen, în care era adusă la cunoștință sosită la el a emisarului habsburgic, cu promisiunile știute, dar în plus și cu făgăduiala căsătoriei cu o prințesă din familia imperială, precum și a unei subvenții anuale de 100.000 de taleri. Interesantă este reacția dregătorului otoman față de ideea alipirii la Transilvania a Moldovei și Țării Românești — statul lui Bethlen era în așa măsură înconjurat de ținuturi aflate direct sub autoritatea sultanului, încât o asemenea posibilitate făcea parte din categoria „gîndurilor deșarte” (*...ma quanto a Moldavia et Valachia considerò, che trovandosi gli stati del Gábor tanto attorniatì da quel del Gran Signor, erano pensieri vani*)¹⁴⁹. Și este perfect adevărat că turcii urmăreau atent orice mișcare a lui Gabriel Bethlen în privința țărilor române. Astfel, de pildă, la începutul anului 1626, după moartea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, el s-a deplasat cu un corp de oaste la Brașov, de teama unei noi invazii a tătarilor, care amenința și Transilvania. Totuși, numaidecît, la Poartă s-a iscat și bănuiala că această mișcare ar fi avut scopul de a impune pe tronul Moldovei un domn „dependent” de el¹⁵⁰. Nu este, însă, credem, mai puțin semnificativ că în împrejurările din primăvara anului 1625, principele transilvănean nu a dat totuși, așa cum i-o ceruseră ambasadorii Angliei și Olandei la Constantinopol, o dezmințire explicită asupra tratativelor lui cu Habsburgii și a conținutului care li se atribuia. S-a limitat doar să confirme într-un *post-scriptum* cele susținute într-o scrisoare din Făgăraș, cu data 31 martie 1625, expediată ambasadorului olandez Cornelius Haga de căpitanul Mathias Quadt, de la curtea sa. Acesta a afirmat că zvonurile despre dorința principelui de a uni Moldova și Țara Românească la Transilvania sub auspiciu habsburgice (*che alla Transilvania vogli congiunger la Moldavia et Valachia*) nu sînt altceva decît rodul unor „mașinații” ale celor care vroiau să „umbrească” raporturile lui Bethlen cu Poarta. În a doua parte a scrisorii erau repetate condițiile puse de principele puterilor protestante spre a li se alătura eventual din nou în războiul contra Casei de Austria și la care nu primise încă nici un răspuns. Pare așadar probabil că el făcea cu bună știință un joc dublu, păstrîndu-și deocamdată „porțile deschise” în ambele direcții¹⁵¹.

Că a primit într-adevăr propunerea curții imperiale de a făuri un regat din cele trei state de la Dunărea de Jos o va confirma Bethlen din nou și în modul cel mai explicit în instrucțiunile întocmite la Alba Iulia, în 22 octombrie 1627, pentru solul său la Poartă, Francisc Mikó, însărcinat să protesteze contra numirii în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Alexandru Iliș, „dușmanul său personal”¹⁵². Principele a socotit nimerit să amintească, cu această ocazie, spre a-și evidenția pe cît mai mult meritele față de turci, faptul că „Papa împreună cu împăratul german ne promet să ne facă regat” (*in regem creálnak*) din Moldova, Țara Românească, precum și din *Partium* — Transilvania este subînțeleasă! —, dar el nu se lasă amăgit și vrea să nu abandoneze poziția politică de pînă acum, dacă și Poarta își va respecta cuvîntul în privința lui¹⁵³. Ciudat este că, exact în același moment, anume într-o scrisoare din 28 decembrie 1627 trimisă împăratului Ferdinand II de către cardinalul Pazmány, se exprima temerea că Bethlen ar încerca să se proclame „rege al Daciei” ... cu ajutorul Porții, insistînd acolo să i se „acorde” Moldova și Țara Românească! (*Volui autem M. V. illud quoque demisse significare secretissime mihi significari Bethlenium urgere in Porta ut Moldaviam et Valachiam sibi*

concedant, ita rex Daciae declaretur)¹⁵⁴. Avem de-a face, neîndoielnic, doar cu un zvon neîntemeiat, dar el este nu mai puțin o lămuritoare mărturie asupra eșecului înregistrat de Habsburgi în efortul de atragere a lui Bethlen, prin oferta transmisă lui la începutul anului 1625. Între timp, de altfel, principele transilvănean se căsătorise cu Ecaterina de Brandenburg (martie 1626), ceea ce a contribuit la stingerea legăturilor lui cu grupul puterilor protestante și a constituit, de fapt, un răspuns la încoronarea fiului împăratului, viitorul Ferdinand III, ca rege al Ungariei (noiembrie 1625). În plus, ca o consecință directă a acestor evoluții, în același interval avusese loc a treia și cea din urmă campanie a lui Bethlen contra Casei de Austria (septembrie—octombrie 1626)¹⁵⁵.

Cum au stat în realitate lucrurile în privința politicii lui Gabriel Bethlen față de statele românești învecinate? Izvoarele interne transilvăneane sînt deosebit de prețioase în această problemă. Ele îi atribuie o atitudine extrem de prudentă, care a ținut întotdeauna seama de posibila reacție a Porții. Astfel, de pildă, în privința Țării Românești, unde a intervenit cu armele de două ori, totuși — cum ne spune, în memoriile lui, Kemény János — „din cauza aceasta n-a avut nici o supărare, pentru că lucruse și la Poartă”. Același nobil și om politic transilvănean a subliniat în plus că, în comparație cu predecesorii și urmașii lui la cirna principatului, Bethlen „voievod n-a pus; nici n-a ales, țara încă n-a cuprins-o, titlu n-a uzurpat. . . .”¹⁵⁶. Și, într-adevăr, dacă analizăm, fie și sumar, cele două împrejurări în care s-a amestecat direct în Țara Românească putem constata de fiecare dată anumite limite, fără doar și poate autoimpuse.

Mai multe documente interne strict contemporane, din Țara Românească, pomenesc de „vremea cînd a venit Lupul paharnic cu unghurii de peste munte” și l-a scos din domnie pe Alexandru vodă Iliș¹⁵⁷. Atacul, care a ținut orașul de reședință Tirgoviște, a fost dat prin surprindere, căci — ne spune unul din aceste acte — hrisoave domnești care apuaseră a fi redactate în luna mai 1618, au rămas „fără peceji”, activitatea cancelariei de la curte încetînd deci brusc¹⁵⁸. Sursele transilvăneane menționează un ajutor de 700 de haiduci, pe care pribegii munteni l-au obținut de la Gabriel Bethlen și cu care au traversat munții noaptea, pentru ca în dimineața zilei de 7 iunie să se găsească în fața Tirgoviștei¹⁵⁹. Față de acuzația că a sprijinit pe pribegi, înfățișată la Poartă de domnul alungat, Bethlen a susținut că, atunci „cînd am auzit că boierii sting oaste în țara mea, am trimis prin ștafetă poruncă dregătorilor să nu îngăduie nimă-nui adunarea de oști și nici să nu-i lase să treacă peste munți. Dar cînd a ajuns ștafeta mea la Brașov, ei trecuseră cu o zi înainte”¹⁶⁰! Sigur, dezvinovățirea are un caracter de circumstanță. Mai de crezut este principele cînd afirmă că, printr-o scrisoare, le-a cerut cu hotărîre boierilor munteni „să bage de seamă să nu aleagă un nou voievod dintre dînșii ori de aiurea, și mergînd la Poartă și arătînd starea lor jalnică să ceară de acolo alt domn”¹⁶¹. Și lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa, ceea ce pare a vădi mai degrabă o înțelegere prealabilă între Bethlen și pribegi. Spunem aceasta deoarece alte știri atestă că, în paralel, solul principelui la Poartă avea instrucțiuni să recomande numirea în scaunul domnesc al Țării Românești a pretendentului Marcu Cercel¹⁶². Este așadar probabil că Gabriel Bethlen, în 1618, a căutat să profite de „răzmerița” boierilor munteni contra elementelor levantine, în primul rînd a grupului de greci cu care cirnuia Alexandru Iliș, spre a impune pe tronul de la miazăzi de Carpați un protejat al său¹⁶³. Încercarea nu a reușit, deoarece autoritățile otomane l-au

preferat pe Gavrilaş Movilă, cu care, însă, Bethlen va sfârși prin a stabili strînse legături, consacrate printr-un tratat în toată regula, încheiat în mai 1619¹⁶⁴.

Și cea de a doua intervenție a principelui transilvănean în Țara Românească a îmbrăcat tot aspectul unei operațiuni de „comando”. Ea a avut loc în condiții destul de obscure, în toamna anului 1624, cînd tătarii abia consimțiseră cu greu să se retragă din Țara Românească și Moldova. În această atmosferă extrem de tulbure, Bethlen a trimis peste munți pe un căpitan al său, Béldi Péter, cu o mică trupă de călăreți, cu scopul de a captura pe fostul mare vistier Necula, un grec din Ianina, extrem de bogat, ctitor — în aprilie 1624 — al refacerii mănăstirii Gorgota¹⁶⁵. Acesta făcea parte din „clanul” boierilor greci care-l sprijineau în ascuns pe Alexandru Iliăș, dorind revenirea lui pe tron. Un act din 15 noiembrie 1626 se referă la o răscoală a țărănilor din Țara Românească, stimulată de Necula vistierul, care pusese în fruntea ei „un boier Domn fictiv”¹⁶⁶. Iar cronica internă a Țării Românești, pe de altă parte, pomeneste de două mișcări, menite să-l înlăture din scaun pe Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea. Una dintre acestea a fost cînd „s-au rădicat asupra lui călărașii de la Mănești și de la Gherghița și de la Ploești și de la Rușii de Vede”; au fost însă înfrinți în lupta de „la sat la Mănești” de boierii lui Alexandru Coconul „înpreună cu toată curtea”. Cealaltă încercare a pornit din apusul țării: „Atunce iar să sculase niște lotri dă peste Olt cu un domn ce-i zicea Paisia. Iar boierii prinzînd de veste, trimiseră de i-au prins și i-au omorît cu tot”¹⁶⁷. Una dintre aceste două tentative, foarte probabil cea dintîi, trebuie neîndoielnic asociată de uneltirile lui Necula vistierul din toamna anului 1624. Gabriel Bethlen a intervenit deci în sprijinul lui Alexandru vodă Coconul¹⁶⁸. El nu a îndrăznit totuși să se atingă de persoana boierului grec prizonier, ci i-a extorcat doar o mare sumă de bani, ca preț al eliberării, trimițîndu-l apoi, prin Moldova și Dobrogea, la Constantinopol¹⁶⁹. Cît de mare era creditul politic la Poartă al unui asemenea personaj reiese și din simplul fapt că, la jumătatea lunii februarie 1625, a cerut insistent și nerecuzabil în libertate însuși caimacamul Gurdjü Mehmed pașa¹⁷⁰.

Împrejurările succint descrise mai sus ne îndeamnă să admitem că „testamentul politic”, pe care cronicarul sas Georg Kraus îl atribuie lui Gabriel Bethlen, reflectă într-adevăr concepția principelui în privința raporturilor cu Poarta și cu țările românești extracarpătice: „dacă Transilvania vrea să rămînă în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea, nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare, căci aceste țări sînt ochii și bucătăria împăratului turc”¹⁷¹. Această concepție, excelent rezumată în textul citat, nu exclude bineînțeles un efort constant al lui Bethlen de a atrage în orbita politicii lui statele de la miazăzi și răsărit de Carpați. Lăsînd la o parte intervenția din 1618, sînt de semnalat alte două încercări, din 1623 și 1626, tot în legătură cu Țara Românească, dar efectuate numai pe cale diplomatică, de a provoca schimbarea domnilor. În ambele cazuri a fost vorba de aducerea în scaunul domnesc a lui Gavrilaş Movilă, care acum era supus al principelui, fiind căsătorit din august 1622 cu o membră a nobilimii ardelene¹⁷². Este de relevat că amîndouă aceste încercări au avut loc într-un context deosebit

de favorabil principelui, de fiecare dată în ajunul unei campanii contra Habsburgilor, ceea ce îi conferea o situație privilegiată în relațiile cu Poarta. Totuși, cuvântul nu i-a fost ascultat, alți factori cîntărind mai greu, în acele momente, în înfrîurarea deciziilor otomane cu privire la tronul Țării Românești.

De abia în 1629, în contextul unui alt mare proiect, care viza Polonia, va izbuti Bethlen să obțină, prin mijlocirea Porții, înlăturarea unui domn, anume a lui Miron Barnovschi al Moldovei. De fapt, un raport venețian de la Constantinopol, din 12 mai 1629, vădește intenția principelui de a înlocui pe amîndoi domnii de atunci, deci și pe Alexandru Iliș al Țării Românești, pe motivul că nu se putea bizui pe ei: „Disegna di far mutar li Principi di Valachia e Moldavia come non suoi molto confidenti”¹⁷³. Cel ce a comunicat bailului această intenție nu era alt decît Jacques Roussel, celebrul agent protestant, care tocmai sosise la Poartă din Transilvania, cu scopul de a pregăti o ofensivă a Imperiului otoman contra Poloniei, al cărei rege era „foarte legat” (*unitissimo*) de Casa de Austria. Beneficiarul principal al loviturii, de astă dată îndreptate indirect, împotriva Habsburgilor urma să fie Gabriel Bethlen, care trebuia să devină rege al Poloniei. În discuția cu bailul Sebastiano Venier, Jacques Roussel era în măsură să declare că Bethlen „de o bună bucată de vreme” își ațintise gîndurile spre acest regat, întreținînd contacte înlăuntrul lui, iar, pe de altă parte, el avusese grijă să stabilească relații și cu cazacii și tătarii, precum și cu Silezia „vecină cu Polonia”; în plus, acum se vor purta tratative „cu Moscova și cu regele Suediei, care e cumnatul său”. puteri cu ajutorul cărora Polonia va fi practic înconjurată¹⁷⁴. Vastul proiect de alianță antipolonă coincidea de altminteri perfect cu interesele și dorința de revanșă a Rusiei. El va fi chiar tradus în viață, însă la numai cîțiva ani după moartea lui Bethlen și fără ca Transilvania să mai joace nici pe departe rolul de seamă ce-i fusese atribuit inițial.

Interesează aici doar faptul că autoritățile otomane, în vara anului 1629, au dat curs demersului lui Gabriel Bethlen în privința Moldovei, acceptînd să-l mazilească pe Miron vodă Barnovschi, sub bănuiala că pe ascuns este omul regelui Poloniei¹⁷⁵. Dar, pe lângă această acțiune cu caracter politic, principele a mai avut o inițiativă, de alt ordin, însă în final tot în legătură cu țările românești extracarpatiche. Este vorba de îndelung discutata corespondență a lui cu patriarhul Chiril Lukaris al Constantinopolului cu privire la posibilitatea trecerii la protestantism a românilor din Transilvania. Din păcate, problema a fost examinată pînă acum izolat de contextul politic. De pildă, din capul locului trebuie subliniat că tratativele de la Poartă ale lui Jacques Roussel au fost purtate nu numai cu dregătorii otomani, ci și cu patriarhul ecumenic, vechi inamic al Poloniei, pe care o socotea un pericolos bastion al catolicismului în răsăritul Europei. Acesta a fost iute cîștigat pentru proiect, motivîndu-și față de bailul venețian încrederea în reușita lui atît prin datele pe care le posedă despre Bethlen și persoanele din Polonia ce-i sprijineau cauza, cît și în funcție de „multe alte interese din aceste părți”¹⁷⁶. Evident, în asemenea împrejurări, demersul principelui pe lângă Chiril Lukaris în legătură cu ortodocșii transilvăneni apare deplin explicabil, el îmbrăcînd aspectul unei cereri suplimentare de colaborare între doi aliați.

Cum se știe, ni s-a păs'rat doar răspunsul patriarhului, datat 2 septembrie 1629, în Constantinopol. Însă, pe temeiul lui a putut fi reconstituit conținutul „repetatelor scrisori” ale lui Bethlen, despre care se preci-

zează că erau „cît se poate de secrete”. În esență, principele l-a rugat pe capul bisericii Răsăritului să încuviințeze intenția lui de a-i face pe românii ortodocși din Transilvania să îmbrățișeze credința protestantă și să trimită „o încurajare cît de mică”, în acest sens, mitropolitului Ghena-die, care-i păstorea. Printre argumentele principelui era și acela că „numai acele țări sînt mai fericite, în care există cît mai puține deosebiri de credință și că a năzui spre aceasta este legea și rațiunea politică a principilor domnitori”. Chiril Lukaris a refuzat să satisfacă cererea insistent repetată a lui Bethlen, indicîndu-i printre alte obstacole din calea planului respectiv și pe următorul :

„Dar pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei <schimbări de religie>, ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge și de simțire care zvicnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice”¹⁷⁷.

Netăgăduit, prin acest text avem la dispoziție o foarte clară și, mai ales, autorizată recunoaștere a existenței unei puternice conștiințe a unității românilor dintr-o parte și cealaltă a Carpaților, în prima jumătate a veacului XVII¹⁷⁸. Ea trebuie numai de cît confruntată cu un alt gen de mărturii, cum este o însemnare din epocă a unui român transilvănean, semnalată odinioară de Nicolae Iorga. Pe o carte apărută la Frankfurt am Main în 1596, *Pannoniae historia chronologica* de Jean Jacques Boissard, acest anonim — semnătura lui, în criptogramă, nu a putut fi descifrată! — a notat, pe românește, în dreptul portretului lui Sigismund Báthory, care formează una din ilustrațiile cărții : „Acesta iast <e> Jicmon Crai, care au stăpînit Țara Ungurească cu Ardealul împreună și cu Țara Munte-nească și Moldova, tocmă pînă la Chilia, cum scrie în Istoriia lui, să ce-tești să vezi ; 1622”¹⁷⁹. Nu putem interpreta altcum însemnarea de față, decît ca o reflecție în raport cu ideea unității politice a spațiului carpato-danubian, care ființa deci în mediul cărturarilor români din Transilvania și, desigur, nu numai al lor...¹⁸⁰.

Înapoindu-ne acum la chestiunea planului lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni, credem că, de fapt, principele a anticipat obiecția patriarhului Chiril Lukaris, din moment ce, în paralel, cum am văzut, era preocupat de instalarea în scaunele domnești de la răsărit și miazăzi de Carpați a unor clienți politici. Sînt acestea suficiente elemente pentru a putea vorbi de proiectul unei „Dacii protestante”, care ar fi fost nutrit de mintea lui Gabriel Bethlen? Bineînțeles, dispariția lui timpurie de pe scena politică, la 15 noiembrie 1629, tocmai cînd aceste demersuri, din domeniul spiritual și politic, erau în curs, ne împiedică să aproximăm prea mult, făcîndu-ne să observăm că ne aflăm doar în prezența unor premise pentru eventuale evoluții ulterioare. La prima vedere, ambițiile de mărirea lui Bethlen par să fi oscilat între coroana Ungariei, pentru care a luptat în anii 1619—1620, și cea a Poloniei, la care a aspirat în ultimii ani de viață, pe temeiul precedentului creat de Ștefan Báthory. Totuși, experiența acumulată în lungul anilor de colaborare, pînă la urmă înfructuoasă, cu coalițiile antihabsburgice, pare să-l fi îndrumat spre o atitudine ceva mai realistă, în cadrul căreia, pe lîngă obiectivul maximal, cum era regatul polon, își putea găsi locul și unul subsidiar — integritatea religioasă, succedată în perspectivă și de cea politică, a spațiului carpato-danubian.

Ar mai fi adăugat că pentru Bethlen, om cultivat, cunoscător al limbii latine¹⁸¹, noțiunile despre Dacia antică nu erau străine. De pildă, chiar într-un act oficial, precum privilegiul pe care l-a emis la Cluj, în 18 iunie 1623, în favoarea evreilor, întâlnim următoarea interesantă referire: „...prin adunarea și așezarea la un loc a feluritelor neanuri (în Transilvania), să o ridicăm în așa fel ca propășindu-se pe zi ce trece, să egaleze în privința puterilor sale armate și binefacerilor de seamă ale păcii, vechea Dacie”¹⁸². Desigur, aici avem de-a face cu un *topos* literar. „Dacia felix” — echivalată doar cu Transilvania! —, preluat de la cărturarii transilvăneni. Același *topos* va găsi de altminteri un deosebit ecou în opera poetului silezian Martin Opitz (1597 — 1639), care în 1622—1623 a activat ca „lector” la colegiul academic de la Alba Iulia, înființat de principe¹⁸³. Cum se știe, de la Opitz ne-a rămas poemul *Zlatna. Cumpăna dorului*, în care este clar sesizată înrudirea limbii române cu italiana, precum și descendența lor comună din latină¹⁸⁴. Însă, același Opitz a mai lucrat și o altă operă, *Dacia antiqua*, din păcate pierdută, în care reînvia mai ales imaginea istoriei Transilvaniei medievale, prețuind locul și rolul românilor, ca autentici scoboritori din romani¹⁸⁵. Aceste câteva repere, împreună cu propunerea habsburgică din 1625 de reconstituire a regatului Daciei prin alipirea la Transilvania a Moldovei și Țării Românești, ne fac să credem și noi că, într-adevăr, planul lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni avea o „bătăie lungă”, vizînd — la momentul potrivit — scopuri politice, legate de destinul țărilor românești extra-carpatice.

N O T E

¹⁸⁸ Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 65, p. 599—600. Vezi și I. Lupaș, *Principiile transilvan Gavril Bethlen ...*, p. 210.

¹³⁹ Pentru tratativele turco-austriece și rolul lui Bethlen, vezi între altele actul otoman din 17 septembrie 1624, publicat în talmăcire românească de Cristina Feneșan, *op. cit.*, anexa XIII, p. 363—364.

¹⁴⁰ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 362 și 367.

¹⁴¹ Roderich Goos, *op. cit.*, p. 546—547 (6 ianuarie 1622). Vezi și Cristina Feneșan, *Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes” t. XXIV (1986), nr. 1, p. 67—68.

¹⁴² Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 145.

¹⁴³ Tahsîn Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 55—59.

¹⁴⁴ *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, I, London, 1740, p. 314—315; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, p. 191 și vol. XXIII, București, 1913, p. 148. Pentru identitatea pretendentului român adăpostit la tătari din 1624, vezi A. Pippidi, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XXII-2, Iași, 1985, p. 612 (Mihnea, fiul lui Vlad. un nepot de frate al lui Alexandru Mircea și al lui Petru Schiopul).

¹⁴⁵ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 363, 367 și 368. A sosit la Cluj în 1 februarie, iar la Alba Iulia în 8, fiind pretutindeni întâmpinat, din porunca principelui, cu toate onorurile (I. Hudiță, *Recueils de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des Archives de France (XVI-e et XVII-e Siècles)*, Jassy, 1929, nr. 26, p. 35). „Mare Cancelar” era un titlu asumat de primatul Ungariei, arhiepiscopul de Esztergom, care din 1616 era Peter Pazmány (1570—1637). Pe lângă el activa, însă, un *cancellarius ordinarius*, care era un alt episcop. Acesta din urmă a fost de fapt trimis în Transilvania.

¹⁴⁶ Rémy Pithon, *La politique vénitienne et la première partie de la guerre de Trente Ans*, în XIe *Congrès International des Sciences Historiques. Résumés des Communications*. Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960, p. 166—168.

¹⁴⁷ *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte ...*, I, p. 353. Bethlen era somat ca în decurs de patruzeci de zile să declare dacă este cu împăratul și catolicii

sau cu Poarta otomană și cu principii protestanți (S. Szilagyi, *Erdélyország története*, vol. II, Pest, 1866, p. 149).

¹⁴⁸ Numirea lui la Silistra, în locul lui Cantemir Mirza, a avut loc înainte de 23 martie 1625 (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 152).

¹⁴⁹ Ováry Lipót, *op. cit.*, p. 553.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 619 (= Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCCLXVIII, p. 415).

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 559—561; vezi și *The Negotiations of Sir Thomas Roe . . .*, I, p. 379 (versiunea latină a aceleiași scrisori). Concluzia noastră se potrivește cu cea a lui S. Szilagyi, *op. cit.*, loc cit.

¹⁵² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 110 și 112. O însemnare de manuscris atestă că Alexandru Coconul a fost mazilit în 5/15 octombrie 1627, iar la data de 8/18 octombrie a plecat la Constantinopol; pe de altă parte, aceeași sursă fixează începutul efectiv al noii domnii a lui Alexandru Iliș la 28 ianuarie 1628 (st.v.) (N. Iorga, *Istoria ferii prin cei mici*, în „*Revista Istorică*”, VII (1921), nr. 1—3, p. 38; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, București, 1959, p. 38). Ambasadorul olandez Cornelius Haga a notat și el dirza opoziție a reprezentanților transilvăneni, deopotrivă cu cea a Stărilor din Țara Românească, la numirea lui Iliș, care s-ar fi produs la 5 noiembrie 1627 (N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 191—192). Acum, în octombrie-noiembrie 1627, trebuie încadrat cronologic actul de înțelegere, încheiat între pretendentul Moise Movilă și Francisc Mikó, în virtutea căruia cel dinții avea să obțină sprijinul diplomatic al lui Bethlen pentru ocuparea scaunului domnesc al Țării Românești (publicat de Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 18).

¹⁵³ *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. I, Cluj, 1855, p. 364. Principele se plîngea de faptul că Transilvania nu a fost inclusă în proiectul tratatului otomano-german celmoit (Szöny, 1627).

¹⁵⁴ Georgius Pray, *Gabrielis Bethleni principatus Transsilvaniae coevis documentis illustratus*, t. II, Pesta, 1816, nr. LII, p. 164. Izvor semnalat și comentat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLVI, nota 1. Altă exegeză, la G. I. Brătianu, *Les Assemblées d'États et les Roumains en Transylvanie*, în „*Revue des Études Roumaines*”, t. XIII—XIV, Paris, 1974, p. 37. Atragem atenția, cu regret, că într-o recentă lucrare de popularizare (Dr. Petru Bunta, *Gabriel Bethlen (1613—1629)*, Edit. Militară, București, 1981, în seria „Domnitori și voievozi”, 18), în care iarăși același document este folosit (p. 235) — de fapt, ca și pentru alte lucrări românești, el constituind unica sursă direct cunoscută despre „proiectul dacic” al lui Bethlen! —, s-a recurs la un procedeu condamnat: au fost pur și simplu copiate, fără convenitele semne de citare, largi fragmente din cartea noastră *Restituito Daciae*, București, 1980. Aceste fragmente alcătuiesc aproape întreg subcapitolul „Planul de refacere a regatului Dacia” (mai exact, ele acoperă în mare parte p. 217—234), în timp ce „contribuția” propriu-zisă a autorului se reduce la numai circa patru pagini, ultimele (p. 234—237), ale aceluiași subcapitol. Menționarea titlului cărții noastre la sfârșit, în cadrul „Bibliografiei selective” (la p. 244), nu justifică în nici un caz un asemenea procedeu.

¹⁵⁵ Textul armistițiului (11 noiembrie 1626) și al păcii (20 decembrie 1626) dintre Bethlen și imperiali, încheiate la Bratislava, la Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 65—68, p. 615—630. Pentru contingentul muntean comandat de Neagul Aga, care în 11 octombrie 1626 se găsea lângă Cluj, vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 54.

¹⁵⁶ Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privilegiate la români)*, București, 1900, p. 18—19.

¹⁵⁷ Vezi, în primul rând, chiar hrîsovul lui Alexandru Iliș, emis la 28 octombrie 1628, în care evocă acest episod, cu precizarea că „ungurii” l-au jefuit atunci pe Papa fost mare vornic (D.R.H., B, vol. XXII, nr. 171, p. 345—346). Alte asemenea acte sînt cele din 18 ianuarie 1619 (D.I.R., B, veac. XVII, vol. III, nr. 270, p. 301), din 22 mai 1620 (*Ibidem*, nr. 476, p. 531) etc. ¹⁵⁸ D.I.R., B, veac. XVII, vol. III, nr. 445, p. 492 (act din 12 martie 1620).

¹⁵⁹ Ilie Remus, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupul Mehedințeanul*, în „*Revista Istorică Română*”, IX, 1939, p. 276. Vezi și Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18: (Alexandru Iliș) „începînd a fi un vecin periculos pentru el, trimise Bethlen la el pe Iancsô Pál, ce era numai căpitan. Nu putu însă prinde pe voivod, care părăsi scaunul, refugiindu-se la turci”. Decizia lui Bethlen de a provoca răsturnarea lui Alexandru Iliș pare a fi fost luată în urma execuției în Țara Românească a marelui vornic Cîrstea, care a avut loc înainte de 20 aprilie 1618 (D.I.R., B, veac. XVII, vol. III, nr. 190, p. 215—216; cf. N. Stoicescu, *Dieftionar . . .*, p. 153).

¹⁶⁰ Victor Motogna, *Relațiunile dintre fările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „*Anuarul Liceului «A. Mureșanu» Dej*” (1933—1934), Dej, 1935, p. 35.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² E. de Hurmuzaki, *Fragmente . . .*, III, p. 90—91. Totuși Bethlen, chiar în scrisoarea lui din 11 iulie 1618, adresată lui Iskender pașă, își vădise renunțarea la proiect: „Iar în Muntenia toți oamenii sînt pe la casele lor, fiecare își adună bucatele, așteptînd pe Gabriel vodă, domnul

rînduit de puternicul împărat” (vezi mai sus nota 160). Vezi, pentru Marcu Cercel, M. Ciuntu, *Pretenții domnești în scc. XVII*, București, 1940, p. 30—31.

¹⁶³ În 8 iulie 1618, în Tirgoviște, inarii boieri munteni întocmeau un act de alianță, în limba română, prin care se angajau „cum să fim cu toți prieteni ai măriei sale craiului” din „țera Ardealului”, precum și nemeșilor și cetăților (A. Veress, *op. cit.*, IX, București, 1937, p. 168—171). Despre acest act, N. Iorga a observat, ușor eronat, că este: „Primul tratat, românesc, al lui Gavril Movilă (I) cu Bethlen” („Revista Istorică”, an XXIII (1937), nr. 7—9, p. 283).

¹⁶⁴ La 7 iulie 1618, Gavrilaş Movilă era deja desemnat la Poartă ca domn al Țării Românești (N. Iorga, *Studii și documente*, XX, nr. XXIV, p. 22—23). Și-a făcut intrarea în Tirgoviște la data de 14/24 august 1618 (Damaschin Mioc, *Știri de istorie a românilor în „Lctopisețul brancovicesc”*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IX, București, 1978, p. 142; Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi cîdții polone de documente*, în „Revista de Istorie”, t. 31 (1978), nr. 3, p. 491; vezi și I. Minea, *Cînd a început domnia lui Gavril Vodă Movilă?*, în „Cercetări Istorică”, an. XIII—XVI, nr. 1—2, Iași, 1910, p. 690—691).

Actele care compun tratatul de alianță transilvano-muntean din 1619, la I. Lupaș, *Documente istorice transilvane . . .*, I, nr. 60, p. 150—159 (5 mai 1619, Tirgoviște) și A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 155, p. 184—191 (20 mai 1619, Alba Iulia). Cu privire la relațiile personale dintre Gabriel Bethlen și Gavrilaş Movilă, vezi scrisoarea principelui, din Cașovia, cu data 20 septembrie 1619, în care îi comunica domnului Țării Românești amănunte despre mersul campaniei abia începute contra Habsburgilor (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 503—504).

¹⁶⁵ N. Iorga, *Socoteliile Brașovului*, p. 60; „Mitropolia Olteniei”, an. XXIII (1971), nr. 3—4, p. 250; N. Stoicescu, *Dicționar . . .*, p. 217—218.

¹⁶⁶ A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 222, p. 280.

¹⁶⁷ *Istoria Țării Românești (1290—1690)*. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 94.

¹⁶⁸ Deosebit de prețios este textul scrisorii din 29 septembrie 1624 a lui Gabriel Bethlen către comitele seculor, din care rezultă că Radu Mihnea a făcut apel la principe ca să intervină în Țara Românească pentru ocrotirea soției și fiului său. Dacă tătării nu părăsiseră încă țara, Alexandru Coconul și mama lui trebuiau duși într-o tabără din apropierea hotarului, între Rucăr și Tirgoviște, dar nu trebuiau în nici un caz să fie scoși din țară (desigur, spre a nu oferi pretext boierilor să aleagă un alt domn). Necula vistierul era socotit de Bethlen responsabil de pericolul prin care trecea familia lui Radu Mihnea, deoarece îl avea conducerea țării. Radu Mihnea, căruia de asemenea i s-a trimis în grabă un ajutor militar, a ajuns în această stare de plîns fiindcă, împotriva satorilor repetate ale principelui, a înțeles să guverneze numai după sfatul grecilor, fără să se gîndească să-și pregătească măcar o cetate de refugiu (Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kintadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879, nr. CCCXCI, p. 406—409; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLII—CLIII și 185).

¹⁶⁹ E. de Hurmuzaki, *Fragmente . . .*, III, p. 102; Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18. Episodul va fi evocat și într-un act din 3 octombrie 1642 (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 230 și A. Veress, *op. cit.*, X, București, 1938, nr. 76, p. 132).

¹⁷⁰ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 550.

¹⁷¹ Georg Kraus, *op. cit.*, ed. cit., p. 66.

¹⁷² Un raport imperial din Constantinopol atestă că Mihail Toldalagy, sosit acolo în 2 iulie 1626, a stăruit ca Alexandru vodă Coconul al Țării Românești să fie înlocuit cu Gavrilaş Movilă (E. de Hurmuzaki, *Fragmente . . .*, III, p. 104). Pentru încercarea din 1623 de a-l instala în scaunul domnesc de la miazăzi, vezi Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin . . . (I)*, p. 14—15. Data căsătoriei, la Ștefan Mețeș, *op. cit.*, p. 51. Vezi și Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă și Constantin Șerban (Schifă monografică a domeniului cetății Șinteu)*, în „Crisia”, VII, Oradea, 1977, p. 103—116.

¹⁷³ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 758.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 755. Informații despre legăturile lui Bethlen cu facțiunea protestantă din Polonia, în primul rînd cu familia Radziwill, erau înregistrate încă în 26 noiembrie 1624 (st. v.) de Thomas Roe (*op. cit.*, I, p. 313—314).

¹⁷⁵ La jumătatea lunii iulie 1629, caimacamul Regep pașa îi scria lui Bethlen că i-a satisfăcut cererea — făcută Porții „diverse volte”¹ — și l-a mazilit pe domnul Moldovei „. . . et concesso il luoco suo ad Alessandrio già Vaivoda della Valachia” (Alexandru Coconul), care a primit din capul locului misiunea să meargă cu oaste alături de vizirul Husein pașa, aflat la Oceakov (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 770). Noul domn a ocupat scaunul de la Iași în 22 septembrie 1629 (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 234, p. 293). Cf. Aurel H. Golimas, *Un domnitor — o epocă: Vremea lui Miron Barnoschi Moghila, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 94—102.

¹⁷⁶ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 757; vezi și Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik (1620—1638)*, Wiesbaden, 1968, p. 207—224.

¹⁷⁷ Nicolae M. Popescu, *Chiril Lucarici și ortodoxia română ardeleană*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXIV (1946), nr. 7—9, p. 445.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 426; vezi și Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 1.

¹⁷⁹ N. Iorga, *Citeva manuscrite și documente din țară și străinătate relative la istoria românilor*, în „A.A.R.”, M.S.I., Seria II, t. XXVIII, București, 1906, p. 522; Emil Virtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii Teologice”, Seria II-a, an. XVIII (1966), nr. 5—6, p. 284.

¹⁸⁰ Nu putem trece cu vederea, în acest context, și unele semne clare din epocă asupra conștiinței identității naționale la românii transilvăneni, provenite tot din mediul lor. De pildă, o însemnare din 1612 pe un manuscris al bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului consemnează astfel bătălia de la Feldioara, cu oștile lui Gabriel Báthory: „Să se știe fiind a fost lupta de la Feldioara și a pierit Fer Mihai <Michael Weiss> și mulți ostași și dintre sași și dintre români. În anul 7121, luna octombrie, ziua 7. Am scris cu Dumitru” (text slavon și trad., la Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985, p. 52). Prin urmare, sașii și românii din Țara Birsei au înfruntat împreună, cot la cot, pe principe, dar, așa cum se subînțelege, au fost înfrinți de ungurii lui Gabriel Báthory.

¹⁸¹ Benkő Samu, *Personalitatea lui Gabriel Bethlen*, în volumul său *Permanență și devenire (Studii de istoria culturii)*, București, 1984, p. 396—398.

¹⁸² *Monumenta Hungariae Judaica*, t. VIII, Budapesta, 1965, nr. 319, p. 259—260.

¹⁸³ Vezi Horst Fassel, *Martin Opitz și românii*, în „Cronica”, an. XVI (1981), nr. 43 (821), din 23 oct., p. 10.

¹⁸⁴ Martin Opitz, *Zlatna. Cumpăna dorului*, trad. rom. de Mihai Gavril, cuvint înainte de Vasile Netea, București, 1981, p. 48.

¹⁸⁵ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 149 (cu bibliografia aferentă).

LA TRANSYLVANIE AU DÉBUT DU XVIIe SIÈCLE: ACTIONS ET PROJETS POUR L'UNITÉ DE L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN (II)

Résumé

La politique de Gabriel Bethlen (1613—1629) face à la Valachie et la Moldavie est examinée à partir de deux points de vue. On examine d'abord à nouveau les sources concernant le projet de la soit-disant „Dacie protestante” qui lui est parfois attribué. L'auteur souligne que dans une première phase il s'est agi, en réalité, d'une proposition des Habsbourg, transmise à la cour d'Alba Iulia par un émissaire spécial, au seuil de l'année 1625. Pour faire détacher Bethlen du camp des puissances protestantes engagées dans la guerre de Trente Ans, les Habsbourg ont suggéré alors au prince — à condition qu'il passe au catholicisme — la perspective de devenir roi d'un royaume composé de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie. Bien qu'ayant oscillé pendant un certain laps de temps à propos de cet offre, le prince transylvain a fini par le repousser et s'est joint de nouveau à l'effort de guerre contre l'Empire romano-germanique. Ce n'est que quelques années plus tard, dans le contexte de l'ample projet d'attaquer la Pologne avec l'appui de l'Empire ottoman et de la Russie que se feront jour quelques témoignages lesquels semblent indiquer qu'en effet, à la veille de sa mort, Gabriel Bethlen envisageait la reconstitution de la Dacie, mais non point sur des bases spirituelles catholiques, mais protestantes.

En se penchant sur les événements de l'époque, l'auteur constate que les rapports du prince avec la Moldavie et la Valachie ont été particulièrement circonspects, Bethlen tenant compte constamment d'une possible réaction de la Porte Ottomane. A titre d'exemple, on analyse de manière détaillée les deux circonstances, de 1618 et 1624, lorsqu'il est intervenu par la force des armes en Valachie. On peut donc affirmer que, bien que pleinement conscient du lien indissoluble entre les destinées politiques des trois petits Etats, Gabriel Bethlen a évité en permanence des initiatives spectaculaires en ce qui concerne leur unité, essayant toujours d'assurer sa suprématie notamment par l'intermédiaire de la Porte ottomane.

SPIRITUL PUBLIC ÎN EPOCA REGULAMENTARĂ (I)

GEORGETA PENELEA

Urmărirea fenomenului spiritual în deceniile premergătoare Revoluției evidențiază o participare extrem de diversă sub raport social la actul de cultură și realizări de interes major în ceea ce privește unele instituții sau creații artistice. A stabili criterii axiologice în acest domeniu pe temeiul apartenenței la o pătură socială sau la alta e fără îndoială aleatoriu. Se constată însă existența unui *who's who* al epocii regulamentare din rîndul căruia se recrutează purtătorii de cuvînt ai spiritului public. Fenomenul are o valoare inestimabilă deopotrivă pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești, cînd agitatorii de acum devin ctitorii ei de prestigiu. Mediile diferite din care au provenit (Kogălniceanu, Ghica, Rosetti, Bălăceanu se trag din vechi familii boierești, Bălcescu sau Brătienii din boierimea mică, Eliade, Boerescu din lumea afacerilor), instrucția extrem de deosebită pe care au primit-o — în trei sferturi din cazuri neterminată — la care firește trebuie adăugate particularitățile temperamentale, și-au pus pecetea pe activitatea lor și implicit au creat o fizionomie de uimitoare expresivitate a societății românești.

Unul din paradoxurile epocii regulamentare l-a constituit influența franceză întreținută de ocupant. Literatura originală sau tradusă, profesorii de tot felul, pensionatele, diplomații, abonamentele la foile franceze, călătoriile și studiile în Franța, adoptarea modei vestimentare pariziene, a bucătăriei franceze și în primul rînd a limbii de către protipendadă sînt elemente care vor concura în mod viguros la formarea filogalicismului românilor. Va fi un sentiment durabil, manifestat cu mîndrie, ca expresie a afecțiunii românilor pentru sora lor mai mare de gîntă latină.

Dacă administrația rusă, prin natura ei, era potrivnică spiritului liberal francez, forma prin care aceasta se exprima în Principate era eminent franceză. Dialogul lui Kiselef și al consulilor cu domnii ori cu Adunările, educația elitelor, lectura cucoanelor se face aproape în exclusivitate în limba franceză. De altfel trebuie observat că în rîndurile ocupantului figurează numeroși ofițeri de origină franceză din vechi familii izgonite de Revoluție și care și-au găsit, ca și unii germani de altfel, un rost în administrația Imperiului rus. Așa sînt Fanton de Verrayon, de Grammont, Duhamel ș.a.

Învățămîntul, chiar dacă cuprinde un număr redus de indivizi, facează personalități deschizînd de timpuriu interesul pentru valorile culturale occidentale. În epoca regulamentară funcționează pensionatele Victor Cuénim Four la Iași¹, Lincourt-Chefneu-Bayard la Miroslava², Poulrier la Brăila³, Louis⁴, Coulin și Geanelonni⁵ la București, la care desigur mai trebuie adăugat cel al lui Vaillant⁶. Se adaugă profesorii care predau în familie: Fédy, Duport, maștri de scrimă, Repay, care în 1838, prin

canalul foi „România” anunța că ține un curs de literatură franceză în casele lui I. Slătineanu⁷, Salmé, odinioară profesor la Dieuze (Franța) și Mannheim⁸, M. Tali, care preda deopotrivă lecții de germană și italiană „în toate ramurile științei” și producea atestate ale Universității din Viena⁹, J. Allier¹⁰, Sostek, care preda pe lângă franceză, latina și rusa „după un metod foarte înlesnitor”¹¹, Buvelot¹², Marchisot și Jobin. Fr. Verner își oferea serviciile ca profesor în case particulare boierești din Moldova predând și italiana și latina¹³. La fel Leopold Kruger¹⁴. J. Leimann dorea să se angajeze institutor în vreo casă boierească din țară¹⁵. Șt. Caliva înființează o mică școală particulară la București unde preda în franceză și greacă „diferite materii de cultură românească”¹⁶. Malgouverné și Tribout înființează un pensionat la Iași anunțând că vor preda „obiectele colegiale pregătitoare la științele academice”¹⁷; Tissot, profesorul de franceză de la gimnasiul vasilian, deschide în 1834 un pension de băieți¹⁸. Em. Mouton, diplomat și băcan, dădea și lecții de franceză, cum amintește malițios Pompiliu Eliade¹⁹.

Uneori calitatea învățăturilor acestor profesori culeși din lumea largă e îndoielnică. În „Albina românească” din 1846²⁰ apare avertismentul indignat al unui părinte păcălit: „boier bogat dintr-o regiune muntoasă”, acesta angajase un dascăl de franceză pentru fiica sa și după doi ani când copila s-a dus „într-un oraș mare”, s-a văzut că învățase doar „un jargon italian”. Asemenea incidente au determinat Epitropia învățăturilor publice să oblige pe toți proprietarii pensionatelor și pe profesorii particulari să se prezinte la examene de verificare²¹.

Se înființează de asemeni tot felul de institute pentru educația fetelor. În 1831 se deschide pensionatul Combles Bonney²²; în 1833 școala lui T. Kok funcționa cu 3 clase²³. În același an Charier de Mondoville, soția pictorului, directoare de pensionat, se recomanda ca „diplomată a Universității din Franța”²⁴. În 1842 se înființează institutul Benfifis²⁵; la examenele de sfârșit de an din 1846 asistă Petrache Poenaru care remarcă strădania directoarei de a „introduce o creștere europeană”²⁶. În 1845—1846 mai existau la București pensionatele Carolina Bomches²⁷, C. Buholzer²⁸, Marie Caine²⁹, Iulia Malanoti³⁰, Paulina Appoloni³¹, Elena Becerescu³², iar mai tirziu cel al Mariei Hagi Calust, unde se preda și lucru de mână³³. De o factură deosebită a fost școala deschisă de episcopul de Nicopol Molojani, „Institutul normal pentru educația fetelor”, pus sub protecția agenției consulare austriece³⁴.

În Moldova pensionatele de fete sînt mai puțin numeroase. Așa la Iași funcționează cel al Isabellei Garet³⁵, al Emiliei Luzatto³⁶, al Elenei Fotino³⁷ și mai ales cel al Charlottei Sachetti, care se va bucura ani de zile de o bună reputație³⁸.

Toată această pletoară de institute particulare avea nevoie de material didactic. Și el începe să apară încă din 1830 când Gr. Pleșoianu dă traducerea *Gramaticii* lui Fournier și mai apoi „o mică cărtică” cu dialoguri franțuzești și românești³⁹, pe care le distribuie prin Gheorghe librarul de lângă Bărăție. T. Codrescu traduce gramatica franceză a lui Noel și Chapsal (1842); V. Serbinski întocmește singur o astfel de lucrare pentru uzul „pensionatelor aflate în amîndouă prințipaturi”⁴⁰. V. Cuțarida publică în 1843 un *Tratat* cu verbele neregulate ale limbii franceze și tot el dă un *Abețedar* român francez. Gr. Mihăilescu, profesor craiovean, traduce *Cartea metodică spre a învăța limba franceză* a lui G. Bozzi⁴¹. T. Codrescu scoate

și el în 1846 *Dialoguri francezo românești* pe care le vinde Gliță Căliman, librar brașovean stabilit la Iași⁴².

Institutede particulare cu limba de predare franceza caută, obligate de autorități, să introducă noțiuni de limbă, istorie și geografie românească. Școlile românești sînt deopotrivă preocupate permanent în adaptarea materialului didactic străin, mai ales francez, pentru realizarea procesului de învățămînt. Dubla strădanie a dascălilor români și străini va determina o proliferare atît a literaturii didactice cît și a celei beletristice care își vor pune amprenta pe formația spirituală a românilor din epocă.

Influența franceză în Principate s-a resimțit poate cel mai puternic în cantitatea apreciabilă de cărți traduse. Practic toate domeniile sînt abordate. Pe lîngă valoarea instrinsecă incontestabilă a unor astfel de lucrări, trebuie subliniat efortul fructuos al traducătorilor. Ei au lucrat asupra limbii române căutînd echivalențe și introducînd neologisme prin această filiera ceea ce a purificat și înviorat totodată limba română.

Dintre lucrările cu valoare didactică și morală amintim opusculul *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură*, a lui Stanciu Căpățineanu și pe care „Curierul românesc”⁴³ o prezenta drept „o cărticică cu mai multe istorioare morale”, apoi *Educația mamei și a familiei sau civilizația neamului omenesc prin femei* de L. Aimé Martin, tradusă în fascicule de I. Negulici (1844). Tot el dă traducerea romanului *Iudita franțeză sau Clotilda și Edmond, romanț istoric din al 6-lea veac*⁴⁴, de I. E. Paccardi.

Cît privește literatura franceză propriu-zisă, iată traducătorii mai stăruitori ai epocii: Gr. Pleșoianu (Marmontel, Fénelon⁴⁵), S. Marcovici (Le Sage, Marmontel, M-me de Tencin⁴⁶), St. Andronic (G. Sand), I. Voinescu (M-me de Staël), P. Teulescu (G. Sand, Buchardy), C. Negruzzi (V. Hugo), I. Comanian (Voltaire), Eliade Rădulescu (Balzac, Voltaire⁴⁷, A. Thery), G. Crețeanu (Florian), G. Lehliu (Ch. Lafont), Al. Vasiliu (Florian, Ch. Lafont), Em. Filipescu (Scribe), Heruvim Nestor (Chateaubriand), d-ra Magheru (Marmontel), V. Pogor, C. Conachi (Voltaire), I. Negulici (Chateaubriand), Gr. Alexandrescu (Florian), C. Strat (Florian), I. P. Buzoianu (M-me de Genlis), cpt. St. Stoika (Hugo), M. Angelescu (Jolly), Gr. Mihăescu (Le Sage), Ecat. Sâmboteanu (Le Sage), N. Nenovici (M-me de Genlis), Gr. Negrea (M-me de Genlis), I. N. Buzea (Bernardin de St. Pierre), G. Moșoi (G. Sand), N. Măcărescu (P. J. Stahl), I. H. Zot (Molière), Th. Codrescu (E. Guinot), G. Gheca (Fénelon), Ermiona Asaki (Em. Deschamps).

Se mai traduce apoi, fără indicația tălmăcitorului, din Diderot, Ponson de Terrail, Aug. Colin, J. J. Rousseau, E. Scribe, Florian⁴⁸, Lamartine ș. a.

După cum se vede, traducătorii provin, în majoritate, din rîndul micii boierimi. Textele realizate de ei au o serie de particularități care azi pot mira pe cititor. Intervenția lor este uneori foarte drastică, nu numai în ceea ce privește forma ci și conținutul. Așa I. Barac modifică finalul din *Hamlet*, urcîndu-l pe prinț pe tron unde a domnit fericit pînă la adînci bătrîneți⁴⁹. Trebuie însă remarcată onestitatea celor mai mulți dintre ei care publică în paralel și textul original pentru a îngădui cunoscătorilor să-i judece.

În domeniul istoriei, gustul publicului românesc, sau mai bine spus al tălmăcitorilor, se îndreaptă spre Amyot, Montesquieu (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, tradusă în 1830 de St. Căpățineanu); J. J. Barthelémy (*Epitomi sau prescurtarea*

de voiajul tîndrului Anaharsis în Grecia, datorată lui Gh. Filipescu, 1844); *Istoria lui Bună parte*, compilație privindu-l pe împăratul francezilor, tradusă în 1840 de Sc. Geanoglu; peste 6 ani „junele” Jorgulescu traduce *Manuserisul din Santa Elena* de Lutlin de Chateauvieux. În 1845, N. Racoviță traduce *Istoria lui Carol al 12-lea, craiul Sfetii*, de Voltaire.

Firește traducerile reprezintă nevoia de cultură a acelor români încă puțin familiarizați cu limbile străine. Dar numărul știutorilor de franceză este în continuă creștere în Principate. Limbă oficială, limbă a saloanelor, franceza este deopotrivă limba preferată a lecturilor. La librării Al. Emmanuel, Boguzs, F. Bell se găsesc lucrări de Voltaire, P. C. Montaigne, Delille, Montesquieu, Mirabeau, Lamartine, Hugo, La Bruyère, Buffon, Balzac, Bossuet, Rousseau, M-me de Genlis, M-me de Staël. Mai sînt apoi și lucrări de mîna a doua, pentru o educație superficială, cum o apreciază P. Eliade, ca acea colecție unde de la *Beautés de l'histoire de l'Inde* pînă la *Beautés de l'histoire des naufrages* cititorul se informează de-a valma asupra lumii contemporane.

Precumpănirea literaturii de expresie franceză ca și a traducerilor în special din această limbă sînt evidente și în structura bibliotecilor publice. Atunci cînd Biblioteca națională se deschide la București în 1838, publicul e avertizat că pe moment va funcționa doar cu secția franceză⁵⁰; cea a Academiei din Iași își amină o vreme deschiderea întrucît nu sosise încă un transport de cărți comandate la Paris⁵¹.

Cînd discutăm influența franceză în Principate e de luat în seamă și imaginea pe care francezii au dat-o despre ele, în speță rapoartele diplomatice ale consulilor lor ca și relatările de călătorie. Ceea ce se știa la Paris sau în alte capitale europene provenea în primul rînd din păreri avansate de diplomați care, mai mult decît restul străinilor, aveau să influențeze mersul afacerilor în Principate⁵². În 1833, discutînd speranțele puse de români în intervenția Europei, Lagan scria: „Valahii speră în adevăr că situația lor geografică, însemnătatea lor politică, înlesnirile prețioase ce se pot trage de la toate elementele de prosperitate închise în aceste țări întinse... vor atrage asupra lor atenția Europei și li vor cîștiga deci o existență asigurată după care suspină mai mult decît oricînd”⁵³.

Bois le Comte dă informații bogate, sprijinite pe statistici, despre economia Principatelor și nu-și poate ascunde admirația față de prosperitatea solului, superioară celui francez și mai ales pentru condițiile ce li s-au deschis după liberalizarea traficului dunărean⁵⁴.

Cel aflat doar în trecere pe la noi e uimit de permeabilitatea societății românești la influența occidentală, în primul rînd la cea franceză. Moda — cucoanele citesc jurnalul de mode „Le follet” —, bucatăria, aranjarea interiorului, numele hotelurilor („du Casino”, „du Lion d'Or”, „du Valachie”), domină suverane pe malul Dimboviței. Ultimele noutăți de la Paris pătrund cu o repeziune nemaipomenită, constantă Bellanger, care altminteri pune destulă fantezie în înfățișarea vieții în Principate⁵⁵.

Mai profund și mai circumspect discută relațiile din Sud-Estul Europei și șansele țărilor române de a se dezvolta liber St. Marc Girardin.⁵⁶ Răspunzînd celor care imputau lui Al. Ghica șovăiala și faptul că se lăsase copleșit de tutela consulară, Girardin arată că acesta a fost constrîns de împrejurări încît „il a menagé, transigé, plutôt que gouverné. Il a fait ce qu'il pouvait faire”⁵⁷.

Dintre francezii care în epoca regulamentară se implică plenar și zgomotos în viața politică a Principatelor trebuie pomeniți în primul rînd J.A. Vaillant și F. Colson. Cel dintîi vine în țară în 1829, chemat de ma-

rele logofăt Gh. Filipescu pentru educarea progeniturii sale ⁵⁸ și foarte curînd deschide un pensionat internat unde erau admiși băieți între 12 și 15 ani. Programul era extrem de riguros și ambiția profesorului era de a-și pregăti elevii pentru universitățile străine. Astfel în trei ani aceștia urmau gramatica, istoria, geografia, aritmetica, geometria, algebra, arta și compoziția literară, retorica și pictura lucrînd cîte 12 ore pe zi cu o pauză de o oră pentru masă. În 1835 avea 47 de elevi iar printre profesori se numărau : P. Poenaru, Th. Palade, S. Marcovici, Fl. Aaron, I. Pop, G. Pop, G. Ioanid, C. Montaniotul, St. Căpățineanu ⁵⁹. Cît puteau asimila copiii în asemenea ritm este poate discutabil, se pare totuși că rezultatele erau pe măsura impetuozității inițiatorului căci rînd pe rînd celelalte pensionate se închid iar mulți profesori particulari rămîn fără slujbă (Kirkireu, Mitilineu Aristia, Coritzia, Lichiardopol – greci cu toții); dar nici italienii, francezii sau olandezii dascăli la noi nu stau mai bine (ca Luigi, Coulin, Geanelonni, Van Saanen).

La începuturile sale Vaillant a fost ajutat de generalul Kiselef. Această împrejurare explică concursul nelimitat pe care l-a primit din partea autorităților și numirea sa în fruntea internatului național care în 1833 va fi anexat la Sf. Sava. În 1839, încurajat desigur de afluența copiilor trimiși la pensionatul său ca și de sprijinul oficial, Vaillant va încerca transformarea colegiului în școală exclusiv franțuzească.

Dascălul francez este deosebit de activ și în ceea ce privește dotarea elevilor săi cu instrumente de lucru indispensabile instruirii. Așa în 1839 scoate *Vocabular portăreț românesc franțozesc și franțozesc românesc*, dedicat lui Al. Villara ⁶⁰. Dar aici avea să intervină atotputernicia consulului rus Rückmann care, ignorînd valoarea intrinsecă a lucrării și orbit de francofobie, interzice autorităților să facă o comandă de 500 de exemplare din dicționar spre a fi distribuite la școli. În 1836 Vaillant scoase *Grammaire valaque à l'usage des français*. Veghea polițienească s-a simțit și aici căci Piccolo cenzorul va șterge cuvintele afectuoase ale autorului : „Puisse ce petit livre contribuer à la réalisation de tout mes voeux de voir se rapprocher les deux peuples comme j'ai rapproché les deux langues” ⁶¹.

Dar pe lângă meseria de dascăl Vaillant este un agitator înăscut, „emissaire de la propagande”, cum îl numește Mihail Sturdza, domnul Moldovei ⁶². El participă cu dăruire la viața culturală și mai ales politică a țării sale de adopție, devenind sfătuitor prețuit pentru patrioții munteni, după ce unora le fusese profesor. Nu e străin de programul revoluționar al mișcării din 1840 și în toamna aceluia an pleacă în extremis la Iași, povățuit de consulul său Billecoq, ca să scape de urmărire. Bine primit de Mihail Sturdza, ca o probă nedisimulată de inimicizie față de colegul de la București, Vaillant își continuă activitatea revoluționară. Pamflete incendiare contra lui vodă sînt puse la Iași pe seama sa și e din nou silit să dispară. La percheziția ce se face domiciliului său se găsește faimosul catehism politic dovedind că de fapt el refăcuse societatea secretă din 1840 la Iași. S-a presupus că în scurtul răstimp petrecut acolo a luat legătura cu Kogălniceanu căci tipărește în lucrarea sa *La Romanie* ⁶³ un fragment dintr-un text al acestuia dat la iveală abia în „Propășirea” din 6 februarie 1844. Încearcă, cu succes, să intre în Țara Românească în 1842, spre exasperarea poliției care trimitea semnalmentele sale punctelor de graniță din spre Transilvania precizînd că e „Valian franțuzu, cel înclinat cu tinerii români în organizarea ce au avută pentru turburarea publicului” ⁶⁴.

(‘cea ce interesează însă în primul rînd în legătură cu profesorul francez este activitatea sa publicistică grație căreia avem o imagine asupra epocii din partea unui observator străin pe care numai parțial îl puteau atinge rigorile noii legislații. El vede în noua stare de lucruri un regres, vodă e neputincios și îngăduie toate malversațiunile camarilei din preajma sa. Într-un fel e patriot dar își irosește toată averea ca să-și facă prieteni⁶⁵. Boierimea e în cea mai mare parte ridicolă, minată de instinctul de conversare a privilegiilor, obscurantistă, refractară progresului social. Ca la toți observatorii străini și la Vaillant se amestecă judecata lucidă, obiectivă cu nestăpînirea și aprecierea de suprafață a lucrurilor. Așa el vede posibilă o federație româno-greco-bulgaro-sîrbă pentru a stăvili o invadare a teritoriului lor și a profita de vreo conflagrație europeană, unii pentru a-și da legi, alții pentru a le schimba pe cele pe care le au, toți pentru a scutura jugul străin⁶⁶.

Un alt francez pe care contemporanii îl omagiau „în urmarea multelor și marilor merite ce-și făcu... pentru români”⁶⁷ a fost Felix Colson. Debutînd ca atașat pe lângă consulul general Chateaugiron, exaltat, risipitor, căruia îi plăcea viața turburată, cum scrie Filitti⁶⁸, acesta s-a agitat enorm pentru cauza românilor. Influența pe care a exercitat-o asupra lui Ion Cîmpineanu și în general asupra spiritelor liberale din Țara Românească este incontestabilă. Deopotrivă rămîne notabilă publicistica sa militantă și de informare. În afara lucrării devenite clasice, *De l'état présent et à venir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, pe care „Anuarul Țării Românești” pe 1842 o numea „publication incendiaire” el a scos în străinătate, „coup sur coup” zice Billecocq, blamînd temperamentul ardent al conaționalului său, mai multe broșuri polemice privind situația românilor. Marota lui rămîne protectoratul rusesc. În *Précis des droits des moldaves et des valaques*⁶⁹ Colson discută limitele intervenției turcilor în Principate insistînd ca aceștia să-i sprijine pe români în sensul constituirii unui guvern național independent de ruși. Tutela rusească nu face, după el, decît să azmută pe domn împotriva boierilor și opoziția împotriva sa paralizînd lucrările Adunării și perpetuînd o atmosferă de intrigă din care singurii beneficiari sînt în cele din urmă rușii. În mod special aprehensiunile sale se îndreaptă contra lui Alexandru Ghica pe care îl socotește un incapabil. Dacă domnul ideal i se pare Ion Cîmpineanu, Colson rămîne realist și își dă seama de puținele șanse pe care le avea prietenul lui. Opțiunile sale se îndreaptă de aceia către Mihail Sturdza din Moldova, care putea împlini speranțele ambelor Principate.

Făcînd abstracție de exaltarea cu care cei doi apără adeseori cauza românească, buna lor credință și dragostea dezinteresată pentru Principate nu pot fi puse la îndoială. Prin ceea ce au scris, ei au contribuit în primul rînd la mai buna cunoaștere în Europa a țării noastre, au edificat cabinetele străine asupra hățîșului de contradicții în care s-au zbătut Țara Românească și Moldova în deceniile patru și cinci ale secolului trecut.

Influența franceză asupra Principatelor în epoca regulamentară nu trebuie desigur absolutizată. Ea a avut în special un rol de mijlocitor, înlesnind familiarizarea românilor cu valorile culturii universale, făcînd cunoscute realitățile lor Europei; din traducerile masive din franțuzește limba română a ieșit îmbogățită și epurată de o serie de arhaisme care constituiau un adevărat balast lingvistic. Adoptarea modei culinare, vestimentare, comportamentul — acel *savoir vivre* care făcea tot mai mult am-

biția protipendadei — și în primul rînd practicarea limbii franceze, toate au contribuit în mod salutar la modernizarea societății românești.

Prin regulamentul Organic școlile⁷⁰ continuă să se afle subordonate epitropiilor, existente încă din secolul al XVIII-lea. Se recomanda ca în fiecare capitală de județ să se înființeze o școală în limba țării după metoda lancasteriană. În plus la Iași și București se creau institute pentru fete și băieți (orfani ai funcționarilor statului). Întreținerea lor se făcea dintr-o taxă percepută asupra lefurilor slujbașilor.

Cu aceeași energie cu care caută să dea viață celorlalte prevederi regulamentare, Kiselef cere, în toamna anului 1831, reluarea cît mai grabnică a cursurilor. Epidemia de holeră întrerupe însă din nou activitatea școlară, așa că noul colegiu Sf. Sava se deschide abia în ianuarie 1832. Concomitent se deschide școala din Craiova în localul de la Madona Dudu. Se căutau cu înfrigurare fonduri, localuri și profesori pentru școlile din Tîrgoviște, Pitești, Buzău, Focșani, Brăila, Urziceni, Rușii de Vede, Vălenii de Munte. În Moldova se deschisese în 1831 „gimnasiul vasilian” de la Trei Ierarhi și încep să funcționeze școli elementare în șase județe⁷¹.

Dar reactivarea sistemului școlar mergea anevoie, atît din cauza lipsei de fonduri cît mai ales a profesorilor calificați. Pînă să se întemeieze școli normale eforii școlilor (Alex. Filipescu, Șt. Bălăceanu, B. Știrbei pentru Țara Românească, Ven. Costache, Const. Mavrocordat, M. Sturdza pentru Moldova) se mulțumesc cu improvizați care, avînd cunoștințe de gramatică, geografie, aritmetică și catehism, erau datori a urma numai o specializare în sistemul lancasterian. Cînd în același an Kiselef numește o comisie pentru analiza activității școlilor, aceasta cere să se întemeieze de urgență o serie de catedre pentru cursuri de interes practic imediat: farmacie, chirurgie, igienă. Apoi sugerează să se țină ore de trigonometrie, arhitectură, poezie și elocință. Or, în situația precară a anului 1832, asemenea propuneri puteau fi cu greu traduse în viață.

Raportul lui Barbu Știrbei, care va activa de altfel cu bune rezultate în acest domeniu, către Kiselef⁷² e totuși optimist. Pe lângă rezultatele promițătoare la examenele de la școala centrală din București care pregătea profesori, el afirmă că în 1832—1833 cele 12 școli începătoare din județe fuseseră frecventate de cca 1 000 de elevi. Apoi la Craiova erau 250 de elevi, la București 1 200 (800 la Sf. Sava și 400 la Sf. Gheorghe și Amzei). Tot el, în numele Eforiei școlare, întocmește un proiect⁷³ amănunțit de organizare a învățămîntului care prin dimensiunile sale devine un adevărat vade maecum în materie al epocii regulamentare. Drept început proiectul subliniază că „buna creștere este cea dinții trebuință a unui neam”. Teoretizînd nevoia de cultură, cum de altfel s-a întîmplat și cu legea regulamentară propiu zisă care la tot pasul condamnă trecutul și justifică cu ample comentarii fiecare articol, proiectul se ocupa în mod special de „treapta lucrătorilor”, de a căror știință de carte depindea „desăvîrșirea în lucrarea produselor industriale”. La științele sociale autorul convenea că limba română e „de tot simplă” și prin urmare cei ce și-o însușeau pe calea studiilor trebuiau „s-o îndrepte” și s-o „curețe”. Istoria se predă în ordine cronologică, de la cea biblică la cea contemporană insistîndu-se mai mult asupra celei românești⁷⁴. Predarea științelor agricole avea de scop valorificarea superioară a moșiilor. În acest sens școala ce avea să se creeze în apropierea capitalei organiza concursuri de cultivare optimă a pămîntului, îmbunătățirea soiurilor de plante și a raselor de animale.

Profesorii se numeau de către domn, la sugestia eforilor și erau inamovibili. După calitatea muncii depuse puteau fi innobilăți. Așa Dim. Viliers, cel care introduce metoda lancasteriană, e făcut pitar odată cu Zaharia Carcalechi; Simion Marcovici e înălțat elucer. Gr. Alexandrescu, poetul, devine paharnic iar C. Bolliac serdar, alături de Ion Maiorescu.

Cursurile școlilor începătoare erau gratuite, pentru celelalte se plăteau taxe. Școlile erau susținute din fonduri de stat, contribuții ale particularilor și ale bisericii. Bibliotecile școlilor din București și Craiova aveau drept de depozit legal și orice tipăritură trebuia depusă acolo în 5 exemplare. La colegiul Sf. Sava urmau să se adune manuscrise vechi răzlețite la Mitropolie sau minăstiri. Se afecta un fond de 30 000 lei pentru constituirea bibliotecilor, cumpărarea de aparatură de laborator și tipărirea manualelor. Cei 12 bursieri ai școlii complementare erau datori la sfârșitul cursurilor să devină profesori în același lăcaș.

La această schemă s-a adăugat înființarea colegiilor de băieți și fete (taxa era de 60 și respectiv de 65 de galbeni pe an); acestea din urmă învățau, pe lângă limba română și franceză, lucrul de mână și „meșteșugul cuhniei”.

Omologul lui Barbu Știrbei în Moldova, Alex. Ghica, întocmește la rîndul său un raport în 1833 care cuprinde viitoarea rețea școlară a Moldovei⁷⁶. Se înființau așa școli la Iași, Roman, Huși, Botoșani, Birlad, Focșani și Galați; în 1833 frecventează cursurile 853 de școlari.

Bazele puse în 1831-1834 au început să-și dea roadele. În 1834 erau școlarizați aproape 3 000 de tineri în Țara Românească (după mărturia lui Bois le Comte⁷⁶). Barbu Știrbei e schimbat cu Scarlat Mihalescu dar interesul pentru propensiunea culturală se păstrează. Așa în 1834 se pun bazele muzeului de istorie națională și antichități din București. În 1835 se întemeiază școli de agricultură (la Pantelimon și Craiova, aceasta din urmă profilată în special pe arte și meserii, cu ateliere mecanice aferente). În 1837 se constituie prima bibliotecă publică dispunând de 7 000 de volume. Se construiesc localuri noi pentru școli la Craiova și Slatina. În 1836 s-a constituit Societatea de „dame”, „surătie de pensioane de orice stare și de orice nație” care își propunea să adune fonduri pentru deschiderea de așezăminte de învățămînt pentru fete⁷⁷.

Școlile sătești fuseseră frecventate în anul 1838-1839 de 33 000 elevi; în anul următor numărul lor crește la 49 995, pentru ca în 1847 cele 2309 școli din Țara Românească să fie frecventate de 48 545 elevi. Entuziasmat de extinderea școlilor la sate, P. Poenaru scria că „orășenii și țărani se vor cunoaște unul pe altul fii ai aceleiași familii, numele de român îl vor purta și unul și altul cu acea fală strămoșească la care rîvnesc toate neamurile”⁷⁸.

Legiuitorul are în permanență în vedere finalitatea practică a studiilor. Așa, același Barbu Știrbei, care acum în 1838 e logofăt al dreptății, cere ca absolvenții cursurilor de drept de la Sf. Sava (unde predau Șt. Ferechide, C. Brăiloiu, A. Racoviță, C. Moroiu) să facă gratuit practica la judecătorii și apoi să intre în slujba statului. La fel s-a insistat mult pentru crearea școlilor normale. Ele apar la Cernați, Tîrgu Jiu, Craiova, Caracal, Rîmniceu Vilcii, Slatina, Pitești, Cîmpulung, Tîrgoviște, Ploiești, Văleni de Munte, Buzău, Focșani, Brăila, Călărași, Giurgiu, Rușii de Vede⁷⁹.

Literatura didactică era în fașă și indiscutabil ezițările și-au pus pecetea pe formația intelectuală a celor aflați în școli în acest răstimp.

Eliade Rădulescu, Eufrosin Poteca și Petrache Poenaru predau matematica, cel dintâi adaptînd cartea lui Francoeur. În 1833 Gr. Pleșoianu publică un fel de abecedar, *Cele dintîi cunoștințe* iar G. Gorjan *Dascăl pentru limba franceză*.

În Moldova G. Săulescu publică un *Abecedar*, o *Gramatică*, o *Prosodie* și o *Istorie universală* între 1832 și 1838; V. Fabian dă *Elemente de geografie* (1834). În același an T. Stamati scoate un *Abecedar român francez*. În sfîrșit G. Asaki ține cursuri de istorie pe care începe să le tipărească. În Țara Românească Eliade beneficiază de o subvenție de stat pentru a tipări manuale de geografie într-un tiraj de 1 200 de exemplare; la fel Ion Pop pentru o gramatică română și S. Marcovici pentru o retorică. Se tipăresc, începînd din 1838, tabele lancasteriene pentru învățămîntul primar. O lucrare de largă audiență privind latinitatea limbii române a constituit-o *Răpede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor* a lui Eliade, apărută în 1836. Peste doi ani Vaillant publică *Vocabulariul ...*; Sc. Timpeanu publică în 1840 o *Geografie a Țării Românești* iar Fl. Aaron un manual de istoria românilor socotit de N. Iorga „cam apos”⁸⁰. În fine Iordache Goleșcu publică *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii române* iar Laurian *Manualul de filosofie* și S. Marcovici *Condica comercială*.

În ciuda eforturilor meritorii pentru constituirea unei literaturi didactice adecvate era evident că pe moment aceasta nu putea răspunde decît nevoilor învățămîntului elementar și mediu. Pentru cel superior materialul transpus în limba română era neîndestulător. Aceasta a făcut ca zeci de tineri în răstimpul 1831-1847 să-și facă studiile în străinătate. Trebuie spus că înșiși fruntașii politici ai vremii Barbu Știrbei și Gheorghe Bibescu se formează spiritual la Paris. Petrache Poenaru, cel atît de meritos în organizarea și propășirea învățămîntului muntean, călătorește șapte ani pentru studii în Europa. Muntenii aleg în general Franța, Elveția și Italia în vreme ce moldovenii se îndreaptă spre Rusia și statele germane. Așa Al. Lenș, N. Băleanu, N. Brăiloiu, C. Brăiloiu, D. Goleșcu, C. Lenș, I. Vlădoianu, C. Filipescu, St. Mărgeală se duc la Paris⁸¹; Th. Stamati, Ant. Velini, An. Fătu, Al. Costinescu, C. Zefirescu, L. Filipescu urmează fizico-matematicele, dreptul, ingineria sau agronomia în școli germane⁸². Toma Constantin e student la Viena⁸³; Stravache Niculescu urmează chimia și agronomia⁸⁴. I. Zalomit face dreptul la Berlin⁸⁵ și tot acolo se instruiește arhitectul de mai tîrziu Al. Orăscu. N. Gănescu face farmacie la Moscova⁸⁶. H. Capitanovici urmează botanica la Viena, I. Negulici pictura la Roma. Un Hariton Gheorghiadis ajunge student la Edimburg⁸⁷. Alții vor face în întregime studiile în străinătate ca Iancu Bălăceanu la Paris.

În dorința de a evita înstrăinarea timpurie a acestor tineri care îi îndepărta „de ai lor” și îi făcea „nedestoinici de a înțelege trebuințele țării lor”⁸⁸, cum spunea Bibescu, în 1847 s-a trecut la reforma învățămîntului superior în sensul predării cursurilor în limba franceză. Noua formulă, trecătoare de altfel, creaa o instrucție rezervată căci numai știtorii acestei limbi aveau acum acces la colegiu.

Liberalismul din Țara Românească nu se întîlnește în Moldova. Mihail Sturdza e reticent în extinderea învățămîntului sătesc. Pînă în 1842 funcționează asemenea așezăminte la Pomirla (ținută de Anastasie Bașotă), Doljești (a arhimandritului Ven. Rosetti), Bozieni (a lui Lupu Balș), Dărăbani (Th. Balș)⁸⁹. Nici școlile ținutale nu se dezvoltă în chip deosebit

(ele există la Bacău, Botoșani, Hirlău, Ștefănești, Neamț, Roman, Țirgu Oena, Moinești, Nicorești, Galați, Fălcieni, Huși, Tecuci)⁹⁰. La Iași funcționa o școală centrală de fete și cea vasiliană avînd clase elementare (citit, scris, aritmetică, religie), una normală (gramatica română „pînă la verburi”, geografia Europei, aritmetica, religia), un gimnasiu (retorică, elocvență, istoria universală pînă la Constantin cel Mare, matematică, latină, geografie, religie). În plus se țineau cursuri de grad superior unde se preda Codul civil, limbile greacă, rusă și germană și desenul⁹¹.

Mihail Sturdza hărăzește tineretului provenit din clasele mijlocii în primul rînd școli practice. Așa ia ființă în 1838 la Iași o școală comercială cu secții aplicative pentru meșteșuguri, manufactură, mecanică și desen. În 1840 epitropia școlilor propune înființarea unei școli industriale, condusă de Mihalic de Hodoczyn cu 36 de elevi care după 4 ani ieșeau calfe și după încă un an meșteri cu patentă.

Mai trebuie pomenite școlile pentru fete, stăruiitor cerute de public. În 1843 se înființează un așezămînt care, din cauza localului neîncăpător, cuprinsese doar 70 din cele 140 de fete doritoare a se instrui⁹²; în 1847 numărul școlărițelor ajunsese deja la 192⁹³. În același an se întemeiază o nouă școală patronată de soția domnitorului care, printr-o scrisoare publicată și în Transilvania, cerea ajutorul Mariei Suțu și al Smarandei Catargi la conducerea școlii⁹⁴.

Dar grija precumpănitoare a autorității în Moldova se îndreaptă spre Academia Mihăileană inaugurată în 1835, unde predau E. Murgu, Ch. Flechtenmacher (înlocuit apoi cu N. Docan), Maisonnabé, I. Cihac, Al. Costinescu, C. Zefirescu, T. Stamati, P. Cîmpeanu (în locul lui E. Murgu). În 1840 Academia funcționa cu trei facultăți: filosofie, drept și teologie. În 1842 s-a adăugat un curs de agronomie predat de I. Ionescu de la Brad, care însă nu prea avea auditori. Tot atunci munteanul Ion Ghica începe un curs de mineralogie și geologie⁹⁵. Un moment memorabil în viața instituției l-a constituit inaugurarea cursului de istorie națională de către Mihail Kogălniceanu la 24 noiembrie 1843⁹⁶.

Dacă în Țara Românească Gheorghe Bibescu a încercat mai timid iar Mihail Sturdza cu mai multă energie în Moldova să condiționeze ocuparea unui post în administrație de certificatul de studii, rezultatul a fost același. Pînă tîrziu la sfîrșitul secolului numeroși amployați continuă să aibe studiile neterminate sau necorespunzătoare funcției.

Impasul în care s-a aflat învățămîntul superior din Moldova l-a îndemnat pe Mihail Sturdza să recomande, în 1843, predarea cursurilor exclusiv în limba franceză, ceea ce însemna, după cum scrie plastic Xenopol, „descăpăținarea învățămîntului românesc”⁹⁷. În același timp plecările la studii în străinătate nu mai erau îngăduite decît absolvenților institutelor de învățămînt superior din țară. Proiectul întocmit atunci mai prevedea și reorganizarea învățămîntului normal și a celui gimnasial. E interesant că pe lîngă cursurile obligatorii la Academie se ofereau un număr sporit de cursuri facultative: „științele politehnice” (arhitectură, mecanică, astronomie populară, construcții rutiere), economice (fizică, istorie naturală, agronomie, chimie, silvicultură), filologice (limbile germană și rusă), pictură. Vodă mai propunea ca fiecare student să-și aleagă de la început limba de predare — franceza sau germana — și să fie dator ca la absolvire s-o cunoască fluent. Dar Adunarea obștească a ridicat obiecții în ceea ce privește predarea cursurilor în limbi străine din cauza lipsei profesorilor, a materialului didactic corespunzător și a absenței unei ca-

tedre de pedagogie. Mai drastic, T. Stamati consideră „ignorant, înrăutățit și dușman binelui nației pe cel ce propune introducerea unei limbi străine ca limbă domnitoare”⁹⁸.

O împrejurare însă care avea să decidă în mod implacabil viitorul profil al Academiei Mihăilene a constituit-o apartenența socială. Încă de când exista ca Institut Vasilian, acest așezământ avusese clase cu copii de boieri, pentru care părinții plăteau o taxă, și clase cu bursieri ai statului. Deși aceștia erau puși mereu în inferioritate (cazarea, masa, locul în clasă erau mai proaste), strădaniile la învățătură i-au făcut curînd să ajungă în frunte. Faptul că cei proveniți din clasele de jos erau mai sîrguincioși ajunseser o realitate. Simțindu-se copleșiți de „poporul de rînd” boierii au dorit să-și creeze o școală aparte. Acesta ar fi fost de fapt înțelesul deciziei de a se trece la învățămîntul superior în limba franceză⁹⁹. Așa Academia Mihăileană devenea colegiu francez în 1847, cu un curs obligatoriu de limba franceză ținut de Malgouverné; în același timp se reducea numărul de clase și se desființa internatul pentru bursieri. „Organizare școlară pe picior rusesc”, comenta „Allgemeine Zeitung” un an mai tîrziu¹⁰⁰.

Modestia mijloacelor materiale, corpul profesoral redus și nu totdeauna cu o pregătire corespunzătoare, metodele greoaie de predare, existența unor manuale fără duh — toate acestea au împietat dezvoltarea învățămîntului în epoca regulamentară. În același timp însă extinderea sa la sate, abstracție făcînd de calitate, bursele acordate, deschiderea spre lume pe care o prilejuia instruirea, au constituit un suport de excepțională valoare în profilarea spiritului public românesc, în cultivarea generației care, ajunsă la maturitate în deceniile cinci — șapte ale secolului trecut va înfăptui marile acte ale istoriei moderne: Unirea Principatelor și Independența de stat a României.

NOTE

- ¹ „Albina românească”, III, 1831, p. 29—30.
- ² Ibidem, p. 141. În 1832 premiant era M. Kogălniceanu (*ibidem*, IV, 1832, p. 245).
- ³ „Cantor de avis”, VII, 1843, supl. la nr. 7, p. 2.
- ⁴ Deschis în 1835.
- ⁵ Inițial G. organizase un pensionat în 1832 la Pitești („Curierul românesc”, IV, 1832, nr. 49, p. 184 bis).
- ⁶ Ibidem, p. 56.
- ⁷ Foaie volantă la nr. 47, p. 217—218.
- ⁸ Ibidem, p. 1020.
- ⁹ „Cantor de avis”, V, 1841, supl. la nr. 75, p. 2.
- ¹⁰ „Curierul românesc”, XIII, 1842, p. 184.
- ¹¹ „Albina românească”, III, 1831, p. 96.
- ¹² În 1845 funcționa la școala normală de băieți și fete condusă de Zoner și Valsel („Vestitorul românesc”, IX, 1845, p. 384).
- ¹³ „Albina românească”, IX, 1838, p. 402.
- ¹⁴ Ibidem, p. 434.
- ¹⁵ Ibidem, XV, 1843, p. 216.
- ¹⁶ „Vestitorul românesc”, VII, 1843, anexă la nr. 33.
- ¹⁷ „Buletin. Foaie oficială”, XV, 1847, p. 202—203.
- ¹⁸ „Albina românească”, V—VII, 1833—1834, p. 276.
- ¹⁹ *La Roumanie au XIX-e siècle*. II, *Les trois présidents plénipotentiaires (1828—1834)*, Paris, 1914, p. 324.
- ²⁰ p. 235—236.
- ²¹ „Buletin. Foaie oficială”, XIV, 1846, p. 251.
- ²² „Curierul românesc”, III, 1831, nr. 28, supl., p. 3.
- ²³ Ibidem, V, 1833, p. 40.
- ²⁴ Ibidem, supl. la nr. 32, p. 1—2.

- ²⁶ Ibidem, XIII, 1842, p. 231—322.
- ²⁸ Ibidem, XVIII, 1846, p. 229.
- ²⁷ „Bukarester Deutsche Zeitung”, I, 1845, p. 297.
- ²⁸ „Vestitorul românesc”, X, 1846, p. 360.
- ²⁹ Ibidem, p. 156.
- ³⁰ „Curierul românesc”, XIV, 1846, p. 305—307.
- ³¹ Ibidem, 1847, p. 277—279.
- ³² Ibidem, p. 97.
- ³³ „Vestitorul românesc”, XIII, 1849, p. 64.
- ³⁴ „Bukarester Deutsche Zeitung”, I, 1845, p. 217—218.
- ³⁵ „Buletin. Foaie oficială”, I, 1833, nr. 9, p. 33.
- ³⁶ „Zimbrul”, I, 1850, p. 200.
- ³⁷ „Albina românească”, XIII, 1842, p. 380.
- ³⁸ Ibidem, XII, 1841, p. 136.
- ³⁹ „Curierul românesc”, II, 1830, p. 204.
- ⁴⁰ „Albina românească”, XIX, 1847, p. 44.
- ⁴¹ „Foaie pentru minte”, VIII, 1845, p. 83.
- ⁴² „Albina românească”, XVIII, 1846, p. 101.
- ⁴³ II, 1830, p. 311.
- ⁴⁴ Ibidem, XVI, 1844, p. 308.
- ⁴⁵ G.P. traduse *Télémaque* și în 1831 el cerea scuze cititorilor pentru întârzierea apariției versiunii românești deoarece comanda de gravuri făcută la Viena nu-i sosise încă („Curierul românesc”, III, 1831, p. 332). Cartea s-a tipărit la București abia în 1832 (*ibidem*, V, 1833, p. 120). Tot el traduce în 1840 *Columbul* și intransigentul Kogălniceanu o taxează drept „maculatură” mirându-se de alegerea traducătorului („Dacia literară”, I, 1840, p. 111—112).
- ⁴⁶ *Triumful virtuții asupra patimii amorului*, despre care S.M. informează cititorii că e un „romanț moral” pe care îl tradusese „cu oarecare schimbări și adaosuri”. Se vindea la librăria lui Iosif Romanov („Curierul românesc”, VII, 1836, p. 212).
- ⁴⁷ Eliade traduse *Mahomed* și anunța că e de vinzare „la bolta lui Thiery și a lui Scarlat” (*ibidem*, VI, 1834, p. 34).
- ⁴⁸ Așa *Talatia*, „poemă pastorală din operele lui Florian, rumânită de o damă” („Cantor de avis”, III, 1839, p. 112).
- ⁴⁹ I. Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, București, 1961, p. 145.
- ⁵⁰ „România”, I, 1838, p. 529—530.
- ⁵¹ „Albina românească”, XII, 1841, p. 111.
- ⁵² Rapoartele lor în seria Hurmuzaki, vol. XVII și XVIII.
- ⁵³ Hurmuzaki, XVII, p. 286; apud N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, p. 9, căruia îi aparține și traducerea citatului.
- ⁵⁴ Hurmuzaki, XVIII, p. 328.
- ⁵⁵ *Le keroulza*, I. Paris, 1846, p. 394.
- ⁵⁶ *Souvenirs de voyage et d'études*, Paris, 1852.
- ⁵⁷ Ibidem, p. 307.
- ⁵⁸ P. Eliade, *op. cit.*, II, p. 306.
- ⁵⁹ „Analele parlamentare”, VII₁, p. 456.
- ⁶⁰ Ibidem, XI₁, p. 290.
- ⁶¹ La Romanic, III, p. 92.
- ⁶² Hurmuzaki, VI₁, p. 189; apud I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic (1834—1848)*, București, 1915. Vezi mai recent un portret al său la D. Berindei, *Mărturia lui J.A. Vaillant despre societatea românească în preajma revoluției din 1848*, în vol. *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 444 și urm.
- ⁶³ Vol. II, p. 434.
- ⁶⁴ I.C. Filitti, *Turburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, București, 1912, p. 41.
- ⁶⁵ *La Romanie*, II, p. 375.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 404.
- ⁶⁷ Scrisoare din martie 1843 a unui ardelean din Viena către un moldovean (citată de I.C. Filitti, *Domniile*, p. 604).
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 103.
- ⁶⁹ Paris, 1839.
- ⁷⁰ „Analele parlamentare”, I₁, p. 354 și urm.; I₂, p. 128, 220.
- ⁷¹ I.C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusă și Regulamentul organic*, București, 1934, p. 360.
- ⁷² „Analele parlamentare”, III₁, p. 478 și urm.
- ⁷³ Ibidem.
- ⁷⁴ „Făcându-se înscodiri a se găsi în fiecare veac din istoria neamurilor de prin prejur obiceiurile și praviile cele mai însemnate ale acestei țări iar istoria ce se va scrie pentru Țara

Românească deosebit se va da mai întâi în cercetarea Eforiei” adăugase Adunarea în dezbaterile proiectului în ședința din 27 martie 1833 (*ibidem*, p. 541.)

⁷⁵ „Analele parlamentare”, IV₂, p. 325.

⁷⁶ I.C. Filitti, *Domniile*, p. 225.

⁷⁷ Statutele s-au publicat în „Muzeul național”, I, 1836—1837, p. 161—162.

⁷⁸ I.C. Filitti, *Domniile*, p. 230.

⁷⁹ „Analele parlamentare”, XI₁, p. 276.

⁸⁰ *Istoria poporului românesc*, ed. ns., București, 1985, p. 586.

⁸¹ „Curierul românesc”, I, 1829—1830, p. 247.

⁸² „Albina românească”, V—VI, 1833—1834, p. 25; IX, 1838, p. 146.

⁸³ „Buletin. Gazetă administrativă”, X, 1841, p. 142.

⁸⁴ „Albina românească”, XVII, 1845, p. 270.

⁸⁵ V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 la 1864*, II, București, 1892, p. 212.

⁸⁶ G. Potra, *Un român la învâjtură în Rusia în vremea Regulamentului Organic*, în vol.

Relațiile româno-ruse în trecut, București, 1957, p. 150.

⁸⁷ N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 233.

⁸⁸ Citat de I.C. Filitti, *Domniile*, p. 394.

⁸⁹ Vezi mai mult la V.A. Urechia, *Școalele sătești în România. Istoricul lor de la 1830 la 1867*, București, 1867.

⁹⁰ I.C. Filitti, *Domniile*, p. 602.

⁹¹ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 237—238.

⁹² „Albina românească”, V—VI, 1833—1834, nr. 99, p. 379.

⁹³ *Ibidem*, XVIII, 1846, nr. 60, p. 237.

⁹⁴ „Foaie pentru minte”, XI, 1848, p. 54—56.

⁹⁵ „Albina românească”, XIV, 1842, p. 81.

⁹⁶ Publicat în ultim loc de Al. Zub, în M. Kogălniceanu, *Opere*, II *Scrieri istorice*, București, 1976, p. 386 și urm. cu bibliografia aferentă.

⁹⁷ *Op. cit.*, p. 252.

⁹⁸ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 609.

⁹⁹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 253.

¹⁰⁰ *Anul revoluționar 1848*, I, p. 334.

L'ESPRIT PUBLIC SOUS LE RÈGLEMENT ORGANIQUE (I)

(Résumé)

Pour qui se penche sur les différents aspects de la société roumaine au temps du Règlement Organique, la conclusion s'impose que pendant cette période prend corps un faisceau d'éléments qui quelques années plus tard formeront les fondements de la Roumanie moderne.

Les prévisions limitatives de la législation „organique”, la tutelle contraignante des puissances protectrice et suzeraine, le rôle contradictoire dévolu aux deux princes régnants, d'un côté défenseurs de l'ordre imposé, et de l'autre, de promoteurs dans la mesure du possible des idées libérales, le fait que dans chaque compartiment social ont lieu des changements qui à leur tour réclament des mutations au sein des différentes couches forment un imbroglio qui confère une physionomie spéciale aux Principautés roumaines.

L'ouverture la plus spectaculaire de la société roumaine vers la civilisation européenne a lieu au niveau des idées. Les études faites à l'étranger, les nombreuses publications nouvelles, la présence active d'une foule d'étrangers — surtout des Français — ne tardent pas à porter des fruits en ce qui concerne la culture d'un nombre croissant de Roumains. Leur degré d'assimilation de cette civilisation peut être facilement apprécié d'après la nouvelle structure de l'enseignement public, le domaine des publications, les préférences pour un certain genre de divertissement et *last but not least* par l'attitude vis-à-vis de l'autorité centrale. Or, c'est

justement dans ce domaine que l'époque du Règlement Organique ne représente qu'une tentative qui ne tardera pas à prouver son échec d'un rapprochement entre le pouvoir central et la population.

Abstraction faite de quelques individus dont la situation dépendait de la faveur princière, toujours plus de protestataires provenant surtout des couches supérieures, viennent en conflit avec les princes et leur politique. Cet ébranlement du pacte social existant ressort clairement de plusieurs mouvements insurrectionnels, de la constitution des sociétés secrètes dont le but consistait à remplacer le système de gouvernement existant par un autre plus conforme selon leurs conceptions aux intérêts des Principautés, et en dernier lieu sur le plan culturel par des critiques acerbes conçues sous forme de fables, de satires et de pamphlets.

Cette contradiction latente entre gouvernement et gouvernés atteint son point culminant lors de la Révolution de '48, quand ses organisateurs, essayent un instant d'introduire une nouvelle formule de gouvernement fondamentalement contraire à l'esprit du Règlement Organique.

VIATA SOCIALĂ A SPANIEI ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

EUGEN DENIZE

Marile evenimente istorice din epoca modernă — revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția de la 1848, Unirea din 1859, transformările economice, sociale și politice din timpul domniei lui Cuza, dobîndirea independenței în 1877 și Marea Unire din 1918 — au impulsionat dezvoltarea societății moderne românești. Procesul înlocuirii orînduirii feudale cu cea capitalistă a determinat transformări corespunzătoare și în suprastructură. Concomitent cu formarea bazei economice a capitalismului a luat naștere o nouă suprastructură politică, juridică și ideologică. În această perioadă s-au creat statul și dreptul burghez, s-a organizat și lărgit învățămîntul conform cerințelor noii orînduiri, s-au înființat numeroase societăți și instituții culturale, s-au dezvoltat filosofia, morala, arta, literatura. Fiecare dintre aceste forme ale suprastructurii lupta cu mijloace specifice pentru consolidarea și apărarea noii orînduiri capitaliste.

Drumul ascendent al tinerei burghezii naționale trebuia susținut și printr-o serie de organe de publicitate, menite a reflecta biruințele economice, politice și culturale ale aceleiași clase în alte țări, ca și propriile ei realizări, în toate domeniile, din țările române.

În ciuda încercărilor făcute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, presa românească, în adevăratul înțeles al cuvîntului, apare în prima jumătate a secolului următor, fiind un instrument ideologic de cea mai mare importanță pentru sprijinirea noii orînduiri în ascensiune¹. În același timp, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării și maturizării clasei muncitoare, a conștiinței sale de clasă, apare presa socialistă și muncitorească care a preluat și continuat pe o treaptă superioară cele mai bune tradiții ale presei democratice și revoluționare din țara noastră².

Printre meritele incontestabile ale presei românești din epoca modernă se numără, fără nici o îndoială, și străduința ei permanentă de a face cunoscute cititorilor din țara noastră principalele evenimente din întreaga lume, realități și aspecte din diferite țări ale globului, printre care un loc important îl ocupă și Spania.

De la început trebuie să menționăm că datele și informațiile referitoare la Spania sînt deosebit de bogate și oferă o imagine aproape completă asupra țării, a poporului și a culturii spaniole. Ele au în vedere aspecte ale vieții politice, ale vieții economice și sociale, ale geografiei și istoriei Spaniei, ale culturii sale și merg pînă la semnalarea unor curiozități și fapte diverse. Din toată această multitudine de informații în studiul de față ne vom lua permisiunea să aducem în atenția cititorilor numai pe acelea care privesc viața socială a Spaniei, sectorul cel mai fierbinte din istoria acestei țări în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

Problemele sociale complexe ale Spaniei, cauzate, printre altele, de slaba dezvoltare economică, de puternicele rămășițe feudale din agricultură, de alianța dintre burghezie și marii proprietari funciari și de influența deosebită a bisericii catolice în viața țării, s-au reflectat pe larg în coloanele presei românești, mai ales în organele de presă care reprezentau și apărau interesele clasei muncitoare, ale tuturor oamenilor muncii, dar și în numeroase ziare burgheze cu o orientare democratică, iar maniera în care ele au fost receptate și interpretate demonstrează, în ultimă instanță aspirațiile democratice și progresiste ale opiniei publice, ale maselor, populare din țara noastră în epoca avută în vedere.

Atenția deosebită pe care presa noastră a acordat-o fenomenelor spaniole poate fi explicată ușor dacă se are în vedere caracterul specific al evoluției societății spaniole în perioada menționată ³. Această evoluție se caracterizează, în linii generale, prin neputința burgheziei de a transforma radical societatea prin revoluție, prin neputința forțelor retrograde și conservatoare ale nobilimii și clerului catolic de a zdrobi și a elimina tendințele progresiste, înnoitoare din societate, precum și prin permanenta luptă a maselor populare împotriva exploatării, pentru o viață liberă și demnă. Toate aceste tendințe, contradictorii în esență, au conferit istoriei spaniole din secolul al XIX-lea și de la începutul celui următor un caracter de violență și tragism mai accentuat decât în alte țări, ceea ce explică interesul și atenția presei europene și a celei românești acordate acestui spațiu geografic.

Numeroase relatări din presa noastră scot în evidență situația deosebit de dificilă, mizeria și viața de chin a claselor exploatare din Spania, a clasei muncitoare, a țăranimii, a unei mari părți din tineretul studios. Astfel, în legătură cu situația clasei muncitoare, a maselor de oameni săraci din mediul urban „Drepturile omului” din 15 februarie 1885 arăta că „... mizeria care este în districtele centrale a ajuns la culme și mai cu seamă în districtele atinse de recente cutremure. Pe lângă mizerie, administrațiunea cea mai mizerabilă face viața cu neputință muncitorilor” ⁴, iar „Ziarul călătoriilor și al întâmplărilor de pe mare și uscat” din 26 ianuarie 1905 scotea în evidență dificultățile, aproape insurmontabile, cu care era confruntată populația săracă din Madrid atunci când întâmplarea făcea ca o iarnă mai aspră să se abată asupra orașului: „În Madrid tăiesc pe străde cam 10 000 persoane, care în lipsă de acoperămint dorm în străde pe bănci, sub portale, prin spelunci ascunse, pe unde se și prăpădesc apoi... Locuitorii mai săraci umblă ziua întreagă prin coridoarele calde ale ministerelor, parlamentului, poștei și alte edificii publice, mulți nefericiți însă nu pot ajunge nicăieri.... Numărul mortalității, care și de altfel este dublul celorlalte orașe din Europa, în urma frigului se înmulțește zi de zi....” ⁵.

Despre viața foarte grea a țăranimii și a proletariatului agricol spaniol, ziarul „Munca”, organul de presă al Clubului muncitorilor din București, în numărul său din 2 februarie 1892, analizând cauzele sîngeroasei răscoale care avusese loc în provincia Jerez, face următoarele afirmații: „Concentrarea proprietății pămînturilor în câteva mîini, a făcut ca starea țăranilor din această regiune să fie în adevăr de plîns. Ziua de lucru de 14 și chiar 16 ceasuri, salariile neîndestulătoare de 1 fr. și 1 fr. și 50 bani pe zi, exploatarea din cale afară de mare a arendașilor, neștiința completă a acestor muncitori de pămînt fără nici o idee de igienă — iată pricinile răscoalei din Xeres” ⁶. Dar situația aceasta nu era specifică numai pentru provincia Jerez, ea caracteriza, practic, întreaga Spanie, atingînd chiar

cote de paroxism în anumite regiuni, printre care se afla și Andalucia. Iată, de exemplu, ce spunea în acest sens „Dacia viitoare” din 1 aprilie 1883 : „...toți recunosc că Spania în general și Andalucia în particular sînt într-o stare deplorabilă; calamitatea e generală. Impositele grele încît anul trecut s-a făcut o grevă contra plății lor... Pămîntul e în mina cîtorva mari proprietari care și-l transmit de la cucerirea asupra maurilor sau în mîinile marilor bogați care l-au cumpărat în 1836 cînd s-au vîndut bunurile mănăstirilor, și care-l exploatează prin agenți sau fermieri. Lucrătorul pentru un salariu derizoriu e servul proprietarului care-l întrebunțează numai în anii de belșug, lăsîndu-l în anii de rea recoltă să moară de foame; existența a 90 la sută din locuitori atîrnă exclusiv de recolte, adică de hazard”⁷.

Nici o mare parte a tineretului studios nu era scutită de vitregiile pe care le oferă viața într-o societate bazată pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, pe privilegiile și pe inegalitățile economice, sociale, politice și culturale. Un elocvent articol în această privință îl constituie cel intitulat *Studentul de Spania*, apărut în numărul din 22 ianuarie 1838 al gazetei brașovene „Foaie literară”. Iată cum este descrisă situația precară a studentului sărac spaniol, tipul cel mai răspîdit de student în Spania : „În Spania, unde bigoteria de o parte, iar în alta fudulia întru averi mari încă tot mai domnește, foarte rar se întîmplă ca studenții și școlarii să fie din vreo familie mai avută, și ei sînt siliți ca să poată trăi și asculta prelecțiile a întreprinde felurimi de lucruri. În studentul de Spania sumeția și iubirea de sine niciodată nu domnește, din care pricină îl poate vedea cineva pe dînsul slujind pe la domniile cei mari, iar de cumva nu-și capătă loc la aceștia, atunci se slobode la cele mai de rînd slujbe ale hamalilor. De la aceste numa atîtea ceasuri slobode își ține cite sînt hotărîte a petrece școală”⁸. Articolul oferă însă cititorilor și a doua față a lucrurilor. Dacă pentru studenții săraci viața era foarte grea, o luptă permanentă pentru satisfacerea nevoilor zilnice, elementare, în schimb pentru cei bogați toate posibilitățile erau deschise și pentru aceasta nici măcar nu li se cerea să facă ceva : „Studentul de părinți bogați este nespus de leneș, nu lucră nimic, de învățatură îi este greață și groază ; și ca să fie așa, îi pîrtinesc și instituțiile țării, în care cu bani se pot cumpăra mai întîi atestaturi bune, apoi și tot felul de dregătorii publice. Cel sărac ar învăța, dar n-are vreme, fiind în slujba altuia pînă umblă la școală...”⁹.

Situația foarte dificilă a marii majorități a poporului spaniol a făcut ca viața socială a țării să se caracterizeze în această perioadă, la fel ca și în alte epoci din zbuciumata istorie a Spaniei, prin puternice frămîntări, greve și demonstrații ale clasei muncitoare, lupte de stradă, revolte țărănești, atentate anarhiste, dar, pe de altă parte, și printr-un vast efort organizatoric la nivelul întregii clase muncitoare, efort care va culmina prin constituirea Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol, în 1879, și a organizației sindicale intitulată Uniunea Generală a Muncitorilor, în 1888. Amîndouă aceste aspecte au fost pe larg reflectate de presa din țara noastră care, pe lîngă informațiile numeroase și exacte aduse la cunoștiința cititorilor, și-a dovedit încă o dată capacitatea de a înțelege și de analiza în profunzime evoluția evenimentelor din îndepărtata țară iberică.

În ceea ce privește primul aspect al luptei împotriva exploatării, informațiile sînt deosebit de numeroase și de variate. Vom încerca să spicuim, în rîndurile ce urmează, cîteva dintre cele mai semnificative. Astfel „Gazeta de Moldavia” din 31 mai 1851 își informa cititorii în legătură cu

acțiunea de protest a studențimii madrilene, provocată de anunțarea unei mărituri a taxelor plătite pentru studii : „În 8 mai s-au închis universitatea din Madrid și toate intrările sînt pázite de poliție. Cuvîntul acestei măsuri au fost că studenții au mers la ministrul învățăturilor publice, spre a cere rechemarea unui decret publicat de curînd, după care taxa înscrierii pentru fiecare student se sporise cu 100 reale. În loc de a trimite o deputație de zece sau doisprezece studenți, ei au mers cu toții în masă. Mulți dintre studenți s-au arestat”.¹⁰ Același ziar anunța, în numărul din 14 octombrie 1854, tulburări în mai multe orașe din Spania : „De la 1 octombrie se scrie de la Madrid că turburări foarte mari s-au început la Malaga, Logrono și Jaen”¹¹, la 7 iulie 1855 scria că Barcelona fusese cuprinsă de o adevărată stare insurecțională : „De la Barcelona aflăm că acolo se organizează o insurecție sub prețesat salariului lucrătorilor, căpitanul general din acea poliție, nevoit a fugi, se adăpostise în cetățuie ; gvarda națională refuză de a se duce în contra acestor insurgenți. . . ”¹², iar la 2 iulie 1856 anunța declanșarea mai multor răscoale ca urmare a scumpirii alimentelor : „Pre lângă motivele politice s-au mai adaos și acele din scumpetea vîntualelor (de hrană) din care au urmat prin mai multe provincii tumultele și răscoale, mai ales amu la Valadulid. . . ”¹³.

În anul 1883 ziarul „Dacia viitoare” aducea la cunoștința cititorilor săi existența unei forme de revoltă în Andalucia, denumită *bandolerismo*, asemănătoare cu haiducia care se practica în vechime la români¹⁴. În numărul din 1 aprilie se spunea că „. . . bandolerul spaniol e un răzvrătit al societății, amnezat de libertatea nemărginită pe care n-o poate găsi decît în codrii munților Siera Nevada, punîndu-și la fiece moment viața în primejdie numai ca să nu atirne de nime. . . ”¹⁵ și că „. . . banditismul echitabil și generos deșteaptă oarecare simpatii. . . ”¹⁶, dar în același timp se combătea cu hotărîre încercarea autorităților de a atribui această formă de revoltă influenței socialiste arătîndu-se că furturile „. . . au existat în mare număr și înainte de formarea partidei socialiste, care tocmai tînde a îpuțina, dacă nu a suprima tilhăriile, dezvoltînd în oameni sințul moral și făcîndu-le inutile prin generalizarea proprietății”.¹⁷ Concluzia la care ajungea ziarul era că această formă de revoltă nu putea îndrepta relele din societate și că numai „. . . socialismul e singura speranță de scăpare a societății spaniole, reînnoind-o prin distrugerea miseriei și a parazitismului”¹⁸.

Numeroase sînt și informațiile apărute în presa românească cu privire la luptele greviste ale clasei muncitoare spaniole. Astfel, gazeta „Drepturile omului” insera, la 22 februarie 1885, știrea că : „O mare mișcare a lucrătorilor se pregătește atît în Madrid, cît și în toate orașele mari ale Spaniei”¹⁹, iar la 6 martie anunța următoarele : „O depeșă sosită din Madrid spune că s-au răscolat șase mii de lucrători de la fabrica de tutun. Răscoala lor a fost violentă. Din această pricină a fost chemată gendarmeria și poliția, care a știut să stîmpere pe greviști numai în timp de nouă ceasuri. Au fost mai mulți răniți și douăzeci și cinci de arestați”²⁰. La rîndul ei „Dezrobirea” ținea să sublinieze cruzimea cu care autoritățile înțelegeau să reprime lupta dreaptă a celor oropsiți : „În numărul trecut am arătat că muncitorii din minele de aramă de la Rio Tinto din Spania s-au pus în grevă și guvernul spaniol, în loc să îngrijească să li se dea pîine, a pus pe soldați să le dea gloanțe din țevile puștilor. În urma acestui masacru s-a făcut o anchetă, care a dovedit că militarii, cu prilejul acesta, au omorît 45 de lucrători și au rănit două sute”²¹.

Dar cele mai numeroase și mai interesante informații referitoare la lupta clasei muncitoare spaniole sînt conținute în ziarul „Munca”. La 17 martie 1891 „Munca” anunță un congres al lucrătorilor din Madrid care „... s-a rostit în favoarea grevei generale, ca mijlocul cel mai bun pentru a obține reducerea zilei de lucru la 8 ore”²². La 27 octombrie același an se arată că din inițiativa socialiştilor „... societățile muncitoare din localitatea Mataro au înfățișat autorităților un raport prin care cer ziua de lucru de opt ceasuri și un salariu de cel puțin trei pesetas pentru lucrătorii care depind de comună” și tot acum este anunțată o grevă a lucrătorilor din Barcelona cu care s-au solidarizat numeroși muncitori din alte orașe spaniole²³. La 26 ianuarie 1892 este anunțată greva minerilor din Țara Bascilor și sînt analizate cauzele care au provocat-o²⁴. La 31 mai se arată că la Barcelona „... în mai toate atelierile și fabricile orașului și provinciei s-a declarat greva generală. Numărul greviștilor se înmulțește din ce în ce ... Lucrătorii cer 8 ore de lucru și mărirea salariilor”²⁵, iar la 21 iunie, făcînd o apreciere generală asupra mișcării greviste din Spania, ziarul scotea în evidență că aceasta „... devine din ce în ce mai îngrijorătoare pentru cei de la cîrmă. În orașele Barcelona, Bilbao și Ferrol au izbucnit greve mari și tulburătoare. Afară de greva uvrierilor s-a mai produs o nouă grevă mult mai importantă : funcționarii inferiori ai telegrafului au suspendat lucrul. Lumea se teme să nu izbucnească o revoluție groaznică, care poate zdruncina din temelie existența acestui stat. O criză ministerială din această cauză este iminentă”²⁶.

Informații despre luptele greviste din Spania mai pot fi întîlnite și în multe alte ziare cum ar fi, printre altele, „Lumina” care în numărul din 26 aprilie 1894 anunța o puternică grevă a muncitorilor de la căile ferate din Madrid și din întreaga Andalucie²⁷, și „Adevărul” care, în octombrie 1901, anunțînd grevele din Sevilla, Oviedo, Barcelona și Gijon arăta că „... adevărata cauză a turburărilor nu e propaganda anarhistă, ci greva și mai ales ura neîmpăcată a populațiunii contra clericalismului, în special contra marelui influențe a preoțimii”²⁸.

Ziarul „Munca” și-a informat cititorii și despre felul în care clasa muncitoare din Spania înțelegea să sărbătorească ziua de 1 Mai, de puțină vreme stabilită ca zi a solidarității internaționale a celor ce muncesc. Astfel, în numărul său din 5 mai 1891 se arăta că „... în Spania lucrul a fost lăsat aproape pretutindeni, în toate orașele mici și mari, și în număr enorm au ținut meetinguri uriașe în unele părți, chiar în oraș, ca la Madrid, unde închiriaseră teatrul, și procesiuni cu steaguri și embleme socialiste, străbătînd ulițele orașelor”²⁹, iar în anul următor, la 8 mai 1892, se spuneau următoarele : „Muncitorii cu cravate și butoniere roșii manifestează pe strade. Un meeting la care iau parte peste 15 mii persoane are loc. Strigătele de : Trăiască unirea internațională a muncitorilor ! trăiască ziua de 8 ceasuri ! nu se mai sfîrșesc. În toată Ispania trupele sînt concentrate. Totuși e liniște. La Bilbao are loc un meeting la care iau parte vreo 5 000 muncitori. La Barcelona au fost dizolvate după ordinul guvernului 22 societăți de muncitori și averea lor sechestrată. Aceasta face și mai mărețe manifestările și serbările. În Saragosa manifestații, serbări, discursuri, liniște”³⁰.

În Spania, datorită unor condiții specifice de dezvoltare istorică amintite mai sus anarhismul a găsit un teren propice pentru răspîndire, a reușit să recruteze numeroși adepți manifestîndu-se mai ales în forma anarhosindicalismului. Activitatea anarhistă, deși a fost, incontestabil, o

formă de manifestare a revoltei împotriva exploatării omului de către om, a adus mari prejudicii luptei organizate a proletariatului și a oferit autorităților pretextele de care acestea aveau nevoie pentru a lovi în clasa muncitoare în întregul ei. Cu toate acestea, atentatele anarhiste, datorită caracterului lor spectacular, au stat în atenția opiniei publice din întreaga lume și au fost relatate și în rubricile de știri externe ale ziarelor din țara noastră. Iată câteva exemple. „Drapelul” în numărul său din 16 iulie 1897 informa că „...un cartuș cu dinamită a făcut explozie în fața casei primarului din Arenas, în provincia Santander. Nu sînt decît pagube materiale”³¹. „Neamul românesc” anunța, la 25 mai 1906, un atentat comis la Madrid împotriva regelui Alfons al XIII-lea³², iar la 13 februarie 1908 arăta că „... într-un orașel din Spania primarul și șase consilieri au fost împușcați în ședință”³³. „Universul” din 2 aprilie 1909 anunța și el atentate anarhiste la Barcelona: „... o bombă a făcut explozie ieri după prînz în canalul de scurgere a apelor din strada Aldana. Explozia a pricinuit mari stricăciuni. Cîteva persoane au fost rănite. O altă bombă a explodat aseară în strada Sf. Pavel, dar n-a făcut nici o victimă”³⁴. De asemenea întreaga presă românească a prezentat și comentat pe larg asasinarea de către un anarhist a primului ministru spaniol Cánovas del Castillo³⁵ în vara anului 1897.

Dar, așa cum am mai arătat, atentatele anarhiste au oferit autorităților pretextul necesar pentru a lovi necruțător în clasa muncitoare, în toate forțele de opoziție. Acest aspect a fost bine surprins de ziarul „Drapelul”, care la 31 iulie 1897 scria următoarele: „Mai deunăzi, cu ocazia explodării unei bombe aruncate în mijlocul unei procesiuni religioase din Barcelona, mai bine de o sută de persoane au fost arestate la întîmplare, sub acuzația că sînt anarhiști și prin urmare complici cu autorii exploziei... Și cu toții, anarhiști, republicani, liber-cugetători, opanzi de orice nuanță, au fost cumplit torturați pentru a mărturisii că sînt complici ai aceluiași fapt. Li s-au scos unghiile cu cleștele, li s-au ars cărnurile, li s-au zdrobit picioarele și mîinile și au fost ținuți în celule numai cu pește sărat drept mîncare și fără apă...”³⁶. Avînd în vedere toate aceste metode, una din concluziile la care ajungea articolul era și aceea că „... vechile obiceiuri inchizitoriale s-au păstrat pînă în zilele noastre și se practică pe o scară largă pentru motive tot așa de monstruoase ca și în trecut”³⁷.

Un aspect deosebit de interesant și de important, în același timp, al luptei pline de eroism a poporului spaniol pentru o viață mai bună și mai dreaptă, liberă și demnă, l-a constituit marele efort de organizare a clasei muncitoare de la sfîrșitul secolului trecut și activitatea partidului politic al clasei muncitoare care a avut capacitatea de a înfrunta numeroase piedici și greutăți și s-a situat permanent în fruntea luptei maselor populare. Și acest aspect, la fel ca și celelalte, a fost oglîndit pe larg de presa românească din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Astfel, ziarul „Familia” care apărea la Pesta, scria la 27 iunie 1871, referindu-se la activitatea Internaționalei I și a secțiilor acesteia, că secția spaniolă cuprindea deja 40 000 de membrii³⁸, iar „Telegraful” anunța, în același an, că secția din Madrid a Internaționalei I înaintase un memoriu guvernului în care arăta că ea „...este pentru ordine și stabilitate, însă nu pentru ordinea și stabilitatea privilegiilor, care e pacea și ordinea morții, a mormîntului...”³⁹. Cu privire la organizarea muncitorilor tipografi gazeta „Solidaritatea” aducea la cunoștința cititorilor că cei din Spania „...prin Comitetul central din Madrid, au înființat afară de sucursalele de mult

existente din Barcelona, Șaragosa, Palma de Majorca, Valența, Grenada, Malaga, Valladolid, Sevilla, Guadalajara, Avila și Alcalá — încă șapte succursale în diferite alte localități și, ca și francezii, doresc realizarea unei federațiuni cât se poate de neîntârziat”⁴⁰.

În ceea ce privește mișcarea socialistă și activitatea Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol, înființat în 1879, presa noastră conține câteva date și relatări deosebit de interesante. Astfel „Dacia viitoare” din 1 aprilie 1883, după ce arată că socialismul există de mult în Spania, scrie că „...socialiștii s-au constituit în societăți secrete și au ajuns așa de tari încît guvernul a fost nevoit să le tolereze congresele din Madrid, Barcelona și cel de Sevilla din 1882 în care s-au afirmat ideile colectiviste. Cei ce urmăresc cu atențiune mișcarea socială au putut vedea de pe darea de seamă a congresului internațional ținut în Londra la 11 iulie 1881, că socialismul merge în Spania mai bine decît oriunde fiind răspîndit în populațiunea agricolă cu totul esclusă de la proprietate...”⁴¹. În continuare ziarul arată că audiența socialismului în Spania „...se poate judeca și de pe aceea că din cotizația de zece bani pe lună se încasează pînă la 600 000 lei pe an”, arată care sînt principalele jurnale de propagandă ale socialiștilor („Revista socială”, al cărui tiraj „... e tot atît de mare ca a celui mai răspîndit ziar cotidian din Spania”, „Cronica lucrătorilor”, „Propaganda”, „Autonomia” etc.) și spune că : „Societățile socialiste fundează numeroase școli populare laice și emanciparea poporului de jugul abrutizator al religiei e aproape completă”⁴². La rîndul său „Revista socială”, chiar în articolul programatic apărut în aprilie 1884, scria că : „În Spania și Italia este o mișcare puternică socialistă și organizații însemnate de lucrători”⁴³, iar „Drepturile omului” din 4 martie 1885 informa următoarele : „În Spania socialiștii luptă din toate puterile să se organizeze astfel ca la vreme să se poată opune cu isbîndă împotriva burghezimei. Fiecare breaslă de meșteșugari cată să se unească și să formeze o societate, apoi, după ce s-au unit toți meșteșugarii unei bresle, cată să se lege o unire între toate breslele formînd astfel o federațiune regională”⁴⁴.

Un articol deosebit de interesant despre evoluția și problemele mișcării socialiste spaniole este cel al lui Pablo Iglesias⁴⁵, tradus și publicat cu titlul *Partida muncitoare socialistă în Spania*, de ziarul „Munca” în numerele sale din 18 și 25 octombrie și 1 noiembrie 1892. Conducătorul socialiștilor spanioli prezintă principalele etape din istoria, scurtă pînă în acel moment, a P.S.M.S., creșterea numărului de organizații ale partidului care cuprindeau tot mai multe orașe spaniole, atenția acordată de partid, în măsură egală, luptei politice și luptei economice, programul partidului și evoluția sa între 1879 și 1888, ultima variantă cuprinzînd, printre alte revendicări, necesitatea cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare, desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, crearea unor servicii de asistență socială, libertatea de asociere și de întrunire, libertatea presei, votul universal, desființarea armatei permanente și înarmarea generală a poporului, suprimarea bugetului pentru cler și secularizarea moșilor sale, ziua de muncă de 8 ore, garantarea unui minimum de salariu etc. În ultima parte a articolului Iglesias arată că deși „... muncitorii spanioli au intrat în mișcare mai tîrziu decît muncitorii celorlalte țări, însă pătrunderea lor cea iute a doctrinelor socialiste și interesul ce-l aduc oricărei acțiuni a partidei muncitoare socialiste sunt o garanție sigură că vor fi în curînd o putere însemnată” și că „... atitudinea partidei muncitoare socialiste față cu partidele burgheze, oricare

ar fi și oricum s-ar numi, nu poate și nu trebuie să fie împăcetoare, ea trebuie să fie, după cum a fost și la originea nașterii partidei, a acelei mai neîmpăcabile lupte vecinice”⁴⁶.

Citeva informații interesante, cu caracter electoral de data aceasta, despre progresele socialismului în Spania erau oferite cititorilor și de „Lumea nouă”, organul de presă al P.S.D.M.R. Iată ce se scria în acest sens în numărul din 5 iunie 1898 : „Cu toate că țara e așa de rămasă în urmă cu dezvoltarea, cu toate că salariile sînt așa de mici încît muncitorii pot rupe anevoe cîte ceva pentru cheltuielile de propagandă, mișcarea merge binisor. La alegerile din 1891 au avut socialiștii 5 000 de voturi, în 1893, 7 000, în 1896, 14 000, iar acum în 1898, peste 20 000”⁴⁷.

Un ultim aspect al problematicii abordate în studiul de față pe care dorim să-l aducem la cunoștința cititorilor îl constituie maniera în care s-a reflectat în coloanele presei românești insurecția populară de la Barcelona, din vara anului 1909 și reprimarea sîngeroasă care i-a urmat a cărei cea mai cunoscută victimă a fost omul de cultură și liber cugetătorul cu idei progresiste, Francisco Ferrer.

Masiva ridicare la luptă a maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, din Barcelona, dar și din alte localități spaniole, desfășurată între 26 iulie și 1 august, cunoscută în istoriografie și sub denumirea de „Săptămîna tragică”⁴⁸, a fost cauzată, printre altele, de războiul colonial, nedrept, declanșat de guvernul spaniol condus de conservatorul Maura⁴⁹ împotriva triburilor de kabili din Maroc, pentru apărarea intereselor unor companii miniere la care capitalul francez deținea o importantă participare. La caracterul de jaf și cotropire al războiului din Maroc, cu care poporul spaniol nu putea fi de acord, s-a adăugat și un sistem de recrutare total nedemocratic, ce arunca întreaga povară a serviciului militar, deci și a sacrificiilor cerute de politica agresivă a claselor dominante, pe umerii celor săraci, cei bogați avînd posibilitatea să se scutească dacă plăteau o anumită sumă de bani. Pe lîngă aceste cauze imediate trebuie avute în vedere și altele, mult mai profunde, care țineau de condițiile foarte grele de viață și de muncă ale clasei muncitoare, ale maselor populare în general. Toate acestea au dus la ridicarea la luptă a maselor, ridicare al cărui punct culminant l-a constituit insurecția din Barcelona de la sfîrșitul lunii iulie 1909.

Presa românească, ocupîndu-se pe larg de evenimentele din Maroc și de lupta revoluționară a maselor populare spaniole, a exprimat, aproape în totalitate, părerea că această ridicare la luptă a fost justificată și cauzată de contradicțiile profunde care zguduiau societatea spaniolă. Astfel, ziarul „Epoca” din 21 iulie 1909 scria că : „... O țară care a suferit atît de mult de pe urma expedițiilor coloniale nu mai poate privi cu indiferență imbarcarea într-o aventură care nu se știe unde poate ajunge... Toată Spania se va ridica împotriva unei asemenea politici și situația internă poate deveni foarte gravă... Populația spaniolă țipă că războiul e făcut numai pentru interesele companiei miniere din nordul Africii și singele soldaților spanioli n-are de ce să se verse pentru afacerile unor capitaliști...”⁵⁰. Organul de presă conservator-democrat „Opinia” sublinia, la rîndul său, că revolta este îndreptată împotriva războiului colonial care ruinează țara și aduce la disperare masele muncitoare : „Populația Barcelonei și a ținuturilor de prin prejur s-a revoltat împotriva războiului sălbatec și ticălos din ținuturile de sus ale Africii, pentru politica nenorocită colonială care răpește sute de vieți în mod inutil și suge fără nesațiu

ultimul ban al cetățeanului spaniol și al muncitorului sărac”⁵¹. „L’Indépendance roumaine” arătînd că tulburările din Spania sînt rezultatul sistemului de recrutare, scotca în evidență puternica opoziție a poporului spaniol împotriva politicii coloniale a guvernanților: „Această armată de săraci protestează împotriva trimerii sale în Africa ca să apere interesele cîtorva bogătași . . . Poporul este în majoritate ostil unei campanii care are ca scop de a apăra interesele proprietarilor de mine. El își amintește de ceea ce l-au costat Antilele și Filipinele și este sătul de colonii care, departe de a fi pentru el o sursă de bogăție, l-au sărăcit și epuizat...”⁵².

În articolul *Spania pe marginea prăpastiei* semnat de Iosif Nădejde în „Adevărul”, după ce se arăta că de pe urma politicii ei coloniale Spania nu a avut decît nenorociri și dezastre, care i-au secat resursele financiare și au adus-o la ruină, și că războiul din Maroc reprezintă o continuare a acestei nefaste politici, se exprima părerea că „. . . poporul spaniol, care cunoaște culisele celei afaceri necurate, cu toate precauțiunile luate de guvern pentru a i le ascunde, protestează. Și protestează în mod zgomotos, cu arme și cu baricade. Poporul nu mai vrea să servească drept carne de tun numai pentru interesul unei bande de speculatori . . .”⁵³.

Părerii deosebit de interesante pe marginea evenimentelor din Spania sînt formulate și de I. G. Duca în articolul *Evenimentele din Spania*, apărut în numerele din 11/24 și 12/25 august 1909 ale „Voinței naționale”. După ce arată că dominația, aproape neîngrădită, a catolicismului a afectat, sub toate aspectele, viața economică, socială și politică a țării, autorul afirmă că „. . . războiul civil din Spania nu e un simptom de decadentă; e efortul disperat al unui neam care vrea să mai trăiască. E afirmarea setei de viață și de regenerare a unui popor . . .”, iar „. . . expediția din Maroc n-a fost decît un prilej, ultima picătură pe care o revarsă o cupă plină . . .”⁵⁴. Analizînd evoluția istorică din vremea sa, Duca consideră că o trăsătură esențială a ei constituie reînvierea unor civilizații considerate apuse de demult, cum ar fi China și Japonia, și include lupta poporului spaniol în acest fenomen de regenerare: „. . . Războiul civil, prin care trece azi Spania, nu este altceva decît efortul eroic, pe care poporul spaniol o face pentru a se înălța pînă la o viață nouă. . . . Departe de-a ne opri în fața manifestațiunilor externe ale războiului civil din Spania, nu trebuie să reținem decît înțelesul lui și să ne bucurăm că, în sfîrșit, poporul spaniol a regăsit energia trebuincioasă ca să se regenereze. . . .”⁵⁵.

Informații și analize deosebit de interesante în legătură cu aceste evenimente pot fi întîlnite și în organul de presă al socialiștilor români „România muncitoare”. Astfel, după ce în numerele din 16 și 20 august 1909 sînt prezentate, cu lux de amănunte, luptele maselor populare, ale proletariatului spaniol, împotriva războiului din Maroc și a exploatării în general⁵⁶, în numărul din 23 august sînt analizate cauzele care au dus la situația precară a Spaniei, insistîndu-se mai ales asupra rolului negativ pe care l-a avut militarismul, intervenția permanentă a armatei în viața politică și socială a țării: „În istoria mai nouă a Spaniei explicarea majorității evenimentelor nu trebuie căutată prea adînc, ci în ambițiunea cîtorva generali aflați în căutarea unei avansări sau chiar a puterii politice. . . . Azi șefii de partid sînt generali și în momente grele sabia unui general este aceea care atîrnă peste capul poporului spaniol, gata să „salveze” țara”⁵⁷. Avînd în vedere tocmai marea importanță a factorului militar în viața Spaniei, „România muncitoare” consideră, pe bună dreptate, că insurecția din Barcelona și din celelalte orașe ale țării a dat o puternică

lovitură acestui sistem, care s-a dovedit incapabil de a opri lupta maselor populare, de a opri chiar revolta unor numeroase unități militare : „Militarismul, acest stâlp al capitalismului, a suferit — după Rusia — și în Spania o lovitură mortală prin refuzul rezerviștilor de a se supune chemărei, cât și nesupunerea de a trage și chiar unirea câtorva regimente cu populația revoltată”⁵⁸. Concluzia la care ajunge articolul este aceea că în ciuda înfringerii temporare, masele populare și Partidul Socialist din Spania vor găsi căile și mijloacele care să le permită continuarea luptei : „Poporul însă nu se va mai lăsa păcălit și partidul socialist se angajează a veghea și dacă a lucrat întotdeauna în legalitate nu va pregeta să iasă din ea cînd militarii vor întrona teroarea”⁵⁹.

În strînsă legătură cu insurecția populară din Barcelona a fost și executarea lui Francisco Ferrer (1849—1909), la 13 octombrie 1909, eveniment pe larg relatat și comentat în coloanele presei românești. Ferrer a fost un mare gînditor al vremii sale, adept al ideilor de emancipare și progres social, creatorul unei vaste rețele de cîteva sute de școli în care procesul de învățămînt fusese scos complet de sub tutela bisericii. Atitudinea și ideile propagate de el au deranjat însă mult forțele clericale și conservatoare care conduceau Spania și acestea, profitînd de insurecția din Barcelona l-au arestat sub acuzația de a fi fost principalul instigator al insurgenților, i-au înscenat un proces aducînd împotriva sa probe lipsite de orice fundament, l-au condamnat la moarte și l-au executat fără să țină deloc seama de protestele opiniei publice. Această adevărată crimă judiciară a provocat un mare val de indignare în întreaga lume, indignare al cărui ecou s-a făcut puternic simțit și în ziarele din țara noastră.

După ce relatează pe larg despre arestarea, judecarea și executarea lui Ferrer și despre protestul vehement al întregii lumi împotriva acestei brutale încălcări a principiilor de libertate și de dreptate, presa noastră condamnă oribila crimă a guvernului conservator de la Madrid și face interesante comentarii pe marginea acestui act și a personalității celui executat. Astfel „Adevărul” din 2/15 octombrie 1909 scria următoarele : „Francisco Ferrer a fost împușcat ieri dimineață, jertfă a ideilor lui înaintate, liberugetătoare, republicane și democratice. Pentru Ferrer e cel mai sublim sfîrșit al vieții. Pentru catolicism e o pată neștersă, pentru țară e numai o rușine trecătoare, pe care Spania de mîine va spăla-o ridicînd statui și osanale celui împușcat ieri la Barcelona”⁶⁰. „L'Indépendance roumaine” arăta la rîndul ei : „Un strigăt de reprobare traversează întreaga Europă ; conștiința națiunilor civilizate se cutremură împotriva a ceea ce consideră o crimă judiciară, și se constată, sub acest aspect, o solidaritate în sentimente care dovedește cît de mare este îndîrjirea împotriva încrîncenării acuzatorilor și executorilor lui Ferrer”⁶¹, iar „Universul” sublinia faptul că „... execuțiunea lui Ferrer va rămîne ca cea mai convingătoare dovadă a incapacității actualei clase ocîrmuitoare din Spania, ca osîndirea văzută și definitivă a regimului ei reacționar clerical”...⁶² „Dimineața” ocupîndu-se direct de personalitatea lui Ferrer sublinia mai ales abnegația sa, dusă pînă la sacrificiul suprem, în lupta purtată pentru emanciparea clasei muncitoare : „Acest burghez bogat ar fi putut trăi liniștit și fericit. Și-ar fi putut consacra averea orgiilor. Ar fi putut, ca atîția alții, să devină deputat și, trădîndu-și alegătorii, să se facă ministru. Ar fi putut să predice săracilor resemnarea, răbdarea, împăcarea claselor, de pe o tribună oficială, salutat pînă la pămînt de generalii înzorzonați și de magistrații cu tocă. A preferat însă să-și consacre timpul,

inteligența, averea ca să emancipeze pe frații lui din proletariat, fără să le ceară nici o răsplată”⁶³.

Presa socialistă și muncitorească a fost însă aceea care a analizat cel mai profund și a făcut aprecierile cele mai pertinente referitoare la cazul Ferrer. Astfel „România muncitoare” din 4 octombrie 1909, întrebându-se cine a fost Ferrer, dădea următorul răspuns : „Un democrat înaintat, un patriot sincer care de un șir de ani lupta în contra iesuiților catolici, în contra tendinței lor de a menține stăpînirea învățămîntului Spaniei. Ferrer însă, și alături de el socialismul modern, cu înalta lui concepție, a început să opue cavalerismului catolic, lacom de averi și corupt, dreptul la viață al poporului . . . De aceea burghezia spaniolă, alături de justiția ei, a adus o mulțime de acuzații celebrului Ferrer, între care și pe aceea că el ar fi autorul moral al răscoalei din țara lui . . .”⁶⁴, iar „Calendarul Muncii” pe anul 1910, după ce prezintă pe scurt viața lui, trage următoarea concluzie : „El nu era un anarhist, după cum a încercat să insinueze guvernul spaniol după executare ; el n-a înarmat brațul nimănui pentru a distruge, din contră, el era un adevărat creator de oameni liber cugetători, iubitori ai progresului și dezvoltării maselor muncitoare. Ferrer a fost un revoluționar în înțelesul științific al cuvîntului”⁶⁵.

Vedem deci, din toate cele aduse în discuție pînă acum, că cititorul din țara noastră era ținut la curent cu promptitudine și exactitate, prin intermediul presei, în legătură cu aspectele cele mai importante și mai arzătoare ale vieții sociale din Spania, cu lupta maselor populare în frunte cu clasa muncitoare pentru libertate și egalitate socială, cu activitatea, formele de organizare și succesele mișcării socialiste din îndepărtata țară iberică. Felul în care s-a reflectat viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial demonstrează, pe de o parte, capacitatea presei de a reține și prelucra datele și informațiile referitoare la unul din aspectele cele mai importante ale realității spaniole, iar pe de altă parte interesul opiniei publice din țara noastră pentru acest aspect, tendințele sale demografice și progresiste, aspirațiile sale de dreptate și libertate socială.

NOTE

¹ Pentru începuturile presei românești vezi, printre altele, C.D. Aricescu, *Progresele ziaristicii în România*, în *Columna lui Traian*, IV, nr. 9, iulie 1873, pp. 156—163 ; N. Iorga, *Istoria presei românești*, 1922, 192 p. ; Nicolae Deleanu, *Edituri, tiparnițe, tipografii și publicații de altă dată*, în „Presa noastră”, III, nr. 4, aprilie 1958, pp. 36—40 ; idem, *Lucrări tipografice și gazetari din secolul trecut*, în „Presa noastră”, III, nr. 7, iulie 1958, pp. 29—34 ; Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român (1856—1864)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XV, nr. 3, 1962, pp. 667—684 ; *Istoria României*, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, pp. 1066—1073 și vol. IV, 1964, pp. 700—713.

² Pentru începuturile presei socialiste și muncitorești vezi Nicolae Deleanu, *Presa socialistă la sfîrșitul veacului trecut*, în „Presa noastră”, III, nr. 8—9, august-septembrie 1958, pp. 23—27 ; *Introducere la Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889), Edit. politică, București, 1964, pp. V—XIX ; Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, Edit. Științifică, București, 1968, pp. 62, 110—112 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România. 1821—1948*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1981, pp. 28, 47, 60.

³ Pentru evoluția vieții sociale a Spaniei în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea vezi M. Gustave Hubbard, *Histoire contemporaine de l'Espagne*, tome VI, Paris, 1893, pp. 219—233 ; Rafael Altamira y Crevea, *Histoire d'Espagne*, Paris, 1931, pp. 197—222 ; Agustin Blánquez Fraile, *Historia de España*, Barcelona, 1934, pp. 637—836 ; Rafael Ballester, *Histoire d'Espagne des origines à nos jours*, Paris, 1938, pp. 269—297 ; F. G. Bruguera, *Histoire*

contemporaine d'Espagne 1789—1950, Edition Ophrys, 1953, pp. 290—344; D. Antonio Ballesteros y Beretta, *Historia de España y su influencia en la historia universal*, segunda edición, vol. X, Barcelona, 1956, pp. 643—648 și vol. XI, Barcelona, 1956, pp. 720—745; Rhea Marsh Smith, *Spain. A Modern History*, The University of Michigan Press, 1965, pp. 297—385; Raymond Carr, *Spain 1808—1930*, Oxford, 1966, pp. 430—472; Jaime Vicens Vives, *Approaches to the History of Spain*, second edition, University of California Press, 1950, pp. 121—140; Jacques Pignè, *Histoires des Espagnols*, Paris, 1975, pp. 321—368; Marqués de Lozoya, *Historia de España*, tomo VI, Barcelona, 1977, pp. 1—38, 71—134 și 165—354.

⁴ „Drepturile omului”, I, nr. 4 din 15 februarie 1885, p. 2.

⁵ *Iarna în Madrid*, în „Ziarul călătoriiilor și al împlinirilor de pe mare și uscat”, IX, nr. 403 din 26 ianuarie 1905, p. 31.

⁶ „Munca”, II, nr. 50 din 2 februarie 1892, p. 4.

⁷ „Dacia viitoare”, I, nr. 5 din 1 aprilie 1883, p. 72.

⁸ *Ștudentul de Spania*, în „Foc literară”, nr. 4, din 22 ianuarie 1838, p. 30.

⁹ *Ibidem*, p. 32.

¹⁰ „Gazeta de Moldavia”, XXIII, nr. 43 din 31 mai 1851, p. 178.

¹¹ *Ibidem*, XXVI, nr. 81 din 14 octombrie 1854, p. 324.

¹² *Ibidem*, XXVII, nr. 53 din 7 iulie 1855, p. 212.

¹³ *Ibidem*, XXVIII, nr. 52 din 2 iulie 1856, p. 208.

¹⁴ „Dacia viitoare”, I, nr. 3 din 1 martie 1883, p. 41 și nr. 4 din 15 martie 1883, p. 61.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 5, din 1 aprilie 1883, p. 70.

¹⁶ *Ibidem*, p. 73.

¹⁷ *Ibidem*, p. 70.

¹⁸ *Ibidem*, p. 73.

¹⁹ „Drepturile omului”, I, nr. 18, din 22 februarie 1885, p. 2.

²⁰ *Ibidem*, nr. 31 din 6 martie 1885, p. 2.

²¹ „Desrobirea”, I, nr. 15 din 26 martie 1888, p. 3.

²² „Munca”, II, nr. 4 din 17 martie 1891, p. 3.

²³ *Ibidem*, nr. 36 din 27 octombrie 1891, p. 2.

²⁴ *Ibidem*, nr. 49 din 26 ianuarie 1892, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, III, nr. 15 din 31 mai 1892, p. 4.

²⁶ *Ibidem*, nr. 18 din 21 iunie 1892, p. 4.

²⁷ „Lumina”, I, nr. 16 din 26 aprilie 1894, p. 2.

²⁸ „Adevărul”, XIV, nr. 4381 din 8 octombrie 1901, p. 1.

²⁹ „Munca”, II, nr. 11 din 5 mai 1891, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, III, nr. 10 din 26 aprilie 1892, p. 3.

³¹ „Drapelul”, I, nr. 54 din 16 iulie 1897, p. 3.

³² „Neamul românesc”, I, nr. 5 din 25 mai 1906, p. 83.

³³ *Ibidem*, III, nr. 19 din 13 februarie 1908, p. 304.

³⁴ „Universul”, XXVII, nr. 87 din 2 aprilie 1909, p. 4.

³⁵ Antonio Cánovas del Castillo (1828—1897) om politic spaniol de orientare conservatoare, prim-ministru în mai multe rânduri, adept al unei linii dure față de lupta maselor populare împotriva exploatării. A fost asasinat la Santa Agueda, la 8 august 1897, de anarhistul italian Miguel Angiolillo.

³⁶ „Drapelul”, I, nr. 67 din 31 iulie 1897, p. 1.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ „Familia”, nr. din 27 iunie 1871, p. 583.

³⁹ „Telegraful”, nr. 111 din 18 august 1871, p. 84.

⁴⁰ „Solidaritatea”, III, nr. 5 din 20 august 1882, p. 1.

⁴¹ „Dacia viitoare”, I, nr. 5 din 1 aprilie 1883, pp. 70—71.

⁴² *Ibidem*, p. 74.

⁴³ „Revista socială”, I, nr. 1, din aprilie 1884, p. 4.

⁴⁴ „Drepturile omului”, I, nr. 29 din 4 martie 1885, p. 2.

⁴⁵ Pablo Iglesias (1850—1925) unul din fondatorii socialismului spaniol, unul dintre întemeietorii Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol (1879) și al Uniunii Generale a Muncitorilor (1888), fondator al ziarului „El Socialista” (1885), primul deputat socialist ales în parlamentul Spaniei (1910). A fost ales secretar al Comitetului Central al partidului în 1881.

⁴⁶ „Munca”, III, nr. 35 din 18 octombrie 1892, pp. 3—4; nr. 36 din 25 octombrie 1892, pp. 3—4 și nr. 37 din 1 noiembrie 1892, pp. 7—8.

⁴⁷ „Lumea nouă”, IV, nr. 1163 din 5 iunie 1898, p. 1.

⁴⁸ Pentru acest eveniment pot fi consultate printre altele, A.B. Fraile, *op. cit.*, pp. 845—846; F. G. Bruguera, *op. cit.*, pp. 342—344; A. Ballesteros y Beretta, *op. cit.*, vol. XI, pp. 554—556; R.M. Smith, *op. cit.*, pp. 391—393; R. Carr, *op. cit.*, pp. 483—486; *Diccionario de historia de Espana*, dirigido por Germán Bleiberg, edición segunda, tomo III, Madrid, 1969, pp. 636—637; M. de Lozoya, *op. cit.*, tomo VI, pp. 346—348.

⁴⁹ Antonio Maura (1853–1925), om politic spaniol cu o orientare conservatoare, prin ministru în 1909, obligat să demisioneze în toamna aceluiași an, după executarea lui Francisco Ferrer, datorită protestelor vehemente ale opiniei publice spaniole și internaționale.

⁵⁰ „Epoca”, XV, nr. 165 din 21 iulie 1909, p. 1.

⁵¹ „Opinia”, VI, nr. 782 din 26 iulie 1909, p. 1

⁵² „L’Indépendance roumaine”, XXXII, nr. 10 190 din 18/31 iulie 1909, pp. 1–2.

⁵³ „Adevărul”, XX, nr. 7 141 din 23 iulie 1909, p. 1.

⁵⁴ „Voința națională”, XXVI, nr. 7 232 din 11/24 august 1909, p. 2.

⁵⁵ Ibidem, nr. 7 233 din 12/25 august 1909, pp. 1–2.

⁵⁶ „România muncitoare”, V, seria II, nr. 48 din 16 august 1909, p. 2 și nr. 49 din 20 august 1909, pp. 1–2.

⁵⁷ Ibidem, nr. 50 din 23 august 1909, p. 2.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ „Adevărul”, XX, nr. 7 211 din 2 octombrie 1909, p. 1.

⁶¹ „L’Indépendance roumaine”, XXXII, nr. 10 260 din 3/16 octombrie 1909, p. 1.

⁶² „Universul”, XXVII, nr. 285 din 7 octombrie 1909, p. 1.

⁶³ „Dinineața”, VI, nr. 2019 din 5 octombrie 1909, p. 1.

⁶⁴ „România muncitoare”, V, seria II, nr. 62 din 4 octombrie 1909, p. 1.

⁶⁵ „Calendarul Muncii” pe anul 1910, p. 69.

LA VIE SOCIALE DE L'ESPAGNE RÉFLÉTÉE DANS LA PRESSE ROUMAINE JUSQU'À LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Parmi les nombreuses informations sur l'Espagne parues dans la presse roumaine de l'époque moderne, l'auteur examine dans son étude celles concernant la vie sociale espagnole. Il présente les informations touchant la situation d'ensemble des classes et catégories sociales exploitées, le prolétariat et la paysannerie, des secteurs importants des étudiants, l'activité du mouvement socialiste, du Parti Socialiste Ouvrier Espagnol, la „Semaine tragique” de Barcelone et l'exécution de Francisco Ferrer. Tout ceci prouve, d'une part, la capacité de la presse de retenir et commenter l'essentiel de l'un des aspects les plus importants de la réalité espagnole et, d'autre part, l'intérêt de l'opinion publique de Roumanie envers cet aspect, ses tendances démocratiques et progressistes, ses aspirations à la justice et à la liberté sociale.

CONSIDERAȚII ASUPRA IDEOLOGIEI IMPERIALE
ȘI CONDUCERII ÎN TIMPUL LUI GAIUS (37—41 E.N.)

RAMIRO DONCIU

Gaius a condus imperiul roman o perioadă prea scurtă pentru ca noi să avem la dispoziție abundența de date necesare studierii acestei probleme. Dar însăși aparenta insuficiență a izvoarelor ne-a îndemnat să încercăm o cercetare mai aprofundată a ideologiei care a îndrumat principatul lui Gaius, cu atât mai mult cu cât istoricii antici par să fi încrecat ascunderea anumitor aspecte ale domniei acestuia.

Moartea suspectă a lui Tiberius¹ a deschis problema succesiunii, acesta lăsînd, cum se știe, un testament care desemna doi moștenitori : Gaius și Tiberius Gemellus². Anomalia trebuia lichidată, iar arbitrul nu putea fi decît senatul.

Însă rolul dirigent al acestuia cunoscuse o continuă scădere de la Augustus încoace. Contradicția dintre senat, ca „bastion” al republicii și democrației, de o parte, și puterea imperială, de cealaltă parte, se accentuase după o perioadă de latență (Augustus), în vremea lui Tiberius.

În timpul lui Gaius relațiile dintre cele două puteri ale imperiului s-au înrăutățit, contradicția devenind acută.

Dar în anul 37 e.n. nimeni nu întrevădea acest lucru. Calificînd testamentul drept actul unui nebun, senatul l-a respins, iar Gaius a fost desemnat principe³. De ce a fost preferat Gaius, și nu Tiberius Gemellus, care era succesorul de drept ? Doar pentru că Gaius era fiul lui Germanicus ?

Raporturile Gaius—senat constituie, cred, partea cea mai semnificativă a celor patru ani de domnie, ca formă de manifestare a dialogului ideologic dintre cele două forțe politice.

Nu avem de ce să ne îndoim că experiența politică a principelui era minimă la urcarea lui pe tron⁴, lipsă compensată de prezența unor consilieri ca Protogenes și Macro. Primele săptămîni ale domniei s-au caracterizat prin prudență în relațiile cu senatul. De-abia urcat pe tron, nu a întîrziat să facă promisiuni într-un discurs ținut în fața senatului, cu care a afirmat că va împărți puterea⁵. Era o modalitate de a-și arăta recunoștința pentru că el fusese cel preferat. Cumpătarea inițială este subliniată atât de Dio Cassius cît și de Suetonius : a refuzat titlurile oferite, a eliberat deținuții din vremea înaintașului său, a anulat actele de urmărire, a repus în circulație scrieri încă de la Augustus, ba chiar a abolit legea de lesmajestate etc. Este ușor de constatat că asemenea măsuri se regăsesc adesea de-a lungul istoriei, caracterizînd începutul unei noi domnii.

Echilibrul primelor săptămîni s-a stricat repede și conflictul cu senatul a izbucnit, luînd curînd amploare. Ce a stricat acest echilibru ?

Dacă pentru început refuzase titlurile, le-a luat apoi pe toate odată—subliniază Dio Cassius⁶. Cultul imperial s-a dezvoltat în ritm accelerat, pentru a pune în evidență diferența dintre puterea imperială și cea senatorială.

De aceea principele a început să se compare cu zeii : Juppiter, Neptun, Hercules, Bacchus, Appollo, dar și cu Iunona, Venus, Diana, dorind să pară — crede Dio — altceva decât un om ⁷. Excese nu s-au oprit aici. Pretindea să fie salutat cu numele „Juppiter Latialis”, se înfățișa între statuile lui Castor și Pollux, și chiar a tăiat capetele unor statui, între acestea aflându-se și Jupiter Olimpianul, punând în loc figura sa. Palatinul și Capitolul au fost unite pentru ca Gaius să poată locui împreună cu Juppiter ⁸. Depășind stadiul comparației cu stăpînul lumii, Gaius s-a substituit acestuia în momentul în care a depus-o pe Drussilla, fiica nou născută, pe genunchii celui dintii dintre zei ⁹. Dio nu comentează gestul, ca de altfel nici alte profanări, lucrurile fiind clare, măcar pentru contemporanii săi.

Dar nu mai puțin plăcută îi era lui Gaius comparația cu Hercules, simbol al eroismului. Arătînd că principele s-a născut la Antium, Suetonius reia acuzația lui Plinius cel Tânăr față de Cn. Lentulus Gaetulicus, vinovat de lingușirea lui Gaius. Acesta afirmase că principele s-ar fi născut la Tibur, amplificînd astfel elogiul lui Gaius ¹⁰.

Persoana principelui a fost divinizată prin temple construite special la Roma și în alte părți ale imperiului. Neputîndu-și însuși Didymaionul, Gaius a trebuit să se mulțumească și cu templul construit la Milet în onoarea lui ¹¹. Inscripția rămasă ne ajută să ne formăm o imagine destul de exactă asupra proporțiilor cultului ¹². Templul a fost ridicat prin grija provinciei Asia. Afacerea a avut un caracter de stat, orașele hotărînd instituirea aici a cultului principelui și desemnînd delegați (*philosebastes*) care să se ocupe de rezolvarea problemei ¹³. Ierarhia celor care urmau să slujească în templu era bine stabilită. Găsim aici un mare preot (*archiereus*), un neocor și un personaj care întrunea trei funcții și trei titluri corespunzătoare : *archineopoiōs*, *sebastoneos* și *sebastologos*. Dacă primul titlu indica prezidarea celor care au consacrat statuia principelui, iar cel de al treilea pe cel care prezenta elogiul în proză, al doilea e o dovadă a căutării titlurilor ierarhice în cultul imperial ¹⁴, o sinecură instituită pentru a spori amploarea cultului. Aflîndu-ne în plină zonă elenistică, putem fi convinși că organizarea cultului imperial este aici una dintre cele mai desăvîrșite, iar orașul Milet s-a dovedit un loc bine ales. Dar Gaius nu a fost mulțumit, căci nu se produsese generalizarea cultului imperial în întregul Orient. La sfîrșitul lunii iunie a anului 40, el a ordonat lui Petronius, guvernatorul Siriei, să-i ridice o statuie în chiar templul din Ierusalim. ¹⁵ Actul putea avea grave consecințe. Relațiile cu evreii au fost tot timpul proaste, datorită diferențelor religioase. Monoteismul acestora nu lăsa loc cultului imperial, iar despre un compromis nu putea fi vorba pentru nici una din părți. Abia după îndelungi eforturi făcute de cei din jur, Gaius s-a decis să renunțe ¹⁶. La moartea lui, Alexandria a fost iarăși cuprinsă de tulburări și ciocniri între greci și evrei ¹⁷, lucru firesc avînd în vedere simpatia grecilor nu atît pentru Gaius, cît pentru asemănarea ideologică pe care acesta o arăta cu Alexandru cel Mare. Velocitatea sa de zeu universal ne apare mai limpede acum, văzînd dorința lui Gaius de a se substitui și altor zei supremi din alte credințe.

Efervescența propagandistică a cuprins și divinizarea rudelor apropiate, fără de care cultul imperial nu ar fi fost complet. Gaius a încercat să compenseze suferințele anterioare prin onoruri nemaiîntîlnite. Urnele mamei și ale frașilor au fost aduse la Roma și depuse în mausoleul lui Augustus. Cereimonialul s-a desfășurat pe vreme rea, tocmai pentru a impresiona și mai mult — remarcă Suetonius ¹⁸. Senatul a decis să

acorde bunicii Antonia toate onorurile Liviei Augusta, iar surorile au beneficiat și ele de omagii egale cu cele ale lui Gaius însuși. În raportul lor, consuli salutați cu formula : *Quod bonus sit C. Caesari sororibusque eius !* Tiberius Gemellus a devenit *princeps iuventutis*, iar Claudius, unchiul său, consul¹⁹. Alături surorile cit și Antonia au primit privilegiile vestalelor²¹.

Activitatea monetară reflectă destul de clar preocuparea principelui de a-și glorifica familia și pe el odată cu aceasta. În anul 37 au apărut tipurile de *aurei* și *denarii* cu bustul Agrippinei (AGRIPPINA MAT. C.CAES.AUG.GERM.)²¹, capul lui Germanicus (GERMANICUS CAES. P.C.CAES.AUG.GERM.)²² și Augustus cu coroană radială (DIVUS AUG. PATER PATRIAE)²³. Tipurile au fost apoi repetate și îmbogățite. Un as indică originea directă a tatălui său din divinul Augustus : GERMANICUS CAESAR TI.AUGUST.F.DIVI AUG.N.²⁴. Chiar dacă tatăl Germanicus nu apucase să devină principe, el este înfățișat cu atributele de rigoare, pe un *dupondius* : pe avers îl vedem în chip de *triumphator* în *quadriga*, cu legenda GERMANICUS CAESAR, iar pe revers ne apare ca *imperator*, cu legenda SIGNIS RECEPT. DEVICTIS GERM²⁵. Un sesterț din aceeași perioadă poartă pe revers un car ornamental tras de doi câini și legenda S.P.Q.R. MEMORIAE AGRIPPINAE, aversul conținând numai bustul principelui²⁶. Nici cei doi frați nu sînt uitați, ei apărînd pe reversul unui *dupondius* ca *principes iuventutis*²⁷. Ca o încununare a tuturor acestor eforturi de glorificare a familiei imperiale a fost emis un sesterț cu aversul conținînd legenda C. CAESAR AUG. GERMANICUS PON. M.TR.POT. și capul laureat al lui Gaius, iar reversul avînd legenda AGRIPPINA DRUSILLA IULIA S.C. și cele trei surori în chip de *Securitas*, *Concordia* și *Fortuna*²⁸.

Moneda este folosită astfel pentru răspîndirea unei idei foarte importante și prețioase tînărului principe : originea sa divină. Cum se poate observa, în afară de cele trei tipuri inițiale, care sînt bătute în metal prețios și se mențin pînă în anul 41²⁹, restul emisiunilor sînt de bronz. Larga accesibilitate a acestora este folosită în scopuri persuasive, pentru propagarea cultului imperial în rîndul cetățenilor romani. După ce a trecut în revistă întreaga familie imperială, activitatea monetară s-a întrerupt în cel de-al doilea an al domniei și a fost reluată abia în 39 e.n. C.H.V. Sutherland consideră că aceasta poate însemna o desconsiderare a opiniei publice și o dovadă de autocrație³⁰. Dacă acesta era unul dintre motive, el era insuficient pentru a întrerupe activitatea unui atelier monetar. Dificultățile economice l-au silit pe Gaius, mai ales după 39, să restrîngă activitatea monetară. Doar atelierul de la Roma și-a continuat emisiunile³¹. Pe de altă parte, el urmărea întărirea controlului personal, fapt pentru care a decis transferarea monetării de metal prețios de la Lugdunum la Roma³² și a eliminat dreptul senatului de a decide în cazul emisiunilor de ași³³.

Moartea Drusillei a prilejuit divinizarea acesteia, sora pierdută primind numele sacru Panthea și cultul de rigoare³⁴.

E lesne de observat că Gaius căuta justificarea monopolului puterii prin originea divină a familiei sale, al cărei șef era. Dar senatul nu putea accepta să fie dat la o parte, căci creșterea puterii principelui atrăgea automat scăderea puterii sale. Dacă Gaius era convins că el și familia sa meritau onorurile excepționale acordate zeilor, considera în schimb că senatorii nu le meritau nici pe cele care le erau acordate în mod obișnuit. Se știe că a permis unor cetățeni aduși chiar din afara Italiei, pentru a în-

tări ordinul ecvestru, să poarte costumul de senator, privilegiu al celor cu origine nobilă ³⁵. Mai mult decât un favor făcut cavalerilor, era vorba de o umilire a senatorilor, aceștia fiind coborâți în mod simbolic pe aceeași treaptă cu cei inferiori lor. Gaius dorea să arate și că, pentru el, nu exista nici o diferență între cele două ordine. Tratarea nediferențiată a tuturor supușilor denotă iarăși influența orientală a cultului monarhului oriental, conform căruia toți muritorii sînt egali în fața divinității. Grăitor este și cunoscutul episod cu Vespasian, devenit cu mare greutate edil. Împăratul, supărat că pe străzi curățenia nu era exemplară, a ordonat soldaților să-l mînjească pe magistrat cu noroi ³⁶. Poate acum, prin umilirea unuia dintre membrii săi, senatul a suferit jignirea cea mai gravă. Gaius își alesese foarte bine victima, căci Vespasian nu se bucura nici de popularitate, nici de influență, după cum arătaseră alegerile anterioare. Deci împăratul nu risca prea mult ofensînd senatul prin acest intermediar. Nu era de competența principelui să intervină în problema străzilor, dar el nu putea scăpa ocazia de a sublinia încă o dată cine este stăpînul.

Dacă edilul nu era prea cunoscut pînă la acea dată, incidentul a dus la creșterea bruscă a popularității lui. Așa se face că la alegerile pentru pretură a obținut voturile necesare fără nici o greutate, semn că senatul înțelesese și primise provocarea lui Gaius ³⁷. Ordinul senatorial spera ca Vespasian să-l înfrunte pe împărat de pe noua poziție, numai că noul pretor nu dorea să-și mai atragă minia principelui, datorită imprezizibilului consecințelor. De aceea a făcut totul pentru a-i fi pe plac lui Gaius care, atunci, era în relații dușmănoase cu senatul (*infensus senatui*) ³⁸. Este cert că în senat nu exista o unitate de vederi în ceea ce privea relațiile cu principele. Dacă marca majoritate era, prin definiție, contra absolutismului imperial, nu toți erau pentru aceleași metode în lupta pentru menținerea autorității senatului. Teama, probabil, îi făcea pe mulți să fie mai prudenți și chiar lingușitori, cum spune Suetonius fără ocolișuri despre Vespasian.

Consolidarea poziției lui Gaius în raport cu cea a senatului este evidențiată de destituirea lui Cneius Domitius Corbulo și a lui Sanguinius Maximus, consuli în anul 39, vinovați de a nu fi celebrat ziua principelui la 31 august. Provocarea venise de la senat, care nu se așteptase la o asemenea reacție din partea principelui, semn că acesta încă nu-și înăsprise metodele de conducere. Devine însă tot mai clar că Gaius începuse să facă pur și simplu abstracție de existența senatului. Una din primele măsuri în acest sens a fost înlocuirea consulilor destituiți fără a mai consulta ordinul superior. De altfel, manifestase tendințe similare încă mai devreme, atunci cînd uzurpase privilegiul senatului de a „sanționa” emisiunile de ași. Tipul monetar *Adlocutio cohortium* nu poartă pe revers siglele S. C., pentru prima oară omise ca urmare a instrucțiunilor primite de la Gaius ³⁹. Scena reprezentată pe revers era un avertisment, chiar o amenințare la adresa senatului.

Sfidarea a fost întregită la întoarcerea din controversata campanie în Germania ⁴⁰, cînd senatorilor le-a fost interzis să-i iasă în cale. Suetonius este foarte explicit : . . . *reverti se, sed iis tantum, qui optaret, equestri ordini et populo: nam se neque civem neque principem senatui fore* ⁴¹.

Atitudinea sa obișnuită față de senat era sfidătoare, chiar făcînd abstracție de cele cîteva episoade amintite mai sus. În timp ce Gaius se săruta cu histrionii, spune Dio, senatorii îi venerau numai mina sau piciorul ⁴².

Relațiile principelui cu aceia care nu îi concureau în nici un fel puterea erau cu totul altele. Aflat de mic printre soldați, se simțea bine lângă oamenii simpli. La început s-a arătat darnic față de toți: popor, cavaleri, chiar senatori, organizând lupte de gladiatori, spectacole de teatru etc.⁴³. Senatorii au fost curînd excluși de la favorurile împăratului. Atenția lui Gaius s-a îndreptat spre cavaleri, al căror număr era redus la Roma. Pentru întărirea ordinului equestru a adus cetățeni și din afara Italiei, dîndu-le privilegiul amintit mai sus—veșmintul senatorial—ne informează revoltat Dio Cassius⁴⁴. Gaius nu dorea altă întărirea ordinului în sine, cît atragerea de partea sa a unui aliat puternic. Nici preferința pentru cavaleri, dacă a fost reală, nu a durat mult. Gaius a găsit metode să-i unilească și pe aceștia, împărțind bani la teatru mai de vreme decît se obișnuia, pentru ca poporul să poată ocupa locurile cavalerilor. Iată deci o nouă situație în care principele a omis respectarea ierarhiei sociale a imperiului. Atitudinea sa nu poate fi decît o urmare a obiectivelor urmărite, adică evidențierea egalității tuturor supușilor în fața divinității imperiale.

Preferința pentru popor este subliniată atît de Suetonius, cît și de Dio Cassius. Suprimarea de impozite, redarea loturilor celor care le pierduseră, distribuirea de bilete la spectacole, ca și multe alte „lucruri plăcute celor de jos, dar îngrijorătoare pentru cei care înțelegeau ce înseamnă să dai magistraturile în mîna poporului”⁴⁵ sînt doar o parte din acuzațiile grave care i se aduc. În altă ordine de idei, cei de jos nu erau pedepsiți la fel de aspru ca nobilii, uneori fiind chiar iertați⁴⁶. I se mai reproșează că în mai puțin de trei ani a risipit întreg tezaurul lui Tiberius, adică două miliarde de sesterți⁴⁷.

Suetonius recunoaște că urcarea principelui pe tron a fost primită cu bucurie de către popor și chiar de către străini, ceea ce denotă popularitatea de care se bucura principele încă de atunci. Gaius a instituit relații bune și cu mai vechii adversari ai Romei. Artabanus, regele parților, i-a cerut prietenia⁴⁸. Relațiile cu parții erau meru de actualitate, deci gestul lui Artabanus era un elogiu la adresa lui Gaius. Este posibil ca șeful parților să fi cunoscut, încă de atunci, preferința proaspătului împărat pentru Orient și tradițiile acestuia? Probabil că da, pentru că altă explicație este greu de găsit, la nivelul actual al cunoștințelor despre această problemă.

Gaius a dăruit regate lui Soenus, Polemon, Cotys, Herodes Agrippa⁴⁹, ceea ce indică atenția lui pentru zonele elenistice ale imperiului, unde se bucura de cea mai mare popularitate. El folosea astfel mai vechea metodă de a governa Orientul prin intermediul dinastilor supuși⁵⁰. Dar șefii orientali nu erau simpli subordonați împăratului, ei ei purtau o recunoștință personală față de cel care le dăruise regatele și puterea. Stăpînirea Orientului prin acești intermediari era astfel mai sigură decît calea armelor, fidelitatea șefilor locali fiind, măcar teoretic, garantată. În acest context nu mai poate surprinde exclamația lui Gaius în fața regilor Agrippa și Antiochos III Comagenes: *Eis koiranos esto, eis basileus!*⁵¹.

Asigurarea graniței de răsărit a imperiului avea ca importantă consecință și consolidarea poziției principelui față de senat. Gaius a acordat tot timpul o mare atenție politicii externe, situației de la fruntariile statului roman. Din acest punct de vedere nu i se pot reproșa prea multe. Cum s-a mai arătat⁵², întreaga activitate externă a fost perfect coerentă. Gaius a preluat concepția tatălui său, Germanicus, de a menține imperiul în ofensivă, defensivă fiind considerată periculoasă. În acest cadru se înscrie și campania în Germania, deși a fost atît de mult criticată de către senat.

Atita timp cit principele deținea punctele-cheie în conducerea statului, senatului nu-i mai rămăneau multe lucruri de făcut. Un exemplu îl constituie și efortul lui Gaius de a controla activitatea atelierelor monetare, înțelegând bine importanța lor tactică.

Propaganda făcută în jurul originii divine a împăratului se adresa, cum era firesc, maselor populare în primul rând. Pe de altă parte, Gaius a dat satisfacție poporului nu de puține ori, umilind în fața acestuia cavalerii și senatorii. Momentul cel mai expresiv a fost, fără îndoială, întoarcerea din Germania când, prin declarația cunoscută, Gaius a pus în evidență preferința pentru popor și suveranul dispreț față de senat. Evident, cale de împăcare cu ordinul superior nu mai exista. Gaius a reușit în politica de tensionare a relațiilor dintre diferitele clase și categorii sociale ale imperiului, principiul *divide et impera* nefiindu-i, desigur, necunoscut.

Ignorarea senatului era voită, căci Gaius dorea să demonstreze că imperiul poate fi foarte bine guvernat chiar și fără contribuția acestuia. Ar fi vrut, probabil, dispariția oficială și, deci, legală a acestei instituții de tradiție republicană. În realitate se temea de autoritatea celui mai important dintre ordine. De aceea, prima etapă a domniei a fost de tatonare, de măsurare a forțelor între principe și senatori. După câteva săptămâni de aparentă armonie între cele două părți, schimbul de amabilități a luat sfârșit, la inițiativa lui Gaius. Când principele s-a considerat suficient de puternic, a început să uzurpeze drepturile consacrate ale senatului. Primul mare moment de criză între cele două părți a intervenit odată cu îndepărtarea lui Tiberius Gemellus⁵³. La moartea fostului împărat, Gaius fusese preferat contracandidatului său. Acum, noul împărat se debarasa de Tiberius Gemellus, acuzat de conspirație. De fapt Gaius îndepărta un potențial rival, îndepărta pe cel menținut de senat în scopul contrabalansării autorității imperiale în creștere. Prin uciderea acestuia, dispărea mai mult decât un rival personal, dispărea un mijloc de șantaj din partea senatului, care suferea astfel o cumplită lovitură. Avem motive să credem că personajul îndepărtat nu se bucura de prea mult prestigiu personal căci, cu toate drepturile sale, nu a reușit să se impună la moartea împăratului Tiberius. Gaius nu s-a temut niciodată de el, dovadă fiind titlul de *princeps iuventutis* pe care i l-a dat⁵⁴, divizându-l apoi alături de întreaga familie. Tânărul a fost înlăturat abia când Gaius și-a dat seama că Tiberius Gemellus devenise un instrument în mina senatului. Putem aprecia că „partida republicană” a slăbit mult cu acest prilej.

Gaius nu a beneficiat de un ideolog de talia lui Seneca, așa cum a avut mai târziu, Nero. Dar câteva principii după care se conducea, în afara celor pe care le bănuim, au ajuns până la noi prin intermediul anticilor.

Principele era convins că puterile șefului trebuie să fie nelimitate. Bunicii Antonia i-a declarat: *Memento...omnia mihi in omnis licere*⁵⁵, cuvinte care nu necesită comentarii. Nimeni nu avea dreptul să-i conteste ordinele, dorința lui constituind legea. Nimeni nu putea critica faptele principelui. Cîțiva senatori, probabil pentru a-l linguși, au denigrat anumite aspecte ale domniei lui Tiberius. Însă Gaius a răspuns că numai el, ca împărat, avea dreptul să-l critice pe Tiberius, pe cînd ei, simpli senatori, comit o injustiție și, mai ales, o impietate față de fostul stăpîn⁵⁶. Senatorii erau acuzați, astfel, de un dublu delict : încălcarea legii de lezmajestate (abrogată de însuși Gaius) și întinarea imaginii unei divinități, adevărată profanare. Se pot distinge aici unele influențe ale concepției augusteene, la rîndul ei de influență orientală, potrivit căreia împăratul era pa-

tronul tuturor supușilor săi, instituindu-se un fel de relații clientelare între cele două părți ⁵⁷. Diferența constă în faptul că Gaius a coborât pe o treaptă mai jos acest tip de relații, putem afirma că el se îndrăcnea mai hotărât spre modelul oriental, pentru că viza relațiile dintre stăpîn și sclavi. E greu de crezut că senatorii nu intuiau aceste tendințe, de unde și nemulțumirea lor.

Anticii ne mai redau și alte dictoane preferate de Gaius. Obișnuia să recite versul tragic : *Oderint, dum metuant* ! ⁵⁸. În aceeași ordine de idei, principele afirma că nimeni nu se lasă stăpînit de bună voie, că omul respectă pe acela de care se teme, iar dacă îl crede slab, îl nesocotește. Dio susține că toate acestea ar fi fost înscrise pe o placă de bronz și puse la vedere ⁵⁹. Este mai puțin important să stabilim dacă Gaius a rostit vreodată aceste cuvinte. Important este că ele sînt puse în legătură cu persoana principeului, ceea ce indică suficient spiritul autocratic al ideologiei elaborate de Gaius. Chiar ținînd seama de extragerarea posibilă a izvoacilor, datele problemei nu se schimbă. Principele considera că teama care îi domină pe cei din jur este baza autorității. Respectul față de principe trebuia să provină din teama față de divinitate. Gaius nu a preocupat nimic pentru a forma despre el imaginea corespunzătoare. Romanii se considerau datori cu supunere oarbă numai față de zei, dar și aceștia erau, uneori, contestați. Slăbiciunea religiei oficiale în acea vreme aproape că nu mai trebuie demonstrată, o dovadă fiind și pătrunderea masivă a cultelor orientale. Gaius intuise șubrezenia panteonului roman, a cărui autoritate morală era în scădere. El știa că nu risca prea mult comparîndu-se sau chiar substituindu-se lui Juppiter. Pe de altă parte, a încurajat păturderca divinităților orientale, modelul despotice provenit din această parte a imperiului potrivit-se în bună măsură ideologiei propagate de el. În anul 38, înfruntînd toate opozițiile, Gaius a hotărît construirea unui templu pentru Isis în Cîmpul lui Marte. Dar cultul zeiței își avea sediul în afara incintei sacre a orașului ⁶⁰, semn că, totuși, principele nu îndrăznea să meargă prea departe.

Pe lângă aceste argumente morale, Gaius simțea nevoia unor argumente materiale. Își dădea prea bine seama că senatul nu era dispus să îi recunoască de bună voie autoritatea absolută și nici nu putea fi păcălit prin mijloacele propagandistice obișnuite. Preferința arătată pentru masele populare era intenționată și mereu pusă în evidență, pentru că Gaius dorea să le aibă de partea sa. Totuși, nu poporul era sprijinul său. Darurile către acesta, făcute ostentativ, aveau scopul să mențină încordarea între cei mulți, de o parte, și cei bogați, de cealaltă parte, ultimii fiind adevărații dușmani ai împăratului.

Sprijinul real al lui Gaius îl constituia armata. Aflat de la o vîrstă fragedă în mijlocul legiunilor, era deplin familiarizat cu modul de viață al militarilor. Disciplina care domnea aici, ierarhia precisă și supunerea necondiționată trebuie să-l fi impresionat mult pe copilul care și-a atras simpatia legiunilor și porecla rămasă în istorie ⁶¹. Simpla lui prezență a potolit — se spune — începutul de revoltă a legiunilor la moartea lui Augustus. Ne putem îndoi de autenticitatea întîmplării, dar numai menționarea unui atare lucru este suficientă pentru a demonstra reala autoritate a principelui în fața armatei, recunoscută indirect de Suetonius. Gaius nu se sfa să se proclame *pater exercituum, castrorum filius* ⁶², elocvent pentru ceea ce dorim să demonstrăm.

Dio Cassius dă glas nemulțumirii senatorilor, trecînd la capitolul „risipă” banii dați soldaților ⁶⁴. Atîta doar că împotrivirea acestora ve-

nea de la înțelegerea scopului acestor donații, pentru că, în ceea ce privește asigurarea bazei puterii principatului lui Gaius, Țcate a accștia au fost banii folosiți cel mai eficient.

Gaius a avut un stil propriu de a înăbuși protestele. Seneca îl acuză că bătea cu bicele și tortura senatori doar din plăccre, că a ordonat decapitarea unui senator (pe care nu îl numește) în timpul nopții și că a asistat la execuție încălțat în sandale ⁶⁵, bineînțeles, mare impietate.

Căutînd să-i sublinieze cruzimea, Suetonius atribuie lui Gaius paternitatea expresiei: *Utinam populus romanus una cervicem haberet!* ⁶⁶ Expresia îi viza, mai degrabă decît pe întreg poporul, doar pe senatori, singurii care stăteau în calea puterii principelui dictator.

Această puternică dispută dintre principe și senat a marcat întreaga domnie a lui Gaius. Opoziția senatorială în fața autocrației era firească. Ea se născuse în timpul lui Augustus, crescuse în vremea lui Tibreius, dar Gaius a provocat un salt. Diferența între politica ponderată a lui Augustus și Tiberius, pe de o parte, și cea ultraautoritară a lui Gaius, pe de altă parte, nu putea să nu ducă la nemulțumiri grave. Senatul, simțîndu-și autoritatea subminată, a reacționat prompt. Simpla opoziție politică era ineficientă în fața dictaturii militare. În această situație, singura soluție posibilă era dispariția uneia dintre părți. Oricum, Gaius nu prea vedea rostul senatului, de care el se dispensase de mult. În timp ce senatul reprezenta o instituție, principele Gaius era o persoană care folosea funcția sa într-un mod abuziv față de senat. Inevitabilul s-a produs și Gaius a fost asasinat înainte de a apuca să lichideze întreg senatul.

Propaganda ostilă făcută de senatul decimat de Gaius, propagandă continuată și după dispariția principelui, a dat roade, alimentată și de unele fapte nechibzuite ale acestuia, așa încît posterității i s-a creat impresia unei perioade de coșmar în istoria statului roman, guvernat de un paranoic. Analizînd faptele, constatăm că doar senatul a trecut prin acest coșmar, din motive ce țineau de teoriile și metodele de conducere ale lui Gaius. În realitate, nici Dio, nici Suetonius nu afirmă deschis că principele ar fi fost nebun. În diferite pasaje ei insinuează, totuși, acest lucru, căci ar putea fi altfel, oare, nu om care descinderea un întreg ordin care, pe deasupra, mai era și nobil? Dio face eforturi pentru a demonstra instabilitatea caracterului principelui ⁶⁷, iar Suetonius, care merge cel mai departe în această direcție, afirmă că Gaius avea mintea șubredă ⁶⁸. Dar Tacitus ne spune că „mintea răvășită îi lăsase întreaga putere de a cuvînta” ⁶⁹. În ce măsură un astfel de om se putea lua la întrecere cu cei mai buni oratori ai vremii? Căci Gaius se considera, destul de îndreptățit — o spune chiar Tacitus — cel mai bun orator ⁷⁰.

Atitudinea duplicitară a anticilor își are una din cauze în caracterul contradictoriu al surșelor folosite de aceștia, lucru care reiese destul de clar de la Suetonius ⁷¹. Este celebră și semnificativă în același timp afirmația lui: *hactenus ut de principe, reliqua ut de monstro narranda sunt* ⁷².

La nivelul actual al cunoștințelor despre Gaius nu putem afirma deplina lui stabilitate psihică. Chiar dacă nu ne propunem să facem psihanaliza cazului, ne îndoim că principele era perfect sănătos mental, cruzimea lui excesivă fiind un argument peste care nu se poate trece. Dar și admițînd acest lucru, din nici un act al său nu reiese că boala l-ar fi influențat în luarea unor decizii importante sau în elaborarea ideologiei sale, destul de coerentă, de altfel. Într-un studiu pe această temă se arată că tulburările sale psihice netratate s-ar fi agravat cu timpul. Singurul re-

mediu posibil ar fi fost influența anturajului, dar cine i-ar fi putut arăta lui greșelile? ⁷³ Colaboratorii săi acționau în sens invers. Dio îl acuză pe Protogenes, cel care purta tot timpul cărțile numite „Sabia” și „Pumnalul”, că era autorul tuturor răutăților ⁷⁴.

Ar fi greu să distingem mai mult de două etape, deja evidențiate, în evoluția ideologică a scurtei domnii analizate. De la o primă perioadă, cea de evaluare a forțelor adversarului, în care tânărul principe s-a familiarizat cu tronul și cu puterea imperială, a trecut destul de brusc la ceea ce a constituit trăsătura esențială a domniei sale: autocrația. Dimensiunile au apărut atunci când Gaius a început divinizarea sa și a familiei sale. Semnalul de alarmă pentru senat a fost momentul preluării dintr-o dată a celei mai mari părți a titlurilor refuzate inițial. Pentru noi este astfel punctat momentul adoptării noii ideologii.

Cum am spus-o deja, propaganda nu se adresa senatului care, oricum, era luat pe neașteptate și este probabil că și în altă situație răspunsul său în fața autocrației ar fi fost același. Gaius a întrebuințat ca metodă de convingere a senatului nu propaganda imperială, ci forța militară. În timp ce ideologia se constituia *ad-hoc*, fără un program special, dar urmărind câteva linii trasate precis de la bun început, legiunile erau ținute în rezervă iar amenințarea lor era mereu înmprospătată pentru senat.

Gaius era atras de despotismul oriental, pentru că acest model era apropiat de concepția lui de guvernare. De la moartea lui Alexandru cel Mare imperiul universal teocratic rămăsese în suspensie. Asemănările dintre principatul lui Gaius și acest sistem explică marea popularitate a principelui în lumea elenistică. Cu toate acestea, la Gaius nu poate fi vorba de o ideologie de împrumut, pentru simplul motiv că aceasta nu se putea aplica. Opoziția senatorială era destul de limpede pentru ca el să își dea seama. Poate că viza o monarhie teocratică, multe din principiile acesteia regăsindu-se la Marc Antoniu ⁷⁵, dar Gaius nu a ascuns nici o clipă baza militară a principatului său.

Deși s-a aflat pe tronul Romei doar câțiva ani, Gaius a lăsat urme adânci în istoria principatului. Scurta sa domnie ridică probleme noi în ceea ce privea împărțirea puterii în stat. Nici Gaius, dar nici senatul nu erau pregătiți să le rezolve, pentru că nu aveau experiența necesară. De aceea la moartea lui Gaius s-a pus problema restaurării republicii ⁷⁶.

NOTE

¹ Dio, LVIII, 28.

² Dio, LIX, 1.

³ *ibid.*, loc. cit.

⁴ C.H.V. Sutherland, *Coinage in Roman Imperial Policy (31 B.C.-A.D. 68)*, New York, 1971, p. 106.

⁵ Dio, LIX, 1.

⁶ *ibid.*, LIX, 6.

⁷ *ibid.*, LIX, 26.

⁸ Suet., *Gaius*, XXII.

⁹ Dio, LIX, 28.

¹⁰ Suet., *Gaius*, VIII.

¹¹ Dio, LIX, 28.

¹² M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*, Cambridge, 1967, doc. nr. 127.

¹³ L. Robert, *Le culte de Caligula à Millet et la province d'Asie*, Hellenica, VII, 1949, p. 206-238.

¹⁴ *ibid.*, loc. cit.

¹⁵ Philon din Alexandria, *De virtutibus et legatione ad Gaium*.

- 16 J.P.V.D. Balsdom, *Notes Concerning the Principate of Gaius*, J.R.S., XXIV, 18, 1934, p. 19; v. Philon, *Legatione...*
- 17 J.P.V.D. Balsdom, *op. cit.*, *loc. cit.*
- 18 Suet., *Gaius*, XV.
- 19 *ibid.*, *loc. cit.*
- 20 Dio, LIX, 3.
- 21 B.M.C., I, pl. 27, 11–12.
- 22 B.M.C., I, pl. 27, 9–10; 15–16.
- 23 B.M.C., I, pl. 27, 8, 13–14.
- 24 B.M.C., I, pl. 29, 3.
- 25 B.M.C., I, pl. 30, 9–10.
- 26 B.M.C., I, pl. 30, 4–6.
- 27 B.M.C., I, pl. 29, 1.
- 28 B.M.C., I, pl. 28, 4.
- 29 W. Szalvert, *Zur Julisch-Claudischen Münzprägung*, in *Litterae Numismaticae Vin-dobonenses*, Wien, f.a., p. 83–103.
- 30 C.H.V. Sutherland, *op. cit.*, p. 121.
- 31 *ibid.*, *loc. cit.*
- 32 *ibid.*, p. 111.
- 33 v. mai sus, p. 7.
- 34 Dio, LIX, 11.
- 35 *ibid.*, LIX, 9.
- 36 Suet., *Vespasian*, V.
- 37 R.F. Rossi, *Trace di lotta politica nel Senato di Caligola*, R.F.I.C., XCIX, 1951, p. 164–171.
- 38 Suet., *Vespasian*, II.
- 39 C.H.V. Sutherland, *op. cit.*, p. 114; scena se petrece într-o tabără militară unde Galus, în picioare, vorbește unui grup de soldați care poartă acvile, șeful acestora fiind înarmat cu un parazonium.
- 40 R. Donciu, *Cu privire la activitatea militară a lui Gaius (Caligula) în anul 40 e.n.*, B.S.N.R., LXXVII–LXXIX, 1986, p. 143–147.
- 41 Suet., *Gaius*, XLIX.
- 42 Dio, LIX, 27.
- 43 Suet., *Gaius*, XVII–XVIII.
- 44 Dio, LIX, 9.
- 45 *ibid.*, *loc. cit.*
- 46 Dio, LIX, 26.
- 47 Suet., *Gaius*, XXXVII; Dio, LIX, 2.
- 48 Suet., *Gaius*, XIV.
- 49 Dio, LIX, 12.
- 50 M.A. Levi, *Enciclopedia classica*, I, *Storia e antichità*, II, 1963, p. 121–122
- 51 Suet., *Gaius*, XXII.
- 52 M.A. Levi, *op. cit.*, p. 123.
- 53 Suet., *Gaius*, XXIII.
- 54 *ibid.*, XV.
- 55 *ibid.*, XXIX.
- 56 Dio, LIX, 16.
- 57 C.H.V. Sutherland, *op. cit.*, p. 118.
- 58 Suet., *Gaius*, XXX.
- 59 Dio, LIX, 16.
- 60 Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 78.
- 61 Suet., *Gaius*, IX.
- 62 *ibid.*, *loc. cit.*
- 63 *ibid.*, XXII.
- 64 Dio, LIX, 2.
- 65 Seneca, *De ira*, 3.18. 3–4.
- 66 Suet., *Gaius*, XXX.
- 67 Dio, LIX, 4.
- 68 Suet., *Gaius*, L.
- 69 Tac. *Ann.*, XIII, 3.
- 70 Dio, LIX, 19.
- 71 D.M. Pippidi, *Autour de Tibère*, București, 1944, p. 69–70.
- 72 Suet., *Gaius*, XXII.
- 73 J. Lucas, *Un empereur psychopathe: Contribution à la psychologie du Caligula de Suétone*, A.C., XXXVI, 1965, p. 159–189 (*non vidi*; rezumat în B.A.H.R., VI, 41, p. 55–56.
- 74 Dio, LIX, 26.

⁷⁵ M.A. Levi, *op. cit.*, p. 124.

⁷⁶ Suet., *Gaius*, LX.

CONSIDERATION SUR L'IDEOLOGIE IMPERIALE ET LE GOUVERNEMENT AU TEMPS DE GAIUS (37–41 e. n.)

Résumé

On étudie les relations entre le pouvoir impérial, représenté par Caligula, et le pouvoir sénatorial, dans les circonstances où l'empereur cherche à faire augmenter son prestige au préjudice du Sénat. On y montre que l'autorité impériale était secondée dans ses actions par l'armée. Caligula a établi une dictature qui tirait profit des dissensions habilement créée entre les classes et les groupes sociaux de l'empire. Tout était fondé sur une idéologie qui visait à une théocratie universelle.

Mais la propagande s'adressait au peuple, l'épée étant destinée aux sénateurs. C'est pour cela que l'empereur eût une si mauvaise réputation.

Cette très puissante contradiction a été résolue par l'assassinat de l'empereur, le seul moyen d'éviter la suppression du pouvoir sénatorial.

DOCUMENTAR

CONSOLIDAREA SISTEMULUI MILITAR DE APĂRARE AL ROMÂNIEI DUPĂ OBTINEREA INDEPENDENȚEI. ACTIVITATEA GENERALULUI BRIALMONT

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

Generalul Henri-Alexis Brialmont (1821—1903), unul din „marii ingineri ai secolului al XIX-lea”¹, cum este cunoscut în lumea specialiștilor, își datorează faima înfăptuirilor sale pe tărîmul construcțiilor de fortificații și, în același timp, laborioasei opere științifice, rod al cercetărilor și experienței personale de o viață întreagă.

A devenit cunoscut prin lucrările de modernizare a fortificației de la Anvers² și prin transformarea Namurului, Liègeului și Bucureștiului în cetăți întărite. Alături de francezul Mougîn și germanul Schumann a fost unul din promotorii folosirii blindajului în fortificațiile terestre³, inovație caracterizată prin introducerea a două elemente importante; flancarea șanțurilor lateral și în spate prin organe independente de întărire, denumite caponiere, și instalarea pieselor de artilerie în cupole cuinasate pentru a le proteja⁴. Aportul substanțial al generalului Brialmont la dezvoltarea artei fortificațiilor a fost astfel caracterizat de un alt mare cunoscător al timpului, V. Deguisse: „Cîțiva ani după căderea Sevastopolului, generalul Brialmont, continuînd opera lui Montalembert, a ridicat aplicațiile fortificației poligonale la un grad de perfecțiune care, (...), nu fusese atins niciodată”⁵.

În anul 1883 a prezentat la cererea guvernului de la Atena „Un proiect asupra apărării Greciei”, iar doi ani mai tîrziu guvernul turc i-a încredințat studierea „organizării Dardanelor”⁶.

Concomitent, cel care avea să fie supranumit „Vaubanul belgian”⁷, a desfășurat și o susținută activitate publicistică. Bibliografia lucrărilor sale numără 34 de volume și 74 de broșuri⁸ de cel mai mare interes, din care nu puține esențiale pentru înțelegerea evoluției științei fortificațiilor în a doua parte a veacului al XIX-lea. Învățătura multora dintre acestea a fost preluată prin traduceri și răspîndită în diferite țări ale Europei, slujind pentru studiu și deopotrivă pentru lucrări practice.

Cu bun temei, generalul Brialmont este considerat astăzi printre ctitorii fortificației moderne, împreună cu francezul Mougîn, germanul Schumann, rușii Todleben și Velicico⁹ și este așezat în galeria marilor constructori de fortificații ai tuturor timpurilor.

★

Printre problemele care confruntau țara noastră, după ce se realizase statul național modern în urma Unirii din ianuarie 1859, era și aceea a apărării. Deși nu era încă deplin independentă, dar în limitele autonomiei largi de care beneficia, România se ațata serios preocupată atît de

consolidarea armatei, cît și de găsirea altor mijloace de rezistență capabile să-i amplifice siguranța frontierelor în cazul unei agresiuni străine. Multe voci, din rîndul militarilor cu autoritate¹⁰, subliniau necesitatea ridicării unor fortificații, în zonele considerate cele mai propice amenajării unor asemenea lucrări. O oarecare campanie favorabilă acestor mijloace defensive în presa militară, din articolele căreia se remarcă prin profunzimea analizei cel atribuit căpitanului Eraclie Arion¹¹, instituirea a două comisii speciale, una, constituită cu ocazia evenimentelor din 1866¹², însărcinată cu studierea întăririi Bucureștilor prin fortificații pasagere, cealaltă, creată în 1873¹³, pentru a continua și completa propunerile în vederea întocmirii unui proiect general de apărare, rezumă cam toate inițiativele notabile de pînă la războiul pentru independența de stat a României din anii 1877—1878. Era foarte anevoios a se întreprinde ceva concret în condițiile de atunci, dat fiind statutul juridic internațional al țării, de dependență totuși față de Poartă, și cheltuielile costisitoare reclamate de o asemenea întreprindere.

Obținerea neatîrnării a creat cadrul favorabil amplificării măsurilor de apărare națională; intensificarea ingerințelor externe fusese oricum diminuată, iar potențialul economic al țării primise un puternic impuls de revitalizare. Au revenit astfel în actualitate unele propuneri mai vechi, inclusiv proiectul de fortificații a României.

Realizarea programului „apărării întregii țări prin fortificațiuni”, a fost încredințată în anul 1882 unei comisii formate din ofițeri superiori din armata română și, în paralel, generalului belgian Henri-Alexis Brialmont, considerat de forurile militare românești drept „cea mai mare autoritate contemporană în arta fortificațiunii”¹⁴.

În această împrejurare generalul Henri-Alexis Brialmont a avut prilejul să cunoască România și poporul român, preocupările cercurilor diriguitoare de la București de a le asigura independența și libertatea de curînd cîștigate. Mai bine de un deceniu, pînă către anul 1895, el și-a pus întreaga pricepere în slujba eforturilor țării noastre de a-și făuri un sistem eficace de securitate națională. În acest răstimp a elaborat, printr-o permanentă consultare și colaborare cu ofițerii români de geniu, un plan general de apărare a României, din care s-au reținut propunerile de fortificare a Capitalei; totodată a urmărit, cu o severă tenacitate și un interes mereu treaz, executarea acestei din urmă lucrări, din care nu au lipsit cîteva premiere de concepție, aducîndu-i, ori de cîte ori a fost cazul, modificări și îmbunătățiri determinate de descoperirile ce aveau loc fie în domeniul explozivilor, fie în cel al materialelor de construcții.

Prima vizită la București generalul Brialmont o face în toamna anului 1882. Invitat să asiste neoficial la manevrele anuale de toamnă ale armatei române, i se cere de fapt să accepte a contribui la opera de amenajare defensivă a teritoriului nostru național, preconizată de planificatorii politici și militari cei mai autorizați de la București. Într-o audiență, la care participa și primul ministru, Ion C. Brătianu, regele Carol I i-a solicitat concursul, spunîndu-i : „România n-are fortificațiuni. Aș vrea să știu care sunt, după părerea dv., acelea care ar trebui construite pentru a asigura apărarea sa în diferitele împrejurări care se pot întîmpla”¹⁵. Propunerea a fost acceptată și generalul a pășit imediat la lucru. Însoțit de căpitanul Ioan Culcer, din Regimentul 1 geniu, a pornit într-o deplasare de recunoaștere pe teren, în itinerarul căreia au fost incluse orașele București, Cernavodă, Constanța și Galați¹⁶. A înaintat apoi un raport ce cu-

prinde întiile sale propuneri de organizare a apărării României prin intermediul fortificației permanente. Aprobate de guvern, împreună cu planul dispunerii forturilor și bateriilor, ele vor sta la baza memoriului, definitivat, pe care generalul Brialmont trebuia să-l desăvârșească la întoarcerea sa în Belgia și pe care urma să-l prezinte apoi spre discutare și acceptare la București.

Cu documentarea culeasă în călătoria din octombrie 1882, Brialmont lucrează asiduu la Bruxelles și reușește ca pînă la 15 decembrie 1882 să prezinte planul integral al apărării României. Acesta prevedea fortificarea următoarelor obiective și aliniamente :

1) Amenajarea la București a unui cîmp întărit, care să folosească drept bază de operații, pivot de manevră și, la nevoie, loc de retragere pentru armata română.

2) Construirea unui cap de pod pe Siret, pe șoseaua Iași-București.

3) Ridicarea a două forturi și a cîtorva amplasamente de baterii la Galați.

4) Construirea unui cap de pod, alcătuit din mai multe forturi, pe canalul drept al Dunării, la Cernavodă.

5) Amplasarea unor baterii de coastă pentru a apăra intrarea în rada portului Constanța¹⁷.

Ulterior va recunoaște necesitatea creării a încă două forturi de apărare și spre Carpați : unul la Cîmpina și altul la Slatina¹⁸.

Din aceste propuneri ca și din explicațiile însoțitoare memoriului reiese concepția care-l călăuzea pe inginerul belgian : amenajarea unui număr restrîns de puncte întărite, dispuse pe aliniamentele probabile de agresiune, și a unui punct sau reduct central, înțeles ca pivot strategic și centru de rezistență ultimă. Acest pivot central nu putea fi decît Bucureștiul, datorită poziției sale geografice, a rolului său politico-administrativ, cel mai important nod de comunicații, orașul cel mai mare și mai populat al țării. Astfel se ofereau armatei, spunea Brialmont, „puncte de sprijin fortificate”, iar România ar fi putut sta „pe picior de egalitate cu statele vecine”, care dispuneau, „toate”, de „sisteme defensive mai mult sau mai puțin complete”¹⁹. Pentru că, explica el, fără de asemenea fortificații sorții izbînzii într-un viitor război, vor depinde, oricît de pregătită ar fi armata, de rezultatul primei bătălii. Mai mult, Brialmont credea că fortificarea Capitalei avea să asigure României o mare libertate de decizie politică, în ceea ce privește abținerea sau intrarea într-un mare conflict european, în funcție de interesele ei vitale. Dealtfel ordinea în care se propunea executarea lucrărilor era următoarea : cetatea București ; capul de pod de pe Siret ; capul de pod de la Cernavodă ; forturile și bateriile de la Galați și Constanța.

Apreciînd temeinicia și promptitudinea cu care fusese întocmită lucrarea, șeful statului român aducea mulțumiri realizatorului și sublinia clarviziunea cu care acesta cumpănise „situația politică și strategică a României”²⁰. La rîndul său, primul ministru român exprima acordul guvernului și al armatei „satisfăcute a vedea pe unul din iluștrii militari ai Europei că se interesează (. . .) de destinele și de apărarea României”²¹.

Comisia militară română însărcinată anume cu avizarea planului de fortificare avansat de generalul Brialmont, inclusiv a celor două memorii complementare din anul 1883, constatînd apropierea punctelor de vedere dintre inginerul belgian și proiectul specialiștilor militari români din 1882, își dă votul aprobator. Întrucît ambele părți considerau că Bucureștii vor

trebui să constituie elementul strategic principal al sistemului național de apărare s-a hotărît ca să se treacă mai întâi la fortificarea Capitalei.

Planul generalului Brialmont, cu câteva amendări, dictate de rațiuni bugetare îndeosebi, avea să stea la baza grandioasei construcții de la București. Proiectul inițial prevedea ca Cetatea Bucureștilor să fie amenajată astfel :

1 — Dintr-o linie principală de rezistență, organizată după principiul punctelor de sprijin cu acțiune dublă, formată din 18 forturi și 18 redute-baterii intermediare, dispuse de-a lungul unui aliniament de 72 km.

2 — Dintr-o a doua linie continuă, secundară, numită incinta sau nucleul cetății, dispusă în imediata apropiere a orașului, pentru ultima rezistență.

3 — Armamentul forturilor și al redutelor-baterii, parte urma să fi „adăpostit în cupole” și parte „descoperit, instalat pe platforme”²².

Dar generalul Brialmont a urmărit îndeaproape și modul cum se desfășurau ideile sale. Se poate spune de altminteri că lucrările de la București, începute în anul 1884, s-au desfășurat și sub privegherea sa atentă. De fiecare dată când a găsit o altă soluție, mai bună decât cea trecută în planurile aflate în execuție, nu a ezitat să refacă documentația și să ceară continuarea lucrărilor conform ultimelor modificări. Așa de pildă, la 9 octombrie 1884, doar la o lună de la începerea primelor trei forturi, inginerul belgian scria generalului Ștefan Fălcoianu, ministru de război de la București : „Am supus unui examen foarte sever planurile ce le-am expediat prin cei doi căpitani români de geniu... Acest examen m-a condus să aduc oarecari modificări ușoare planului-tip al forturilor 2, 4, 11, 12, și 13... Am făcut de asemenea o modificare a planului-tip al forturilor fără reduit”²³.

Atent la spectaculoasa întrecere pentru supremație dintre fortificație și artilerie, la experiențele din Germania, Franța, Olanda sau Rusia, învăluite adesea în cea mai desăvârșită discreție, el comunica ceea ce putea afla factorilor interesați din România, ținându-i totodată la curent cu tot ceea ce se publica sau se făcea în acest domeniu de către diversele state europene. Când în august 1884 a auzit de experiențele cu melinită de la Kammersdorf (Germania), el comunica la București : „Mă voi sili, între timp, de a cunoaște măsurile care vor fi adoptate în Germania, pentru ca să pot remania proiectele mele, dacă se poate, înainte de a se începe lucrările”²⁴.

A ținut să fie prezent la experiențele cupolelor cuirasate de la București din decembrie 1885, pentru a se convinge personal de calitatea diferitelor blindaje ofertate și a ajuta cu sfatul său competent ofițerii însărcinați cu alegerea tipului celui mai rezistent. Tot el recomandase ca aceste cupole prezentate de firmele Gruson și St. Chamond „să fie supuse la probă cât mai amănunțită”²⁵. Era atât de preocupat ca opera sa din România să satisfacă exigențele și să îndreptățească speranțele puse în ea, încît încă din vara anului 1885 propunea o largă dezbateră asupra lucrărilor de fortificare a Capitalei. „Nu văd nici un inconvenient—scria Brialmont la București — ca proiectele-tip să nu fie discutate în public și în școlile militare. Dimpotrivă, această discuție îmi pare că ar fi de dorit. Într-adevăr este mai bine ca aceste critici să aibă loc înainte de începerea lucrărilor decât după terminarea lor, atunci când va fi prea târziu pentru a realiza îmbunătățirile propuse și a îndrepta greșelile făcute”²⁶.

Aceeași promptitudine exemplară în achitarea obligațiilor față de statul român a manifestat generalul Brialmont și în anii 1886—1887, când, după apariția melinitei, efectele distrugătoare ale obuzului-mină făceau ravagii, spulberind mitul invulnerabilității fortificațiilor de pînă atunci. La cererea sa, guvernul român i-a restituit planurile forturilor și ale bateriilor intermediare, pentru a le adapta și face rezistente la forța de ruptură a noului exploziv. În mai puțin de două luni căpitanul Ioan Culcer se reîntorcea cu ele modificate de la Bruxelles. „La 4 martie am trimis planurile modificate ale forturilor cu o notă justificativă — scria generalul —, iar la 31 martie am expediat două planuri-tip, unul indicînd modificările bateriilor intermediare de mortiere, iar celălalt ale bateriilor de obuziere. Grație acestor planuri, ofițerii de geniu nu vor mai avea nici o greutate să modifice planurile de ansamblu și planurile detaliate ale celor 18 baterii intermediare”²⁷. Această operativitate se datora și faptului că planurile fortificațiilor de la București erau corespunzătoare „în mare parte noilor necesități”. Ele au avut „de suferit mai puține transformări decît forturile construite sau proiectate în alte țări”²⁸, expresie a spiritului de anticipație al alcătuitoarelor lor, profesionalismului superior al generalului Brialmont. Dealtfel generalul român Grigore Crăiniceanu, profesor la Școala superioară de război, membru al Academiei Române, considera că în perioada 1863—1883, generalul Brialmont era „primul inginer care exercită o influență considerabilă asupra fortificațiunii și o ține la curent continuu cu progresele crescînde ale artileriei ghintuite”²⁹.

Pentru a grăbi construcțiile din jurul Bucureștilor, el propunea în 1885 Direcției fortificațiilor ca ofițeri și ingineri belgieni încercați la alte lucrări de fortificații să ia parte la supravegherea și conducerea operațiilor de la cetatea Bucureștilor. S-a considerat însă că sînt suficienți ofițerii români³⁰.

Cu bun temei, într-o ultimă scrisoare, datată la 10 martie 1895, Carol I, își dezvăluia sentimentele de profundă grațitudine generalului Brialmont pentru contribuția sa la fortificarea Bucureștilor: „Cîmpul de la București, executat după planurile dv., — scria Carol I — este astăzi aproape complet terminat; l-am vizitat săptămîna trecută în amănunțime și am avut o vie satisfacție. M-am gîndit cu recunoștință la dv., iubitul meu general, căci ne-ați ajutat cu luminile și cu sfaturile dv. de a face din Capitala României una din cetățile cele mai tari din Europa și la adăpost contra oricărei agresiuni”³¹. Era exprimată aici o caldă mulțumire ce se aducea capacității marelui fortificator, prieteniei statornice pe care el o arătase țării noastre.

Și toate acestea au fost făcute în afara oricărui interes material. „Înțeleg să nu primesc nici o plată pentru munca mea personală”³², scria Brialmont, la 5 iulie 1883, căpitanului Ioan Culcer, care-l asista din partea armatei române. Se pare că tot ce a revenit generalului Brialmont se ridică la suma de 16 000 lei, și aceasta „pentru cheltuieli de drum, studii, desenhuri etc.”, în schimbul unor „lucrări de o sută și mai bine de milioane”³³, cum nota un contemporan din România, cunoscător al situației.

Dezinteresul și generozitatea lui Brialmont veneau și din prietenia pe care o nutrea poporului român, din admirația sa față de strădanile acestuia pentru a asigura independența țării, din asemănarea destinului politic al României și Belgiei, țări mici așezate la confluența disputelor unor mari puteri expansioniste. Este evident că dincolo de interesul profesional, firesc și el, numai așa se explică intenția sa de a se retrage din

armata belgiană și a se încadra în armata română, unde i se părea a fi mai util cauzei libertății și suveranității unui popor, numai așa se explică curajul cu care a primit vestea trecerii sale în rezervă între anii 1883—1884, măsură determinată de protestele Austro-Ungariei pe lângă guvernul belgian, care considera că activitatea generalului Brialmont în România contravenea politicii de neutralitate a statului ce-l reprezenta. În protestul contra acestui act samavolnic, Brialmont declara de altfel : „... sînt convins că datoriile neutralității nu se opun ca un general belgian să ajute cu sfaturile și experiența sa pe suveranul unui stat independent, care este ferm hotărît să apere ceea ce tratatele prevăd și garantează”. Și în continuare, cu o mai hotărîtă vehemență, izvorită din fraternitatea și comunitatea obiectivelor luptei românilor și belgienilor : „Cauza independenței statelor mici, pe care am servit-o timp de 30 de ani pe malurile râurilor Escout și Meusa, nu e mai puțin respectabilă, nici mai puțin demnă de sprijinul oamenilor onești, cînd se afirmă și caută a se apăra și pe malurile Dunării și Siretului”³⁴. Tocmai convingerea dreptății cauzei pentru care se ridicau aceste construcții îl făceau să o slujească fără nici o rețineră : „Voi consacra acestei țări (România — n. n.) atît de demnă de interes și de simpatie, tot timpul pe care mi-l vor lăsa ocupațiile mele...”³⁵. Referitor la atitudinea demnă a lui Brialmont, în pofida situației dificile în care era pus prin scoaterea în rezervă, ministrul rezident de atunci al României la Bruxelles, T. C. Văcărescu, raporta și el că : „În timpul neplăcutelor crize prin care trece, generalul n-a încetat o singură clipă să manifeste respectuoasa admirație de care este pătruns ... puternica afecțiune pe care o are față de țara noastră, pe care o dă drept exemplu de bărbăție și patriotism...”³⁶.

Generalul Henri-Alexis Brialmont a fost cunoscut în România și prin valoroasa sa operă de cercetare științifică ; cele mai de seamă din lucrările care l-au făcut celebru, — 19 titluri din cele 34 cărți publicate — au fost achiziționate și la noi³⁷ și intens folosite de cei interesați, militari îndeosebi. Unele au fost socotite ca atît de necesare ofițerilor de geniu, elevilor școlilor militare, tuturor celor preocupați de apărarea țării prin intermediul fortificațiilor, încît au fost traduse curînd după apariție. Astfel, în 1872 apare la București, *Fortificația improvizată*, în traducerea maiorului de stat major Serghie Voinescu ; opt ani mai tîrziu, generalul A. Radovici pune la îndemîna cititorului român versiunea româncască a lucrării *Fortificațiunea cîmpului de bătălie*.

Dar opera ofițerului-inginer a trecut din rafturile și de pe mesele bibliotecilor pe băncile și în programele școlilor militare de învățămînt superior din România : de la școlile de subofițeri pînă la Școala superioară de război. Din deceniul opt al secolului trecut și pînă către deceniul trei al secolului nostru, învățătura sa a fost prezentă în cursurile de fortificații ținute în învățămîntul militar³⁸, lucrările sale figurînd în bibliografia de bază a fiecăruia dintre ele. După cum nu a fost ignorată aproape în nici o lucrare românească mai veche sau mai nouă despre fortificații³⁹ în general, despre fortificațiile române în particular. Așa se explică largă popularitate a personalității sale în România, notorietatea științifică cu care au fost înconjurate întotdeauna numele și activitatea sa.

Legat de țara noastră printr-o certă afinitate de spirit, Brialmont a căutat să susțină eforturile României de întărire a capacității de luptă a armatei pentru o mai mare garanție a emancipării ei naționale. În 1885 trimitea ministrului de război de la București, prin ministrul rezident al

României la Bruxelles, Mihai Mitileneu, un „volum cu descripțiunea manevrelor belgiene din anul 1884⁴⁰, probabil pentru a folosi ca documentare ofițerilor români.

★

Generalul Henri-Alexis Brialmont, care și-a pus forța geniului său creator în slujba unuia din marile idealuri ale umanității — acela al apărării popoarelor împotriva agresiunii brutale — a cunoscut în România un binemeritat prestigiu și o vie simpatie. Contribuția sa la fortificarea Capitalei României, opera sa științifică și nu mai puțin atitudinea sa cetățenească i-au perpetuat de-a lungul vremii faptele și gândurile în conștiința poporului român.

NOTE

¹ Colonel Rocolle, *2 000 ans de fortification française*, tome I, Paris, 1972, p. 279.

² Proiectul prezentat de Brialmont pentru fortificarea Anversului, conceput „a fi un pivot pentru armata terestră belgiană și un reduit național în caz de război” (Keith Mellory and Arvid Ottor, *The Architecture of War*, New York, 1973, p. 23), a fost respins inițial de Marele Stat Major belgian, întrucât inițiativa aparținea unui „tînăr” căpitan de geniu. Doar în 1858, după ce Todleben, aflat în Belgia la invitația lui Leopold I, „alese fără a șovăi proiectul lui Brialmont”, dintre cele care i se prezentaseră, „fără să fi știut de altminteri numele autorului”, se hotărî adoptarea lui de către guvernul belgian (Colonel Rocolle, *op. cit.*, p. 280). Era un certificat dat de o autoritate indiscutabilă.

³ Ryszard Bochenek, *Od palisad k podzemlĭn pevnostem pĕt tisĕc let fortifikace*, Naše vojsko, Praha, 1972, p. 126.

⁴ Vicomte Charles Terlinden, *Histoire militaire des belges*, Bruxelles, 1968, p. 360.

⁵ V. Deguisse, *La fortification passagère et la fortification mixte ou semi-permanente*, Bruxelles, 1904, p. 108.

⁶ Colonel C.N. Hărjeu, *Istoria armei genului*, București, 1902, p. 341.

⁷ Horst de la Croix, *Military considerations in city planning: Fortifications*, New York, 1972, p. 56.

⁸ Colonel Rocolle, *op. cit.*, p. 279.

⁹ Ryszard Bochenek, *op. cit.*, p. 117; Horst de la Croix, *op. cit.*, p. 118.

¹⁰ Într-un articol intitulat *Despre un sistem militar la noi*, apărut în revista „România militară”, cea dintâi publicație de teorie și istorie militară din armata română, căpitanul Emanoil Boteanu, arăta: „Avem neapărată trebuință de a fortifica oarecari puncte strategice, lucru însă ce nu se poate face decît cu multă cheltuială și numai lucrînd din vreme și neconținut...” (*Pagină din gîndirea militară românească. 1821—1916*), Edit. militară, București, 1969, p. 62.

¹¹ Vezi „Monitorul oastei”, nr. 23/1872, p. 397 și următoarele.

¹² În mai 1866 Turcia amenința cu intrarea în Principatele Române. Printre măsurile de preîntîmpinare luate a fost și numirea unei comisii pentru elaborarea proiectului de apărare a Capitalei. (Maiorul Ioan Popovici, *Organizarea armatei române*, partea II-a, Roman, 1902, p. 344).

¹³ Locot.-colonel C.A. Tănăsescu, *Istoricul lucrărilor de fortificație a cetății „București”*, (București?), 1900, p. 11.

¹⁴ Colonelul C.N. Hărjeu, *op. cit.*, p. 340.

¹⁵ Locot.-col. D. Vasiliu, *O pagină asupra fortificațiilor permanente române din secolul al XIX-lea*, în „Revista Geniului”, nr. 3/1931, p. 18.

¹⁶ Locot.-colonel C.A. Tănăsescu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁷ Locotenent-colonel D.I. Vasiliu, *Studii și documente în legătură cu fortificațiile române din secolul al 19-lea*, vol. I, București, 1934, p. 25—27.

¹⁸ Lieutenant-général Brialmont, *Les régions fortifiées*, Paris, 1980, p. 319—320; Generalul Ioan Em. Florescu, *Fortificațiile*, București, 1889(?), p. 23.

¹⁹ Colonelul C.N. Hărjeu, *op. cit.*, p. 342—343.

²⁰ Locot.-col. D. Vasiliu, *O pagină asupra fortificațiilor permanente române din secolul al XIX-lea*, în „Revista Geniului”, nr. 3/1931, p. 22.

²¹ *Ibidem*, p. 23.

²² Colonelul C.N. Hărjeu, *op. cit.*, p. 345—346; locot.-colonel C.A. Tănăsescu, *op. cit.*, p. 14—15.

- ²² Lt.-col. D. Vasiliu, *op. cit.*, în „Revista Geniului” nr. 4—5/1931, p. 7.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁶ *Documente privind istoria militară a poporului român, noiembrie 1882 — decembrie 1885*, Edit. militară, București, 1975, p. 386—387 și 396.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 396.
- ²⁷ Lt.-col. D. Vasiliu, *op. cit.*, p. 7.
- ²⁸ *Documente privind istoria militară a poporului român, ianuarie 1886 — mai 1888*, Editura militară, București, 1975, p. 235.
- ²⁹ Generalul Crăiniceanu, *Tratat de fortificațiune*, tomul I, *Istoria fortificațiunii permanente*, București, 1911, p. 51.
- ³⁰ *Adevărul asupra fortificațiilor de la București*, București, 1911, p. 19.
- ³¹ Lt.-col. D. Vasiliu, *op. cit.*, p. 15.
- ³² *Ibidem*, în „Revista Geniului”, nr. 3/1931, p. 23.
- ³³ *Adevărul asupra fortificațiilor de la București*, București, 1911, p. 8.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 28.
- ³⁵ *Documente privind istoria militară a poporului român, ianuarie 1886 — mai 1888*, 1975, p. 235.
- ³⁶ *Ibidem, noiembrie 1882 — decembrie 1885*, p. 84.
- ³⁷ Spre exemplificare dăm o listă a lucrărilor sale aflate acum în bibliotecile din București: A. Brialmont, *Considérations politiques et militaires*, Bruxelles, 1851; *Histoire du duc de Wellington*, vol. I—III, Paris—Bruxelles, 1856—1858; *Études sur la défense des états et sur la fortification*; *Traité de fortification polygonale*, vol. I—II, Paris, 1869; *La fortification a fossés secs.*, vol. I—II, Bruxelles, 1872; *L'armée, la presse et les partis en Belgique*, Bruxelles, 1872 (?); *Étude sur la fortification des capitales et l'investissement des camps retranches*, Bruxelles, 1853; *La défense des États et les camps retranchés*, Paris, 1876; *Causes et effets de l'accroissement successif des armées permanents*, Paris, 1876; *Manuel de fortification de campagne*, Bruxelles, 1879; *La fortification du champ de bataille*, Bruxelles, 1879; *Étude sur les formations de combat de l'infanterie. L'attaque et la défense des positions et des retranchements*, Bruxelles, 1880; *Tactique de combat des trois armes*, vol. I—II, Bruxelles & Leipzig și Paris, 1881; *Situation militaire de la Belgique. Travaux de défense de la Meuse*, Bruxelles, 1882; *Le général comte Todleben. Sa vie & ses travaux*, Bruxelles, 1884; *La fortification du temps présent*, vol. I—II, Bruxelles, 1885; *Influence du tir plongeant et des obus-torpilles sur la fortification*, Bruxelles, 1888; *Les régions fortifiées, leur application a la défense de plusieurs états européens*, Paris, 1890; *La défense des côtes et les têtes de pont permanents*, Bruxelles, 1896.
- ³⁸ Iată o înșiruire selectivă de cursuri, din ceea ce ni s-a păstrat, în care opera generalului este bogat citată: cursurile de fortificație ale generalului Grigore Crăiniceanu, „pentru uzul ofițerilor de toate armele”, începând din 1886; cel din 1892 al maiorului C. Presan, despre „fortificația țării”, de la Școala specială de artilerie și geniu; cel din 1893—1894, de la Școala de ofițeri al maiorului I. Minculescu; cel de „fortificațiune permanentă”, din anii 1894—1898, de la Școala Superioară de Război, al colonelului M. Boteanu; cel al aceuiași din 1897 despre „fortificațiunea pasageră”; cel de „fortificațiune permanentă”, din 1902—1903, tot de la Școala Superioară de Război al colonelului C.N. Hârjeu; cel din 1903 al căpitanului Aristide Razu, ținut la Școala militară de artilerie și geniu; cel al maiorului D. Genuneanu, de fortificație permanentă, ținut în 1916 la Școala militară de artilerie, geniu și marină; cel al căpitanului D.I. Vasiliu despre fortificația de poziție, din anul 1919, predat „elevilor de rezervă de toate armele”; cel al căpitanului P. Alexandrescu despre fortificația permanentă etc. etc.
- ³⁹ Cităm câteva dintre cele datorate istoriografiei contemporane: maior-inginer Hann Felician, *Scurt istoric al dezvoltării fortificației permanente în România*, București, 1958; Constantin Căzănișteanu, *Cu privire la fortificarea Bucureștilor la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, București, VIII/1971, p. 185—191; Locotenent-colonel Nicolae Niculae, *Fortificațiile în sistemul de apărare a României în 1882—1912*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Edit. militară, București, 1973, p. 111—142.
- ⁴⁰ *Documente privind istoria militară a poporului român, noiembrie 1882 — decembrie 1885*, p. 348.

PROCESUL LUPTĂTORILOR COMUNIȘTI ȘI ANTIFASCIȘTI DE LA CONSTANȚA

DOMINUȚ I. PĂDUREANU

Europa celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru a fost marcată, între altele, de cele două mari și grave pericole pentru soarta popoarelor, pentru cultura și civilizația umană: fascismul și războiul. Ele au deturnat evoluția firească a vieții sociale, economice, culturale și politice a popoarelor, provocând mari pierderi umane și materiale, sacrificii și dureri nemaicunoscute în istorie.

În același timp — ca și în alte momente de cumpănă ale evoluției Europei, cele două mari pericole, au scos în avanscena istoriei, cu și mai multă pregnanță, forțele antifasciste, antirăzboinice, cuprinzând — în frunte cu comuniștii — tot ceea ce popoarele aveau mai lucid, avansat, progresist, și care în ciuda vicisitudinilor și greutăților, s-au opus cu fermitate, dârzenie și curaj celui mai mare flagel cunoscut de omenire, fascismului.

Cele două mari pericole au atins și țara noastră, complicând și mai mult evoluția sa internă și internațională.

Este meritul de necontestat al Partidului Comunist Român, de a fi descifrat la timp aceste pericole, de a fi ridicat primul stindardul luptei împotriva acestora, de a fi mobilizat prin variate forme și metode, toate forțele progresiste naționale, în vederea salvărdării independenței, suveranității și integrității naționale.

În contrast cu această poziție patriotică, înaintată, o mare parte a cercurilor guvernante, prinse în jocul unor interese străine poporului român, departe de a recepta semnalul lansat cu clarviziune și luciditate de partidul comunist, și-au îndreptat eforturile, aparatul represiv, împotriva comuniștilor și antifasciștilor români.

Una din „modalitățile” la care guvernele, autoritățile timpului, au apelat cu insistență, a fost cea a intentării de procese luptătorilor comuniști și antifasciști.

O serie de organe de presă din această perioadă „Omul liber”, „Areba”, „Părerii”, „Cuvîntul liber” ș. a. publicau articole purtînd titluri revelatoare: „Cascada proceselor”¹, „Potopul proceselor antifasciste”², „Procese... procese... procese”³, „Prodomo”, „Procesele noastre”⁴ etc.

Pe bună dreptate, ziarul „Brazda” concluziona că „înscenările proceselor curg cu zecile...”⁵.

Din „lanțul” acestor procese anticomuniste și antifasciste se detașează prin importanță și semnificații procesul de la Brașov (27 mai—5 iunie 1936), intentat unui grup de 25 tineri comuniști și uteciști, militanți antifasciști în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Alături de acest proces, documentele vremii consemnează și pe cele de la București, Craiova, Cluj, Chișinău, Constanța ș. a.

Ultimul citat, verigă organică a acestui lanț de procese, este încă prea puțin cunoscut și fructificat în istoriografia națională.

Acest fapt, căruia i se adaugă semnificația și importanța pe care a avut-o, personalitățile implicate ș. a., ne-au determinat să ne oprim asupra lui, încercînd să-i descifrăm întregul mecanism, sursele, să aruncăm o privire asupra unora dintre aspecte, mai puțin cunoscute.

... Creșterea numărului proceselor politice, antimuncitorești și antifasciste, implicat a numărului comuniștilor, antifasciștilor arestați sau închiși în închisori, a pus cu acuitate în fața Partidului Comunist Român probleme de mare importanță, între care : găsirea căilor și formelor de sprijinire a comuniștilor și antifasciștilor pe timpul proceselor, ajutorarea lor materială și morală pe timpul detenției, susținerea materială și morală a familiilor lor ș.a.

Partidul Comunist Român a reușit să găsească căi și metode adecvate, variate, între care cea mai eficace a fost cea a comitetelor pentru apărarea și ajutorarea deținuților antifasciști ⁶.

Acțiunea de creare a comitetelor pentru apărarea antifasciștilor a început în prima jumătate a lunii februarie 1935, prin lansarea în presă (întîi de către Dem. Dobrescu, apoi de avocata Ella Negruzzi) a unor apeluri în această direcție.

Apelurile au suscitât în rîndul maselor populare un viu interes, sute și sute de oameni răspunzînd prin cereri (individuale sau colective) de adeziune la aceste comitete.

„Noi, subsemnații cetățeni din orașul Constanța — se arăta într-o astfel de adeziune — am luat hotărîrea de a înființa un comitet de acțiune pentru apărarea deținuților politici din închisorile din România, care comitet de acțiune este sub conducerea Comitetului Central ⁷ de acțiune pentru apărarea deținuților politici, în frunte cu doamna Ella Negruzzi, str. I. G. Duca, nr. 9. Avînd în vedere situația creată în închisori, unde deținuții politici sînt expuși la un regim neomenos, am decis formarea acestui comitet” ⁸.

Pe baza măsurilor luate de C. C. al P. C. R., în decembrie 1935, s-a constituit un Comitet Central al acestor comitete, organ care a activat în capitală, care a condus și îndrumat toate comitetele regionale — comitete despre care documentele siguranței notau că acordă „asistență juridică comuniștilor”, că „ele sînt comitete de apărare a comuniștilor, dar după noua tactică își spun de apărare a antifasciștilor” ⁹.

Aceleași organe, vorbind despre activitatea Comitetului de la Constanța, subliniau că ea a căpătat „o extindere foarte mare” ¹⁰.

După ce în februarie 1936 luase naștere comitetul amintit anterior, în aceeași lună, din inițiativa și sub conducerea Comitetului regional Dobrogea, al P. C. R. a luat naștere — după cum relevă documentele Siguranței — încă „un comitet comunist” care, pentru a se deghiza, se intitula „pentru apărarea luptătorilor antifasciști” ¹¹, comitet a cărei forță de bază a constituit-o muncitorii comuniști din port, uteciștii, luptătorii antifasciști locali.

Datorită activității și prestigiului unor comuniști constanțeni (Andrei Ionescu, Filimon Sîrbu ¹², Mihai Dumitru, Ilie Ninescu, Panait Vanghele, Aristide Socaciu, Nicolae Cioroiu, Levi și Silvia Kaufmann, Vasile Silea ș.a.), numărul membrilor comitetului a crescut foarte mult, fapt apreciat de însuși Ella Negruzzi, cu prilejul vizitei (septembrie 1937) făcute la Constanța ¹³.

O organizație asemănătoare a fost creată și de către un grup de intelectuali constănțeni, în martie 1936¹⁴.

În luna aprilie 1936, aceste organizații s-au unit, formînd un singur comitet.

În fruntea acestuia a fost ales un comitet de conducere alcătuit din 22 de membri¹⁵, între care : Dumitru Mihai (strungar, comunist) — vice-președinte, Nicolae Cioroiu (contabil, comunist) — secretar, Alexandru Ștefla (avocat, membru P. N. T.) — președinte, ceilalți 19 fiind membri.

Sediul comitetului se afla (într-o fostă prăvălie) în strada Dacia, nr. 15.

Aici aveau loc în fiecare miercuri seara ședințele organizației, iar în fiecare sîmbătă seara ședințele comitetului de conducere.

În cadrul activităților curente ale Comitetului se înscriau printre altele munca propagandistică de la om la om, ținerea de conferințe, răs-pindirea presei revoluționare, antifasciste, campaniile — cu evident caracter politic — de strîngere de ajutoare materiale și bănești, destinate luptătorilor comuniști, antifasciști, din închisori, pe timpul proceselor și a detenției lor, precum și a familiilor acestora.

Întreaga activitate a fost urmărită discret și atent, în permanență, de organele siguranței din localitate. Această urmărire s-a intensificat după luna septembrie 1936¹⁶, cînd la una din ședințe participă și Ella Negruzzi care, cu acest prilej, face aprecieri pozitive la adresa Comitetului din localitate, a activității acestuia.

Eșuînd în tentativa lor de a împiedica activitatea Comitetului, organele siguranței locale — pe baza instrucțiunilor de la București — au hotărît să treacă la „măsurile radicale”.

Cu avizul Consiliului de război al Diviziei a IX-a infanterie, s-a hotărît să se treacă la aplicarea acestor măsuri.

În seara zilei de (miercuri) 21 octombrie 1936, orele 20,00 comisarul Florea, subșeful Siguranței locale, secondat cu mult zel de maiorul Ștefan Ion, în fruntea a 15 agenți, au dat buzna în sediul Comitetului.

Intrînd, maiorul Ștefan, a strigat cu putere : „În numele legii, sînteți arestați!”¹⁷

Toți participanții la această ședință — condusă de președintele Comitetului —, în care Nicolae Cioroiu vorbea despre Liga Națiunilor (explicînd poziția Italiei fasciste, a Franței și Angliei)¹⁸ —, au fost arestați și duși la Chestură pentru cercetări.

Înainte de a ne pronunța asupra numărului celor arestați, aspect ce diferă de la autor la autor, se cuvin făcute cîteva precizări, Majoritatea arestaților erau comuniști, astfel că procesul antifasciștilor de la Constanța din decembrie 1936, a fost de fapt un proces intentat comuniștilor din Dobrogea. În al doilea rînd nu putem vorbi (chiar dacă unele documente greșit lasă să se înțeleagă acest lucru) de arestarea tuturor membrilor acestui Comitet — fapt atestat și de arestările ulterioare¹⁹. În al treilea rînd, vorbindu-se de seara zilei de 21 octombrie, să nu cădem în greșeala de a confunda comitetul (ca organizație), cu comitetul (de conducere) alcătuit din 22 membri.

În fine, sîntem de părere, pe baza datelor de care dispunem, că au fost arestați 58 de membri ai organizației din Constanța, cifră pentru care optează și alți cîteva istorici²⁰.

Nu motivăm această opțiune cu cîteva argumente. Astfel, luînd cu-vîntul în ultima zi a procesului, Nicolae Cioroiu (secretarul Comitetului,

om avizat, care cunoaște exact situația) a spus la un moment dat că „greșit s-a făcut distincție (de către comisarul regal — n.n.P.D.) între culpa celor 3 acuzați din banca întâi (este vorba de avocații național-țărăniști Șteflea, Peride și Cioroianu, membri ai organizației, care pe 21 octombrie nu au fost arestați, ei au fost lăsați liberi ! n. n. P. D.) și a celorlalți 55”²¹ deci, 58 în total. Apoi, un document de arhivă²², atestă că dintre improcesuați 30 aveau caziere la poliție, iar alți 25 erau cunoscuți în fișele siguranței — comuniști, uteciști, antifasciști locali, deci la acest număr, adăugînd și pe cei 3 amintiți deja, ajungem iar la 58 de arestați.

Odată cu cei arestați, organele siguranței locale au trecut la confiscarea micii biblioteci de cultură politică, a arhivei, corespondenței organizației, a sumei de 3915 lei, a altor materiale.

La scurt timp după aflarea știrii, opinia publică progresistă, numeroase organe de presă și diverse organizații, s-au ridicat cu vehemență și hotărîre împotriva arestărilor efectuate de organele de siguranță.

„Arestarea luptătorilor de la Constanța — se subliniază într-un material²³ — este o dovadă că mișcarea antifascistă e mereu lovită și supusă îngrădirilor”²⁴.

Din inițiativa P. C. R., Blocul Avocaților Democrați, iniția o campanie de protest (prin presă și întruniri) împotriva arestărilor de la Constanța, pentru apărarea deținuților comuniști.

Grupul avocaților democrați, adresează la 6 noiembrie 1936 o telegramă de protest Consiliului de război al Diviziei IX infanterie, în care se cerea eliberarea imediată a luptătorilor antifasciști constănțeni²⁵.

Pe aceeași poziție s-au situat și ziarele : „Dimineața”, „Zorile”, „Lupta” diverse persoane particulare.

Împotriva arestărilor din 21 octombrie 1936, s-au ridicat cu fermitate și consecvență revoluționară, în primul rînd, comuniștii locali, Comitetul regional Dobrogea al P. C. R., muncitorii din port și atelierele C.F.R. Palas, marinarii constănțeni, alte categorii de oameni ai muncii.

În ciuda acestor proteste, luări de poziție, desfășurarea evenimentelor a intrat pe făgașul „uzanțelor” Siguranței.

În noaptea de 21/22 octombrie 1936 arestaților li s-a luat un interogatoriu, fiind puși totodată să dea declarații despre activitatea lor în cadrul comitetului, despre activitatea organizației în general.

La 25 octombrie, arestaților li s-a luat al doilea interogatoriu, ei trebuind să răspundă în scris, pe formulare tip, la 20 de întrebări.

La 25 octombrie (deci după doar 4 zile, ceea ce vădește graba deosebită a autorităților !) Siguranța și-a încheiat cercetările, arestații fiind ațți de diferire justiției militare.

Pînă la deschiderea procesului, ei urmau să fie ținuți (arest preventiv) la penitenciar „avîndu-se în vedere — după cum arată documentele Siguranței — numărul lor mare și lipsa de locuri” unde să-i depună, făcîndu-se mențiunea că „ambele aresturi ale închisorii militare și civile sînt arhipline cu deținuți”. În plus, se sublinia că ei „sînt periculoși pentru siguranța statului”²⁶.

Dealtfel, prim-comisarul regal din Constanța, făcea o cerere către procurorul general din localitate, cerîndu-i ca cei arestați să fie ținuți la penitenciarul civil și nu la închisoarea militară, unde soldații aflați în arest puteau „fi contaminați de ideile subversive ale celor arestați pentru comunism” (n. n. P. D.)²⁷.

La 29 noiembrie (deci după mai bine de o lună de arest preventiv, răstimp necesar autorităților în vederea procurării „delictelor” incriminatorii), se dispune trimiterea în judecată a celor 58 de arestați, pe motivul „constituire și activare în asociație secretă”²⁸.

Procesul urma să aibă loc între 10—16 decembrie 1936²⁹, în fața Consiliului de război al Diviziei IX infanterie Constanța.

În vederea procesului a fost constituit un Consiliu, care cuprindea pe următorii : col. Nicolaide Ioan (comandantul Regimentului 18 artilerie) — președinte, maiorii Mihail Vasile și Rădoi Dumitru — martori, căpitani Crainic Aurel și Georgescu Constantin. Comisar regal a fost desemnat maiorul Ciuciuchi Athanasie, iar ca grefier plutonierul major Udrea Petre. Ca apărător din oficiu a fost desemnat lt. Vlădoianu Ralet (din Reg. 34 infanterie).

Începerea procesului a fost stabilită pentru dimineața zilei de 10 decembrie 1936, urmînd ca el să continue în zilele de 11, 12, 14, 15 și 16 decembrie 1936 (ziua de 13 decembrie fiind zi de pauză).

S-a stabilit, de asemenea, ca zilnic să aibă loc cîte două ședințe, una dimineața, cealaltă după amiaza, în localul Consiliului de război al Diviziei IX infanterie.

Apărarea juridică a celor 58 de inculpați a fost asigurată ca și la alte procese antimuncitorești și anticomuniste judecate în acei ani — , de Biroul juridic al partidului comunist, prin intermediul și cu colaborarea următorilor avocați : Ion Bentoiu, Ion Mavroghin, Constantin Irimescu, Nicu Petre, Panait Teodoru, Ștefan Mureșan, Traian Constantinescu, Voicu Roșculeț, Gheorghe Popa, Constantinescu Gluk, Virgil Potîrcă ș. a.

Glasului apărătorilor li s-a alăturat presa progresistă, care a desfășurat o prodigioasă activitate pentru mobilizarea maselor largi în sprijinirea antifasciștilor împrocuați. La îndemnul presei, mulți localnici, de cele mai variate profesii și apartenențe politice, au coapărut în calitate de martori, înfruntînd completul de judecată, cu curaj și demnitate, manifestînd un înalt spirit combativ. Astfel, au depus ca martori, între alții : Vasile Lepădatu, Horia Grigorescu, Anastase Popescu, Valentin Jippa, Ion Teodorescu Vlahu, Gheorghe Pascu, Gheorghe Ciorolan, Nicu Petre, Dumitru Boteanu, Aurel Țeposu ș. a.

Tot în acest context se înscriu și acțiunile de protest din nordul Dobrogei, de la Tulcea și Sulina. În cele două localități, forțele progresiste au întocmit și înaintat instanțelor de judecată, memorii prin care cereau punerea în libertate a celor arestați și împrocuați.

În ceea ce-i privește pe inculpați „tratați” în cele 40 de zile de arest preventiv conform „practicilor” curente ale Siguranței, în ziua de 9 decembrie 1936 li s-a adus la cunoștință că urmează să fie transferați, legați în lanțuri, la Consiliul de război al Diviziei IX infanterie, pentru a studia ordonanța definitivă.

Arestații, cu curaj și demnitate — plecînd de la faptul că încă nu erau condamnați — s-au opus măsurii de legare în lanțuri, înaintînd un protest colectiv (scris), prin care cereau revocarea hotărîrii și studierea ordonanței definitive în închisoarea în care se aflau.

La data fixată procesul celor 58 de antifasciști constănțeni a început. Sala Consiliului de război a fost împărțită în două, o jumătate fiind destinată împrocuaților, aduși aici cu două dube ale poliției.

Pentru evitarea aglomerației sălii, comisarul regal cpt. Palade, a trecut la legitimarea celor ce asistau la proces, eliberându-le „cărți de intrare”.

Pe prima bancă a acuzației, la indicația organelor de ordine, au luat loc avocații (național-țărăniști) : Alexandru Șteflea, Octavian Cioroianu și Anastase Peride, iar în cealaltă jumătate a sălii, cei 55.

Reiese pînă și din aranjarea inculpaților în sala de judecată, că în viziunea Consiliului de război, a celorlalte organe, în sală se aflau două categorii de inculpați : din prima categorie făceau parte cei trei avocați național-țărăniști, iar din a doua, ceilalți 55, din care majoritatea erau comuniști și uteciști.

În viziunea autorităților la baza „culpabilității” celor 58, stătea încălcarea de către aceștia a unor articole din legile privitoare la : „apărarea liniștei publice” și „securității de stat”, „apartenența la organizații politice comuniste interzise prin lege”, „deținerea și difuzarea de materiale conspirative”, „participarea la întruniri ilegale”, rostirea unor „discursuri potrivnice regimului” ș.a.

Acuzațiile directe ce li s-au adus inculpaților, se refereau la faptul că ei au constituit ilegal la Constanța (unde era de mult timp stare de asediu) un comitet pentru apărarea și ajutorarea deținuților politici, Comitet ce nu fusese înregistrat la tribunal ; că pe pereții sediului Comitetului (din str. Dacia, nr. 15) s-au găsit tablouri comuniste, agățate cu șnur roșu ; că acest comitet constituise o bibliotecă „incendiară” (amintim cu titlu informativ că pe 21 octombrie siguranța a confiscat între altele lucrări și : *Criza și clasa muncitoare, Chemarea tineretului de astăzi, Pentru stingerea procesului celor 8 intelectuali antifasciști din Chișinău, Directivele și Statutele Internaționalei comuniste ș.a.*)³⁰, că membrii comitetului făceau propagandă comunistă prin conferințe ; că acest Comitet nu era umanitar, că el ajuta doar pe deținuții comuniști și antifasciști ; că acest Comitet era comunist (aceasta era, de altfel, principala acuzație !), că era format în principal din comuniști, din membrii ai regionalei de partid, că majoritatea membrilor aveau voluminoase caziere pentru activitatea comunistă, antifascistă ; că ștampila (rotundă) folosită de Comitet avea înscris pe ea cuvîntul „antifascist” — care este o deghizare a cuvîntului „comunist” ; că acest comitet a lansat liste de subscripții și a făcut colecte fără autorizație prealabilă, că, în fine, dintre membrii Comitetului, cea mai mare parte au activat în trecut și mai activau încă în diferite organizații și mișcări „subversive”.

Totul vădea că aici, la Constanța, avea loc un proces — la fel ca celelalte din această perioadă — în care autoritățile căutau cît de cît să „justifice” o sentință (închisoarea) pe care regimul o hărăzise celor mai buni fii ai poporului român — comuniștii.

Încă din prima zi, desfășurarea procesului arăta clar că, folosindu-se de împrejurare — corespunzător concepției tactice a Partidului Comunist —, comuniștii au transformat procesul într-o tribună de luptă, de afirmare a crezului lor patriotic, a dragostei față de țară și popor, față de partid, de demascare a pericolelor interne și externe, de înfierare a fascismului, de afirmare a necesității realizării unității naționale, de acțiune a clasei muncitoare și pe această bază, a Frontului popular antifascist, singur în măsură să salveze viitorul democratic și independent al poporului român.

Iată câteva exemple revelatoare în acest sens.

Luind cuvîntul comunistul Nicolae Cioroiu arăta : „Țin la patria mea, în care m-am născut... Țin la poporul meu, care a știut să-și apere hotarele și integritatea lor cînd a fost solicitat”³¹.

În cuvîntul său, comunistul Andrei Ionescu, a demascat cu curaj și fermitate, „farsa juridică” în care, împreună cu ceilalți comuniști și uteciști era implicat. A demascat manevrele și „regia” care-l avea ca autor pe comisarul regal Ciuciuchi, cerînd, totodată, ca toți în procesuații să fie puși fără întîrziere în libertate.

Alt comunist, Aristide Socaciu, a arătat deschis atașamentul său față de țară, popor și partidul comunist. A criticat orînduirea socială existentă, care facilita și genera astfel de procese. A înfierat fascismul, subliniind poziția hotărît antifascistă a Comitetului, a comuniștilor și uteciștilor conștanțeni.

Filimon Sirbu, în cuvîntul său și-a arătat încrederea fermă în viitorul feroicit al României. A înfierat fascismul, caracterizîndu-l ca o plagă rușinoasă pentru omenire. De la tribuna procesului, el a adus un cald omagiu tuturor celor căzuți în lupta împotriva fascismului, tuturor celor care luptau împotriva acestui pericol. Și-a încheiat cuvîntul cu aprecierea lucidă, de mare profunzime politică, că „a fi antifascist nu este nici o vină. Dimpotrivă, aceasta înseamnă a-ți iubi cu adevărat patria”³².

În cuvîntul său muncitorul comunist Panait Vanghele, a scos în relief poziția înaintată a comuniștilor, ca cei mai fermi apărători ai intereselor vitale ale poporului român, a subliniat ura sa împotriva fascismului și a cortegiului de suferințe ce-l întovărășesc, a demascat politica cercurilor exploatoare de încurajare directă și indirectă a fascismului. A demascat farsa juridică de la Constanța, cerînd punerea în libertate a tuturor celor implicați în acest proces.

Alt „periculos și versat comunist”³³ cum îl caracterizau fișele Siguranței locale pe cizmarul Tudor Nicolae, a subliniat caracterul antifascist și umanitar, poziția înaintată a Comitetului de la Constanța. Și-a manifestat indignarea față de „procesul” în curs de desfășurare, cerînd punerea rapidă în libertate a tuturor inculpaților.

În același sens, comunistul Mihai Dumitru arăta curaj că nu ei ar trebui să stea în boxa acuzaților. A demascat farsa juridică în care erau implicați, subliniind că procesul de la Constanța nu era decît o verigă a unui lanț de procese, în care cei implicați erau comuniștii și partidul lor.

Același lucru, dar în alte cuvinte, l-a exprimat și comunistul Rusu Nicolae, precum și alți implicați în proces.

Desfășurarea procesului, atitudinea și pledoariile membrilor Consiliului de război — în special ale comisarului regal Ciuciuchi — arătau, așa cum dealtfel declara unul dintre avocații apărării, că „procesul de față e o înscenare politică”³⁴.

Apărarea juridică s-a străduit să demonstreze lipsa de temeii juridice a acuzațiilor, caracterul abuziv al arestărilor și al intentării procesului. Utilizînd ca argumente o serie de realități politice interne și internaționale, avocații apărării au arătat că a lovi în cei care se opuneau în modul cel mai hotărît ascendenței fascismului în viața internă a țării, a-i aresta, cînd ei, din spirit civic și conștiință patriotică își asumau această responsabilitate, promovînd în rîndul maselor o activitate politică realistă, reprezenta deopotrivă o gravă eroare juridică, un act cu consecințe negative pentru interesele naționale românești.

Consiliul de război a ajuns la concluzia finală — în urma anchetării împrocesuaților — că acest comitet constănțean „se ocupa de strângerea de fonduri pentru ajutorarea deținuților politici și pentru propaganda comunistă, cu ținerea de conferințe cu caracter antifascist și ședințe secrete unde se făcea apologia comunismului”³⁵.

După o dezbateră care a durat 4 ore, Consiliul de război al Diviziei IX infanterie — Constanța, a dat verdictul care poartă nr. 425/16 decembrie 1936. Conform lui, au fost condamnați la maximum de pedeapsă, conform art. 13—14 din „Legea pentru apărarea ordinii în stat”, combinat cu art. 60 din Legea Mirzescu, la 1 an închisoare și 6 luni interdicție, un număr de 13 inculpați între care : Nicolae Cioroiu, Aristide Socaciu, Tudor Nicolae, Dumitru Mihai (toți comuniști) ș.a.

Pe baza art. 13—14 din legea menționată au fost condamnați la câte 6 luni închisoare și 3 ani interdicție, un număr de 21 de inculpați, între care amintim pe comuniștii : Andrei Ionescu, Filimon Sirbu, Ilie Ninescu, Levi și Silvia Caufmann, Achile Mihail, Angelescu Năstase ș.a.

Conform aceluiași articole de lege, au fost condamnați la câte 3 luni închisoare un număr de 5 inculpați, între care : Panait Vanghele, Ilie Ștefan, Vrinceanu Gheorghe ș.a.

19 inculpați au fost achitați (între ei numărându-se doi din cei 3 avocați național-țărăniști). La 10 din cei 19 inculpați li s-a fixat domiciliu forțat (toți erau comuniști și uteciști).

Pedepsele date antifasciștilor în procesul de la Constanța totalizau 24 de ani și 9 luni de închisoare și 141 de ani interdicție (între altele, pe măsură ce se eliberau din închisoare, li s-a interzis să mai rămână în orașul Constanța).

Această sentință a fost adusă la cunoștința celor în cauză în noaptea zilei de 16 decembrie 1936, în timp ce ei se aflau în închisoare.

După aflarea sentinței, opinia publică s-a divizat rapid în două tabere. O primă tabără minoritară, anticomunistă, antimuncitorească, reacționară, a aplaudat sentința dată, manifestându-și și nemulțumirea că pedepsele erau prea mici.

Ziarele de dreapta (în primul rând „Aurora Dobrogei”), au atacat vehement pe cei condamnați.

În fine, o a doua tabără, care cuprindea cea mai mare parte a opiniei publice (comuniști, uteciști, antifasciști, oameni cu vederi progresiste, democratice), care s-a ridicat cu fermitate în apărarea condamnaților, a Comitetului din localitate, care a arătat că pentru a justifica o sentință prestabilită comuniștilor, consiliul de război local a încălcat pînă și asprele legi în vigoare.

Împotriva sentinței „în întreaga țară s-a ridicat un uriaș val de proteste”³⁶.

30 din cei condamnați au făcut recurs, dar pentru 17 dintre ei, în februarie 1937 cînd ar fi urmat ca tribunalul să se pronunțe, era deja tardiv. Au mai rămas pentru examinare 13 cereri de recurs, susținute de avocații Ella Negruzzi, Mihail și Virgil Mora, Curmus Aznavorian³⁷.

Primul comisar Victor Pomponiu a respins rapid 10 cereri, pe motiv că nu sînt întemeiate. Recursul celorlalte 3 cereri aprobate, urmau să se judece la Craiova³⁸.

În cadrul procesului de la Craiova (iulie 1937). Curtea de judecată a menținut acuzațiile împotriva celor 3 condamnați, accentuînd pe caracterul ilegal al Comitetului de la Constanța.

În depozițiile lor, cei 3 caută (din diplomatie, din strategie grefată pe realitățile acelei perioade și impusă de situația delicată în care se aflau, de pericolele ce-i pîndeau) să lase impresia că nu erau în cunoștință cu caracterul politic al organizației, că în acțiunile lor au fost mînați exclusiv de idei umanitare. Ei au arătat apoi că acest Comitet de la Constanța nu putea fi etichetat ilegal intrucît era o filială a celui din București (condus de Ella Negruzzi) — recunoscut de autorități ³⁹.

Cu toate măsurile luate de organele de siguranță de a împiedica pe cei ce doreau să vină la Craiova și să depună ca martori, cei 3 s-au bucurat de un mare număr de apărători: muncitori, funcționari, învățători, studenți ș.a. ⁴⁰.

Avocații plătiți ai apărării, cei din oficiu și acuzații, resping toate acuzațiile ce li se aduc, considerînd achitarea lor ca pe ceva logic ⁴¹.

Poziția acuzaților — dictată de noile împrejurări — argumentele aduse de martori și apărători, presiunea majorității opiniei publice, favorabilă acuzațiilor, au determinat pe judecătorii de la Craiova să modifice vechea sentință. Astfel, avocatul național-țărănist Alexandru Șteflea a fost pus în libertate, iar celorlalți doi, care erau membrii ai P.C.R., pedeapsa le-a fost mărită ⁴² primind doi ani și trei luni închisoare, 9 ani interdicție și 8000 lei cheltuieli de judecată ⁴³.

În aceste împrejurări, Comitetul de la Constanța — pentru ajutarea luptătorilor antifasciști — își înceta activitatea (toamna anului 1936).

Era însă un sfîrșit demn, glorios.

Procesul antifasciștilor de la Constanța, din 10—16 decembrie 1936, se înscrie la loc de cinste în rîndul manifestărilor viguroase ale luptei antifasciste din țara noastră, în lanțul de procese antifasciste din cel de al patrulea deceniu, el reliefind pregnant starea de spirit antifascistă a comuniștilor, a maselor largi populare din zona dintre Dunăre și Marea Neagră. El scoate în evidență natura și lucida atitudine politică, clarviziunea și curajul luptătorilor antifasciști, a Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R.

De asemenea, procesul antifasciștilor de la Constanța, marcînd o nouă etapă, superioară, a activității revoluționare a regionalei de partid, a comuniștilor și uteciștilor din această parte a țării — activitate ce se încadrează organic bogatei și complexe activități antifasciste, patriotice, a Partidului Comunist Român — a însemnat totodată un stimulent consistent și mobilizator în lupta împotriva fascismului, a pericolelor care planau asupra patriei.

★

Procesele politice, care au avut loc în România, în cel de-al patrulea deceniu al secolului nostru — între care, la loc de cinste se înscrie și cel de la Constanța, din 1936 — au reprezentat cu mult mai mult decît confruntări pe tărîmul luptei de clasă — dintre abnegația, patriotismul și spiritul de sacrificiu proprii luptătorilor comuniști și aparatul reacționar de stat.

Ele au constituit forme concrete și specifice de luptă ale Partidului Comunist Român, în acei ani grei și plini de încercări, prilej de evidențiere și popularizare a politicii sale în mase, de combatere ideologică și practică a organizațiilor fasciste — a căror activitate teroristă în conivență cu acțiunile distructive promovate de statele fasciste pe plan internațional, aducea grave prejudicii intereselor naționale ale poporului român ⁴⁴.

Prin implicațiile și ecourile avute atât pe plan intern cât și pe plan internațional, ele au determinat amplificarea stării de spirit revoluționare, antifasciste a maselor muncitoare, creșterea gradului de mobilizare a poporului român în jurul politicii de interes național promovate cu consecvență de partidul comunist, împotriva primejdiei fasciste și de război pentru apărarea independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale a României.

NOTE

- ¹ „Omul liber”, anul I, nr. 1, din noiembrie 1935
- ² „Arena”, anul I, nr. 5, din 16 mai 1936
- ³ „Părerii”, anul III, nr. 5, din 1 februarie 1936
- ⁴ „Cuvîntul liber”, din 5 martie 1936
- ⁵ „Brazda”, nr. 2, din iunie 1935
- ⁶ Ioniță, Gh. I. Babici I., *Comitetele pentru apărarea antifasciștilor*, în „Studii, revista de istorie”, nr. 3, 1966, p. 497, Vezi și: Ioniță Gh., *Comitetele pentru apărarea antifasciștilor în Pentru front popular antifascist în România*, Edit. politică, București 1971, p. 41—75.
- ⁷ Pînă la această dată un Comitet Central al organizației nu se constituise încă. Faptul că aderenții din Constanța îl denumeau așa, dovedește că ei simțeau nevoia unei Centrale a Comitetelor regionale, dar și faptul că vedeau în Comitetul din București, un veritabil centru al organizației.
- ⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond 96, dos 2145, f.2
- ⁹ Ibidem, fond 25, 4210, f. 246
- ¹⁰ Ibidem, fond 25, dos 4199, f. 29
- ¹¹ Ibidem, fond 25, dos 4199, f. 41
- ¹² Bodea, Gh. I., *Filimon Sirbu*, Edit. politică, București, 1978, p. 21.
- ¹³ Arh. C.C. al P.C.R., fond 4, dos 739, f. 177
- ¹⁴ Ibidem fond 1, mapa 121/1937, f. 6.
- ¹⁵ Bodea, Gh.I., *op. cit.* p. 20
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 21.
- ¹⁷ „Tomis” nr. 15, din 10 octombrie 1952, p. 2.
- ¹⁸ „Aurora Dobrogei”, din 15 noiembrie 1936
- ¹⁹ Bodea, Gh. I., *op. cit.*, p. 25
- ²⁰ Ne referim la tovarășii: Bodea Gh. I., Mocanu I. Vasile.
- ²¹ Bodea Gh. I., *op. cit.*
- ²² Arh. C.C. al P.C.R., fond 4, dos 539, f. 48.
- ²³ „Studii, revistă de istorie” nr. 3/1966, p. 526.
- ²⁴ Dumitrașcu G. Lungu I. *Comuniștii în fruntea luptei maselor populare pentru democrație și împotriva fascismului (1934—1938)*, în *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Constanța, 1971, p. 17.
- ²⁵ Bodea, Gh. I., *op. cit.*, p. 31
- ²⁶ *Ibidem*, p. 29
- ²⁷ *Ibidem*
- ²⁸ *Ibidem*
- ²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 4, dos 739. f. 58 și 60—61 (vezi și: Bodea Gh.I., *op. cit.*, p. 30).
- ³⁰ *Ibidem*, f. 47
- ³¹ Mușat M., *40 de ani de la procesul patrioților antifasciști de la Constanța*, în „România liberă”, anul XXXIV, nr. 9922, din 9 decembrie 1976, p. 5.
- ³² Bodea Gh. I., *op. cit.*, p. 30 (vezi și „Mușat M., *op. cit.* p. 5)
- ³³ Dumitrașcu Gheorghe, Lungu I., *op. cit.*, p. 115.
- ³⁴ Dumitrașcu Gh., Lungu I., *op. cit.*, p. 118 (vezi și „Strălucitorul”, din 15—30 decembrie 1937).

- ³⁵ Arh. C.C. al P.Ț.R., fond 4, dos 539, f. 2.
- ³⁶ *Ibidem*, 101—104
- ³⁷ Dumitrașcu Gh., Lungu I, *op. cit.* p. 119
- ³⁸ „Dimineața” din 20 februarie 1937
- ³⁹ Dumitrașcu Gh., Lungu I., *op. cit.* p. 119
- ⁴⁰ *Ibidem*
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 120
- ⁴² Arh. C.C. al P.C.R., fond 4, dos 739, f. 172—178.
- ⁴³ *Ibidem*, f. 64—65. Vezi și Ion Ardeleanu, *Din activitatea organizației P.C.R. Dobrogea (1934—1944)*, în „Peuce”, (Tulcea), II, 1951, p. 360.
- ⁴⁴ Olimpiu Matichescu, *45 de ani de la procesul de la Brașov al militanților comuniști și antifasciști*, în „Revista de istorie”, tom. 34, nr. 6, iunie 1981, p. 1062.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

TEZE FALSE PRIVIND FORMAREA POPORULUI ȘI LIMBII ROMÂNE

Incontestabil, una dintre cerințele scrierii istoriei actuale este punerea în lumină a acelor fapte și fenomene care, petrecute într-un trecut mai îndepărtat sau mai apropiat, să servească drept în vălăminte, să contribuie la educarea maselor în spiritul păcii, înțelegerii și colaborării între popoare. Tezele eronate, invalide de rezultatele unei tot mai extinse și atente cercetări istorico-arheologice, și cu atât mai mult cele tendențioase nu sînt nocive numai din punct de vedere științific, ci dăunează deopotrivă colaborării și prieteniei popoarelor în general. Se pare însă că lecțiile trecutului nu sînt totdeauna înțelese în chip just. Este cazul lucrării *Istoria Transilvaniei*, apărută recent la Budapesta, editată sub patronajul ministrului culturii al R. P. Ungare, Kőpeczi Béla. Abordînd istoria unui străvechi și glorios pămînt românesc, istoricii unguri scot din tenebrele unei propagande profund reacționare, vehiculată cu deeenii în urmă, instrumente strîmb create și strîmb folosite, proferează himerice afirmații care nu-i îndepărtează prea mult de pseudoistoricii de conjunctură care au făcut de vreo 200 de ani încoace, și încă fac, carieră politică. Astfel de idei și teze prefabricate, preconcepute și mult îndepărtate de simțul obiectivității și adevărului istoric sînt luate apriori drept argumente justificative pentru acțiuni politice iredentiste și șovine.

Autorii lucrării amintite se referă în treacăt doar, dar cu rea-credință și clară intenție de a jigni demnitatea poporului român și a strămoșilor lui, la războaiele dintre daci și romani în timpul lui Decebal. Deși aceste războaie sînt evenimente de istorie universală de mare importanță în dezvoltarea istorică din aceste părți ale Europei, autorii le abordează doar pentru a putea formula concluzia, vădit preconcepută, că poporul dac a fost „masacrat” în cele două războaie, acreditînd astfel ideea, lipsită de orice temei, că „descălecarea” de mai târziu a ungarilor în Transilvania s-ar fi făcut într-un spațiu lipsit de orice continuitate de locuire daco-romană. Autorii aveau nevoie de această prezentare denaturată a realității istorice pentru a-și fundamenta teza potrivit căreia Transilvania a fost o țară „a nimănuși și a tuturor”. În istoriografia științifică, conform adevărului, confruntările militare daco-romane constituie capitole importante și semnificative. Astfel, istoricii antichității au subliniat, la vremea lor, importanța marilor războaie dintre Imperiul roman și regatul Daciei. Dio Cassius, spre exemplu, consideră că „cel mai mare război de atunci pentru romani a fost împotriva dacilor peste care atunci domnea Decebal”¹. La rîndul său, istoricul A. D. Xenopol arată că „Cece ce a făcut nemuritorii pe daci și a ridicat pe Decebal în rîndul oamenilor mari a fost erinencul război purtat de el, pentru a-și apăra țara și poporul său, opunînd romanilor o împotrivire atît de cerbicoasă”.

Ca popor cu o organizare statală multiseculară, locuind dintotdeauna pe aceleași plaiuri, dacii și-au apărut libertatea și independența împotriva tuturor cotropitorilor, fie ei oricît de puternici. Istoria vorbește de această dragoste de pămînt și libertate a geto-dacilor, a daco-romanilor și a românilor.

Confruntările dintre daci și romani au fost numeroase și îndelungate. Dar cu cît ne apropiem de epoca lui Decebal, regele erou, cu atît sporște frecvența luptelor dintre daci și romani. Statul dac și regalitatea dacică reprezentau atunci o forță militară și politică de temut pentru romani.

Fală de aceste realități istorice de necontestat, receptate în epocă de conștiința europeană și perpetuate în istoriografia universală, te cuprinde cel puțin mirarea că în *Istoria Transilvaniei*, apărută în anul 1986 la Budapesta, întîlnești formulări și opinii care mistifică în mod grosolan adevărul istoric, încercîndu-se în acest fel să se ignore sau să se conteste existența și continuitatea geto-dacilor chiar în spațiul lor de etnogeneză și viațuire, precum și continuitatea și aria de întindere a statalității lor. Cum ar putea fi calificate astfel contestarea hotarelor Daciei în timpul lui Decebal, atestate de Ptolemeu și alții alți istorici ai antichității — limitîndu-le „de la Dunăre la Mureș și din Banat pînă la Olt”², afirmația că după campania din 101—102 regatul dacic „era deja ca inexistent”, sau concluzia potrivit căreia „Amănuntele celor două războaie de cucerire care au avut loc în 101—102 și 105—106, în cadrul a două campanii deosebit de sîngeroase, nu pot fi clarificate pe baza cunoștințelor

de care dispunem. Singura reprezentare coerentă păstrată care a eternizat acest război este Columna lui Traian, ale cărei benzi de basoreliefuli, în ciuda tuturor eforturilor făcute de cercetare, nu s-au dovedit o reprezentare demnă de încredere. În care să fie relevat momentele esențiale⁷⁸. Ignorând rezultatele cercetării istorico-arheologice, lingvistice, etnografice obținute de-a lungul anilor de istoriografia românească și străină, selectând texte, răstălmăcând afirmații, schimonosind realitățile obiective, autorii noii istorii a Transilvaniei cludează pînă și adevăruri arheomoseute.

Înscrinduse în ideea generală care străbate, de altfel, întreaga lucrare, tendențioasă și falsificatoare a originii și rădăcinilor poporului român, a drepturilor sale istorice asupra unui străvechi pămînt care i-a aparținut dintotdeauna, autorii își fac un crez istoric și politic în a susține ideea exterminării complete sau în foarte mare măsură a poporului geto-dac în timpul și după războaiele daco-romane. Principatul argument îl constituie, pentru istoricii unguri, dintru început, textul lui Eutropius, care arată că „Dacia a fost secătuită de Dărbăși”. „Exterminările”, „urșișele pierderi de vieți ale dacilor”, „seșderea simțitoare a populației”, „refugierile de sub jugul roman”, „depopulările”, „masacrele de populație”⁷⁴, sînt expresii curente ale autorilor privitoare la situația populației după sfîrșitul războaielor daco-romane. Acești pseudo-istorici ignoră nu numai izvoarele epigrafice, numismatice, iar nografice — deci documente oficiale, de epocă — la îndemina oricărui istoric obiectiv, dar îndeosebi ceea ce cercetarea arheologică și istorică românească mai cu seamă din ultimii 30 de ani a demonstrat fără putință de tăgadă: continuitatea poporului dac în vatra sa milenară și participarea lui activă la procesul sintezei daco-romane.

Viața a demonstrat, așa cum sublinia Simion Mehedinți, că „un popor de dimensiunile celui dac, răspîndit pe o arie geografică atît de întinsă și oerolită de un relief atît de variat (atît din punct de vedere orografic, cît și din punctul de vedere al hainei vegetale), nu putea fi desființat. Concepția aceasta catastrofală e în contradicere cu tot ce cunoaștem din istoria altor popoare”⁷⁵.

Transformarea unor întinse zone carpato-dunăreano-baleanice, din Podișul Transilvaniei și pînă la Munții Balcani, în provincie romană a însemnat includerea unei dense populații autohtone geto-dace într-un nou cadru politic-administrativ. Așa cum o demonstrează mărturiile arheologice, absolut obiective cît și documentele istorice scrise, elnicul de bază la Carpați, Dunăre și Marea Neagră, pe care s-a alțoit în secolele I—III elementul roman colonizator, „l-a constituit vigurosul trunchi geto-dac.”

Cercetările arheologice au putut identifica sute și sute de vetre de sate cu urme de locuire dacice și romane. Păstrarea în terminologia politico-administrativă romană a unor toponime din epoca dacică (*Cedonia*, *Çertiae*, *Vicus Pirustarum*, *Vicus Patavissensium*, *Vicus Ansamensium*), re-numirea primei colonii romane Ulpia Traiana Augusta Dacia cu vechea denumire a fostei capitale a dacilor *Sarmizegetusa*, însăși păstrarea numelui de *Dacia* pentru teritoriul cucerit — toate dovedesc existența unui puternic mediu dacic⁶. Mediul confirmat, de altfel, de numeroasele așezări în care populația autohtonă își continuă viețuirea în vechile ei tradiții, dar profund influențată de noile condiții social-politice. Descoperirea unor așezări ca acelea de la Boarta (jud. Sibiu), Arhiud (jud. Bistrița-Năsăud), Cernatu (jud. Covasna), Cipău, Lechința de Mureș (jud. Mureș), Soporu de Cîmpic (jud. Cluj), Mugeni (jud. Ifarghila), Noșlac, Obreja (jud. Alba), Feldioara (jud. Brașov) etc.⁷ infirmă complet afirmațiile despre „numărul foarte mic al populației autohtone”, „lichidarea populației”, „distrugerea fizică” a dacilor⁸. Este cel puțin curioasă din punct de vedere științific, dar explicabilă față de obiectivele tendențioase ale acestor denigratori ai istoriei, afirmația că „toată partea centrală a țării lui Decebal a devenit provincie nouă. Era teritoriul a cărui populație a fost mai ales nimicită nu numai în război — care în mare parte s-a desfășurat, de asemenea, pe acest teritoriu —, ci și pentru că aici dacii au rezistat pînă la sfîrșit, au rămas fideli lui Decebal pînă la cupa cu otrăvă”. Or, toată în aceste regiuni densitatea populației autohtone a fost mai mare, așa cum atestă izvoarele și mărturiile timpului. Unele date arheologice obținute din cercetarea platoului numit „Podii” de lingă Alba Iulia permit sesizarea unor aspecte privind participarea populației autohtone la viața orașului și a legiunii, după înființarea castrului și apariția canalelor. În necropola orașului s-au descoperit 12 morminte de incinerare, datînd din epoca stăpînirii romane și aparținînd unor autohtoni daci. Poziția stratigrafică a acestora indică un raport de posteritate față de unele morminte de înhumare cu coșciug de lemn (aparținînd evident unor coloniști), pe care le suprapune. În unele gropi de incinerare cu urme de ardere secundară au fost descoperite și fragmente de vase provincial-romane și monede, dovadă că unele rituri ancestrale s-au menținut și în epoca romană, elementele lor purtătoare fiind autohtoni, cu o prezență distinctă și activă la viața principalului centru politico-militar al provinciei Dacia⁹. Se poate aprecia că angrenarea și participarea masivă și activă a unei părți a populației autohtone dace la „manifestarea cea mai de masă a vieții de stat din Imperiul roman — serviciul militar”, atît în provincie, cît și în restul Imperiului¹⁰ a însemnat o rapidă transformare pe plan social și economic, o ridicare pe o treaptă superioară de dezvoltare și transformarea ei într-un puternic factor de sinteză culturală între daci și romani.

Construirea zecilor de fortificații romane în provincia Dacia a atras fără îndoială necesitatea angajării populației locale din zonă. Pe de altă parte, bogata ceramică geto-dacă din castru, ca acelea de la Bologa, Gilău (jud. Cluj), Brețcu, Comalău (jud. Covasna), Buciumi (jud. Bihor), Orheiu Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud) etc., constituie dovezi de necontestat ale raporturilor strinse care s-au stabilit între populația autohtonă și garnizoanele locale.

Masivele recrutări, crearea unor unități auxiliare cu etniconul *Dacorum* (a dacilor), pătrunderea dacilor în toate categoriile de unități militare romane spulberă interpretările și tezele autorilor privitoare la totala inexistență a unei populații de sex bărbătesc în Dacia după războiul din anii 105—106 și cu atât mai mult teza „exterminării” dacilor, a „refugierii de sub jugul roman”, a „numărului foarte mic al populației autohtone”¹¹.

Este sugestiv, de altfel, faptul că în provincia Dacia, cu puține excepții, monumentele epigrafice puse de militarii activi — care, începând cu deceniile 2 și 3 ale secolului II, proveneau clar din mediul autohton — sînt redactate în limba latină, aceștia pe care ei o vorbeau în timpul serviciului. Sînt numeroase cazuri cînd părinții, și ei, la rîndul lor, militari, poartă nume daco-trace, în timp ce fiii lor își iau nume tipic romane. Dar însăși redactarea inscripției în limba latină folosită indică un grad înalt de asimilare rapidă a acestora. Odată cu introducerea recrutării locale, fiecare unitate își împropăta efectivele cu recruți din așezările rurale din imediata vecinătate a castrului, procesul fiind același și în cazul centrelor urbane. Această conviețuire castru-așezare civilă sau oraș-teritoriu rural, alături de participarea dacilor autohtoni la viața economică a garnizoanei respective au accentuat și accelerat puternica romanizare a dacilor și nu „eliminarea lor din procesul de romanizare”, cum afirmă autorii. Folosirea pe scară largă și intensă a limbii latine de către populația dacică atât în mediul rural cît și în cel urban, păstrarea în limba română a unor cuvinte specifice teritoriului unde aceasta a fost adoptată și vorbită, intensitatea colonizării și puternicul mediu militar în care și-a continuat existența populația dacică din provincia romană arată că procesul asimilării limbii latine ca limbă oficială și răspîndită în toate mediile provinciale — exprimînd gradul cel mai înalt de romanizare — a fost rapid și pe deplin posibil în cei 165 de ani cît a durat stăpînirea romană.

Expediind și respingînd conținutul și rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în localități menționate și mai sus — Obreja, Lechința de Mureș, Soporu de Cîmpie, Locusteni — în care prezența inventarului roman stă alături de cel dac, autorii conchid că „procesul de romanizare îndelungat, complex... nu se poate atesta în Dacia” și că „observațiile demonstrează că rămășițele populației dacice nu puteau să se romanizeze”¹².

Prin astfel de argumente ce afirmă apodictic în loc să demonstreze, prin mistificări și ignorări voite ale evidențelor istorice și arheologice, prin marea doză de rea-voință și reacredință, autorii încearcă a netezi calea pentru demonstrațiile din următoarele capitole. Reluînd teze de mult condamnate de istorie, încercînd să rezeze rădăcina unui popor multimilenar ancorat în vatra sa străbună, spațiul carpato-danubiano-pontic, *Istoria Transilvaniei* de la Budapesta reeditează idei și acțiuni regretabile, care seamănă cu cele roesleriene, fascistohorthyste, revizioniste.

Săpăturile arheologice de amploare desfășurate în țara noastră aduc an de an noi dovezi ale continuității dacice în epoca romană, ale conviețuirii dacilor cu romanii, ale faptului că în provincia de la nordul Dunării s-a adoptat modul de viață roman, că orașele au fost focare de răspîndire a civilizației și că, deși în forme schimbate, viața continuă în centrele urbane și după retragerea aureliană, fiind axiomatic faptul că ea continuă în majoritatea așezărilor rurale.

O privire sintetică, obiectivă, asupra așezărilor din Dacia romană, bazată pe datele oferite de izvoarele arheologice, epigrafice, numismatice și literare, arată că în orașele și așezările rurale, chiar în cele din preajma castrului, băstinașii au conviețuit cu coloniștii, că există așezări și necropole ale dacilor, că pretutindeni, și acolo unde se păstrează forme tradiționale de ceramică sau de rit de înmormîntare, se impune limba latină ca unic mijloc de comunicare între băstinași și noii veniți și se impun produsele romane.

Toponimia Daciei romane este în general de origine dacică. Toate orașele, cu excepția Romulei, au nume dacic, cum au și multe așezări rurale (Buridava, Arcidava, Germisara). Toponimele dacice înregistrate de documentele și mărturiile antichității cum sînt Tabula Peutingeriana, scrierile geografului Claudiu Ptolemeu, s-au păstrat datorită faptului că coloniștii romani le-au prelnat de la băstinașii cu care au conviețuit, că multe din noile așezări s-au întemeiat în apropierea celor vechi. Romanii nu puteau să preia toponimia dacică după războiul din 101—102, cum susțin autorii *Istoriei Transilvaniei*, pentru că în primul război ei nu au cucerit întreaga Dacie; or, toponime dacice se găsesc pînă în nordul Daciei romane. De altfel, că în epoca romană s-a menținut toponimia dacică, e o realitate recunoscută nu numai de savanții români, ci și de străini¹³.

Problemele sînt tratate tendențios, insidios și în subcapitolul ce se ocupă de așezările din Dacia romană. Se contestă dovezile neîndoelnice ale continuității dacice în epoca romană și aspectele importante ale procesului de romanizare a autohtonilor daci. Astfel, este negată

valoarea de argument pentru continuitatea a toponimiei de origine dacică, susținându-se — așa cum s-a arătat mai sus — că denumirile de localități au fost preluate de romani în decursul primului război dacic, într-o vreme când „așezările dacice mai existau încă”¹⁴; că procesul de urbanizare în Dacia a fost întârziat, că orașele au depins în exclusivitate de armată și că ele nu au favorizat în suficientă măsură propagarea civilizației romane, a limbii latine. Dintr-o asemenea abordare a problemei rezultă limpede concepția neoroesleriană apriorică după care dacii, puțini și neromanizați, și coloniștii romani, retrași împreună cu armata în 271, nu au format la nordul Dunării poporul român, aici rămânând mai multe secole un spațiu deschis migratorilor, poporul român născându-se în sudul Dunării și venind la nord începând cu secolul al XIII-lea!

Noii roeslerieni „uită” că în Dacia procesul de urbanizare a fost progresiv și constant, determinat de dezvoltarea demografică și economică a unor așezări, de politica de romanizare dirijată, conștientă și voită dusă de imperiul roman. Așa se explică rapiditatea și eficiența cu care s-a desfășurat acest proces de urbanizare, 12 orașe obținând statut juridic de *municipia*, iar unele dintre ele dobândind mai tirziu și statut de *coloniae*¹⁵.

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, întemeiată între 108—110 de guvernatorul Daciei, în calitate de trimis al împăratului, a fost capitala Daciei, centrul politic, administrativ și cultural al provinciei, locul în care se întrunea conciliul provinciei¹⁶, fiind calificată în inscripțiile din secolul III drept *metropolis*. Alte orașe ale Daciei au fost *Napoca* (Cluj-Napoca) — municipiul în timpul împăratului roman Hadrian (117—138) și colonie în timpul lui Marcus Aurelius (161—180); *Drobeta* (Drobeta-Turnu Severin) — municipiul sub Hadrian și colonie sub Septimius Severus (193—211); *Potaissa* (Turda, jud. Cluj) — municipiul și colonie sub Septimius Severus, *Dierna* (Orșova), *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin) și *Ampelum* (Zlatna, jud. Alba) au devenit *municipii* sub Septimius Severus

O situație deosebită are cel mai important centru economic și militar al Daciei — Apulum. (Alba Iulia), unde s-au dezvoltat două orașe, unul, din canabele situate la nord, est și sud de castrul legiunii a XIII-a Gemina, devenit municipiul sub Septimius Severus și colonie sub Traianus Decius (249—251), și un alt oraș dezvoltat pe malul Mureșului — actualul cartier Partoș al Albei Iulia —, devenit municipiul sub Marcus Aurelius și colonie sub același împărat sau sub fiul său, Commodus (180—192), și purtând în sec. III titlul de *Colonia Aurelia Chrysopolis* (Colonia Aurelia „cea bogată în aur”), după cum atestă o inscripție dedicată lui Volusianus din anul 253. Faptul că orașul civil are o dezvoltare mai rapidă decât cel din preajma castrului reprezintă încă o confirmare a tezei false susținute de autorii unguri că orașele au depins și s-au dezvoltat exclusiv legate de armată.

Orașele Daciei, inconjurate de incinte, cu două străzi principale care se întretaiau, aveau în interiorul zidurilor construcții publice, piețe, construcții de cult, ca și construcții private. În afara zidurilor se găseau amfiteatre (descoperite la Sarmizegetusa, Porolissum și Micia), iar de-a lungul căilor de acces în oraș — necropole.

Cu excepția Sarmizegetusei romane, ai cărei locuitori au fost la întemeiere cetățeni romani, celelalte așezări au obținut progresiv statutul de oraș, fapt explicabil nu numai prin colonizare sau colonizări succesive, ci și prin integrarea autohtonilor în viața urbană a provinciei.

Pe lângă așezările cu statut de oraș în Dacia existau și alte așezări a căror cercetare a demonstrat că au avut o dezvoltare cvasiurbană, ca Micia (Veșel, jud. Hunedoara), Aquae (Călan, jud. Hunedoara), Alburnus Maior (Roșia Montană, jud. Alba), Sucidava (Celei, jud. Olt) etc. Dintre acestea Micia și Aquae sînt menționate ca *pagi* în inscripții. Nu sînt așezări rurale, cum s-a crezut, ci districte teritoriale din teritoriul Coloniei Sarmizegetusa avînd o conducere independentă, *magistri* la Micia și un *praefectus* la Aquae. Ceramica lucrată cu mîna tipic, dacică, descoperită în aceste așezări, atestă că autohtonii au participat la viața acestora.

Localitățile din Dacia Romană nu se reduc numai la orașe sau la cele cu dezvoltare cvasiurbană. Există peste 600 de așezări descoperite de arheologi, cu caracter agricol-păstoresc, așezări ale lucrătorilor din mine, cariere de piatră sau ocne de sare, ferme (*villae rusticae*)¹⁷. La acestea se adaugă canabele din preajma castrilor. Pretutindeni cultura materială este de factură romană, cu produse lucrate în majoritatea cazurilor în Dacia, alături de care persistă produse de tradiție dacică.

Este adevărat că odată cu transformarea unei părți a Daciei în provincie romană a încetat viața unor centre fortificate de unde populația a fost mutată în alte zone, cum s-a întimplat cu așezările din centrul statului dac din munții Orăștiei. Se constată însă că cele mai multe așezări din perioada premergătoare cuceririi continuă și în epoca romană, ca Sibiu-Gușterița, Slimnic, Ruși, Lechința de Mureș, Sf. Gheorghe-Iernut etc. În același timp apar și așezări noi ca la Săcădate, Bradu, Ocna Sibiului etc. Chiar dacă orașele Daciei se situează, cele mai multe, pe marea arteră care ducea de la Dunăre în nordul Daciei la Porolissum și se legau de rețeaua de drumuri care străbătea Imperiul roman, deci în vestul și centrul Daciei, în estul provinciei există o mare densitate de așezări rurale daco-romane¹⁸.

Semnificativ este faptul că în castrele romane ca la Bologa, Buciumi, Bumbesti, Comălău, Gilău, Mehadia, Orhei Bistriței, Porolissum, Rîșnov, Veșel etc. se constată puternic prezența dacilor, dovedind conviețuirea și participarea lor la diferitele îndeletniciri¹⁹.

Continutul și rolul mistificărilor, autorii nu găsesc necesar să se oprească, de pildă, nici asupra artei provinciale romane din Dacia, care oferă, fără îndoială, suficiente elemente privind persistența populației dacice și fenomenul influențării reciproce, al împletirii celor două civilizații, în domeniul manifestărilor artistice. Vom da ca exemplu pentru a dovedi că romanii se găseau în mijlocul populației dacice existentă aici și după războaiele daco-romane, monumentul funerar de la Casași pe Someș, atât de cunoscut în lumea științifică; Iulius Crescens de pe stela de la Casași apare îmbrăcat în cea mai caracteristică sarică mișoasă locală, daciică! Este cunoscut, de asemenea, că în Dacia, continuându-se o veche tradiție tracică, atât în reliefurile funerare, cit și în cel votiv, renaște și se generalizează iconografia cavalerilor danubieni²⁰. În întreaga artă provincial-romană din Dacia răzbată factorul local, dacic, ca un reflex natural al prezenței localnicilor și participării lor la cristalizarea romanității și sintezei daco-romane în Dacia. Dar patina și tezele preconceptuale ale autorilor au eliminat și de data aceasta obiectivitatea științifică. Trebuie știut că autohtonii au dobândit și ei meșteșugul sculpturii în piatră și chiar dacă unele opere sînt rezultatul unor mîini mai puțin experimentate, ele poartă amprenta și mesajul sincer și autentic al operelor de artă populară, autohtonă. Chiar în cadrul general al artei provinciale romane, arta din Dacia poartă o caracteristică specifică, izvorită tocmai din dănuirea populației locale, pe care autorii o vor, cu orice preț, „nimicică”! De asemenea și în cadrul persistenței unor categorii de unelte, se constată o împletire a celor doi factori, cel dac și cel roman. Amintim, în această privință, că brăzdarul de plug tipic dacic nu dispăre în 106 e.n. ci, din contra, el dănuie secole după cucerire, ceea ce dovedește că dacii au continuat să locuiască pe aceleași vetre străbune și să asigure forța de muncă în satele lor. În același timp în fermele rurale romane și pe pămîntul proprietarilor romani se foloseau unelte de factură romană. În depozite sau în straturi de cultură, cele două tipuri de brăzdare de plug, cel dac și cel roman, apar împreună. Aceasta nu este, pe lângă altele, o dovadă a dănuirii populației daco-romane? Proprietarii și arendașii romani se găseau în legătură permanentă cu lucrătorii agricoli locali. Așa ne putem explica și prezența unor inscripții latine în mediul sătesc, cit și tezaurizarea monedelor dinainte și de după cucerire făcută tot de către băștinași. Fără îndoială că nici un om de știință obiectiv nu poate contesta — așa cum fac autorii cărții de la Budapesta — că orașele și centrele militare au reprezentat un focar activ în procesul de contopire a celor două civilizații și de etnogeneză a românilor. Cu atare proces avea loc și în mediul sătesc, el cuprinzînd totalitatea populației. Subliniind rolul factorului dacic și al celui roman, N. Iorga fundamenta concepția științifică a împletirii celor două elemente esențiale ale sintezei daco-romane și ale etnogenezei noastre. N. Iorga se sprijină și pe descoperirile arheologice, puțin acum mai bine de o jumătate de veac, dar excepțional de bogate în zilele noastre, pe care însă autorii *Istoriei Transilvaniei* le trec sub tăcere. În urmă cu 54 de ani, în 1934, unul dintre semnatarii rîndurilor de față (D. Berciu), avînd în vedere cercetări făcute în Dacia Inferioară, vedea astfel contopirea daco-romană, — idee reținută de N. Iorga: „Viața urbană, superioară în formele sale romane, nu rămîne izolată de viața locală, simplă, rurală, a autohtonilor: au loc împrumuturi, se imită vase, se contrafac monede, se fac schimburi de tot felul; e o colaborare de ambele părți. Se descopăr citeodată amidonă civilizatiile asociate, fie în așezările romane, civile sau militare, fie în așezările modeste ale localnicilor: așa începe procesul romanizării noastre”.

Autorii *Istoriei Transilvaniei* au neglijat, cu rea credință, întreaga documentare arheologică actuală din țara noastră, iar atunci cînd se referă la ea, interpretarea lor este cu totul neștiințifică, tendențioasă. Toate faptele concrete duc în mod natural la concluzia că procesul etnogenezei, al contopirii celor două elemente constitutive ale poporului român, a fost un proces complex, că el a cuprins toate compartimentele vieții materiale și spirituale a dacilor, că populația băștinașă nu a fost „exterminată” — așa cum afirmă autorii *Istoriei Transilvaniei*, — în cursul celor două războaie, că ea a continuat să se dezvolte pe aceleași planuri, că a avut loc o convicțiune permanentă între ea și elementele romane latinofone, că sinteza daco-romană s-a petrecut printr-un proces adînc și că însuși limba română se cristaliză pe măsură ce se desfășura încheierea etno-culturală daco-romană. Dacii care eraseră, — ceea ce autorii *Istoriei Transilvaniei* trec complet sub tăcere și neagă fondul milenar tracic unitar, — o civilizație unitară și înaintată, au putut mai ușor să adopte și să asimileze procesele tehnice superioare romane și modul de viață roman. Ei au cunoscut o puternică dezvoltare social-economică în timpul stăpînirii romane pusă în lumină de descoperirile arheologice și la dacii liberi. Factorul roman devenise din ce în ce mai activ în geneza sintezei daco-romane, în care au intrat și dacii liberi, care se găseau dincolo de hotarele provinciei Dacia și ale Moesiei Inferioare, dar care au păstrat permanente legături cu frații lor și au avut strînse raporturi cu romanii. Descoperirile arheologice și numismatice făcute în teritoriile locuite de dacii liberi — din Maramureș, Crișana, Bucovina și din întreaga Moldovă, — arată că aceștia au fost prinși și ei în procesul romanizării, al contopirii celor două civilizații. Este suficient să amintim că aproape în toate așezările sătești ale dacilor liberi se întîlnesc mărturii ale civilizațiilor dace și romane. Astfel, la Panic, jud. Sălaj, la 14 km depărtare de limesul roman, s-a găsit în locuințele de acolo un însemnat inventar de caracter roman, asociat cu un altul de vădită factură autohtonă, daciică, tradițională. Aceași situație se întîlnește și la Medieșu Aurit, jud. Satu Mare, și nu numai acolo. Dacii liberi au jucat un rol important în procesul continuității și al sintezelor generale daco-romane. Ei au păstrat în per-

manentă legătura cu frații lor din provincie și au dus mai departe, în Dacia liberă, elementele romanității, generalizând-o și contribuind în felul acesta la refacerea unității Daciei străvechi, de data aceasta devenită daco-romană. Prin dacia liberi s-a fortificat fondul de persistentă dacic și vitalitatea daco-romanismului. Vestigiile ale culturii populației daco-romane s-au găsit în toate fostele orașe romane (Apulum, Napoca, Drobeta, Porolissum etc.) și în numeroase așezări sătești. Monedele datînd de după anul 271—275 și descoperite în Transilvania, — ca și pe întregul teritoriu al Dacoromaniei — aparțin băștinașilor, nu altor neamuri.

Cucerirea militară și transformarea unei părți a Daciei în provincie a deschis drumul pătrunderii limbii și culturii latine și a creat premisele unui proces inversibil al etnogenezei. Simpla cucerire militară nu constituie însă decît una din condițiile romanizării, necesară, dar nu suficientă: Grecia continentală, de exemplu, a fost cucerită în 146 î.e.n. și a rămas în componența Imperiului pînă la sfîrșitul acestuia, fără a fi fost romanizată niciodată; prestigiul cultural al limbii grecești a împiedicat romanizarea (nu însă și pătrunderea unor elemente latine importante în lexicul grec). Romanizarea nu se poate produce decît acolo unde, pe de o parte, există un număr suficient de vorbitori nativi ai limbii latine (sau măcar persoane pentru care latina e principalul mijloc de comunicare) și, pe de altă parte, pentru populația băștinașă există o motivare a învățării limbii latine: fiindcă nu trebuie uitat că romanizarea nu e echivalentă cu prezența, oricît de masivă, a unor romani, ci presupune în mod obligatoriu preluarea, în decurs de generații, a limbii latine de către băștinași mai întii ca mijloc secundar de comunicare, apoi ca mijloc principal și, în sfîrșit, ca mijloc unic.

Urmează să examinăm dacă Dacia îndeplinea aceste condiții, dacă, altfel spus, existau transmițători și receptori ai limbii latine (fapt negat de autorii *Istoriei Transilvaniei*). Transmițătorii erau: 1. trupcele romane dislocate în provincie și răspîndite în așezări militare de pe cuprinsul ei (pînă la limita extrem orientală, foarte aproape de arcul Carpaților, la Angustia, azi Brețeu, jud. Covasna); 2. funcționari administrativi și fiscali; 3. comercianți, meseriași și muncitori; 4. diverși coloniști, urbani sau rurali, cu sau fără cetățenia romană. Trebuie subliniat, ca o trăsătură specifică noii provincii, numărul ridicat al coloniștilor. Textul - „sinteză” e celebrul pasaj din Eutropius, 8, 6, 2: *Traianus, uicta Dacia, ex toto orbe Romano in finibus eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas* („Traian, după înfringerea Daciei, a strămutat acolo din întreaga lume romană o nesfîrșită mulțime de oameni pentru a cultiva ogoarele și a popula orașele”). Răspîndiți pe tot întinsul Daciei, acești vorbitori ai limbii latine au constituit punctul de plecare al romanizării lingvistice, într-o primă etapă a procesului, pe care o putem numi „împlantarea” limbii latine²¹.

Receptorii erau constituiți din ansamblul populației autohtone, mai întii locuitorii orașelor și al așezărilor din imediata lor apropiere, apoi și cei ai satelor. Care vor fi fost factorii determinanți ai învățării de către aceștia a limbii latine? Fără îndoială că nu constrîngerea: Imperiul nu avea o „politică lingvistică” sistematică și nu era preocupat de asimilarea populațiilor cucerite; nu admitea însă ca demnitarii să ignore limba latină. Impulsul a venit din interior: contactele cu romanii erau strict necesare pentru obligatoriile raporturi cu administrația, pentru exercitarea comerțului și a meseriilor, pentru desfacerea produselor, pentru participarea la întreaga viață economică, aceasta cunoscînd o înflorire bruscă după cucerire. La toate acestea se adaugă și prestigiul limbii latine ca limbă a Imperiului și ca purtătoare a unei culturi avansate. Prima etapă a învățării limbii latine, pe care o putem situa în epoca „împlantării”, trebuie să fi avut un scop pur practic — stabilirea minimumului de legături indispensabile cu latinofonii, iar latina vorbită de băștinași trebuie să fi fost destul de depărtată de norma literară. Într-o a doua etapă, limba vorbită de autohtoni se deosebește din ce în ce mai puțin de cea a romanilor colonizați²²: răspîndirea școlilor, intensificarea urbanizării, dezvoltarea vieții culturale fac ca latina să devină unicul mijloc de comunicare a întregii populații, indiferent de originea ei, ceea ce are drept consecință „corectarea” limbii, apropierea ei de norma lingvistică a Imperiului (această normă nu este identică cu cea a limbii literaturii beletristice, ci reprezintă limba comună de civilizație, mijloc de înțelegere între locuitorii statului roman, denumită convențional „latina vulgară”). Există desigur mici diferențe provinciale și o parte a lor se datorează tocmai aportului autohton la lexicul latinei de aici, acceptat însă și de coloniști și de descendenții lor (unificarea lingvistică se suprapune cu o unificare etnică, realizată în decurs de mai multe generații; nu mai există romani, pe de o parte, și daci, pe de alta, ci daco-romani)²³. Pătrund astfel în latina provincială denumiri de plante sau animale (menținute în românește sub forma *brad, coacăză, ghimpe, mazăre; barză, cioară, viezure*), termeni referitori la configurația terenului (*ballă, mîgură, mal*), la așezări și locuință (*cădun, gard, vatră*), la păstorit și creșterea vitelor (*baci, mînz, strungă, farc*) etc. Toți acești termeni au pătruns în latina din Dacia, fapt care rezultă din structura lor fonetică și morfologică, identică cu cea latină: *viezure* are aceeași structură cu *iepure, brînză* cu *osînză* etc. Dar indiferent de amploarea aportului dacic²⁴, elementele de unitate latină predomină, iar limba română de azi este continuatoarea neîntreruptă, pe același teritoriu și fără enclave ale vreunei limbi preromane, a limbii latine unice vorbite la nordul și la sudul Dunării, în Dacia și în cele două Moesii (contactul populațiilor situate pe cele două maluri a fost intens cel puțin pînă în secolul al XII-lea), caracterizată printr-un arhaism fonetic și morfologic, care-și

are originea în corectitudinea (îață de normele latinei vulgare)²⁵ a limbii vorbite aici în antichitate. Aceasta este în fond dovada preremptorie a romanizării și are în favoarea ei evidența documentară și logică, fiind recunoscută de lumea științifică internațională. Vom cita, numai spre exemplificare, un pasaj datorat cunoscutului indo-europeanist iugoslav R. Katčić: „Domeniul românesc propriu-zis coincide în linii mari cu cel al provinciei romane Dacia. Este așadar verosimil ca să derivăm limba română din latina vulgară dacică, respectiv din romanica dacică”. După ce expune și teoria originii sud-dunărene a limbii române, autorul continuă: „populația romanică a sudului Dunării a participat și ea fără îndoială la constituirea limbii române. Dar nu e de înțeles de ce ar trebui să admitem că latina vulgară din nordul Dunării a fost total suprimată după evacuarea Daciei”²⁶. Cerințele elementare ale unei cercetări științifice senine și fără teze preconceptuate au fost, din nefericire, ignorate de autorii recentei *Istoriei a Transilvaniei*.

Problemele se referă: 1. la perioada Daciei romane (106 — 271) și: 2. la cea de după retragerea administrației și armatei. Prima întrebare se poate formula astfel: cei 165 de ani de stăpânire romană au fost suficienți pentru romanizare, cînd în alte regiuni procesul a fost mai îndelungat și nu s-a realizat în întregime? Întrebările subsidiare se referă la statutul lingvistic al transmițătorilor și receptorilor, ca și la persistența în provincie a populației băștinașe. La prima întrebare s-ar putea răspunde, chiar cu perfectă bună credință, negativ și tocmai de aceea s-a încercat prelungiri ea în trecut a perioadei (nu ne vom ocupa aici de elucubrările unor diletanți, care au adus mari deservicii informării publicului larg prin zgomotoasele lor afirmații privind descendența latinei din dacă etc.; acestea n-au nici o legătură cu știința și n-a existat nici un punct de contact, în nici una din direcții, între grupul diletanților și mișcarea științifică). S-a considerat astfel că romanizarea a fost facilitată, pregătită chiar, de mai vechi contacte între nordul și sudul Dunării, care au dus la un bilingvism timpuriu al unor pături sociale dace, cele din vârful ierarhiei. Asemenea contacte sînt nelindoielnice și existența unor cunoscători ai limbii latine (pe lângă tehnicienii și comercianții romani care-și desfășurau activitatea în regatul lui Decebal), verosimilă. Dar o pregătire de acest tip a romanizării nu este o ipoteză necesară, deoarece, în anumite condiții, romanizarea este posibilă în 165 ani (ceea ce însumează totuși 6 — 8 generații): declanșarea și ritmul desăvîrșirii procesului nu depind de durata stăpînirii romane ci de intensitatea romanizării însăși. Așadar, pentru ca răspunsul afirmativ pe care-l dăm primei întrebări să fie dovedit trebuie să elucidăm problemele privind latinofonia armatei și a coloniștilor, ca și caracterul contractelor dintre cuceritori și băștinași. Or, tocmai aici se poate observa o utilizare voit simplificatoare a documentelor de către autorii *Istoriei Transilvaniei*. Se știe că armata romană din Dacia, ca și din întregul imperiu, era alcătuită din unități provenite din numeroase regiuni, unele din zonele elenofone sau orientale; mai mult chiar, s-au găsit cîteva inscripții care atestă folosirea în cultele orientale practicate de soldați a limbii lor de origine²⁷. De aici concluzia pripită a pseudo-istoricilor de la Budapesta, că soldații romani nu vorbeau latinește și că nu puteau difuza această limbă. Cum se poate imagina însă că într-un stat centralizat ca Imperiul, care a rezistat grație armatei timp de secole unor presiuni externe deosebit de grave, soldații să nu cunoască limba oficială? Tocmai proveniența lor regională diversificată îl obliga să utilizeze, pentru înțelegerea între ei, limba latină. Elementul militar și-a adus contribuția la romanizare și după încheierea serviciului, stabilindu-se în provincie (unde veteranii erau împroprietăriți). Această realitate este negată de autorii *Istoriei Transilvaniei* într-o manieră care-l lasă stupefiat chiar și pe cititorul neavizat: pornind de la faptul că la sudul Dunării s-au găsit trei inscripții și o diplomă militară ale unor veterani din Dacia, se trage concluzia că aceste patru texte „demonstrează fără nici un echivoc migrarea veteranilor din Dacia”! Dar deplasările individuale erau un lucru obișnuit înlăuntrul limitelor Imperiului roman: găsim veterani din Dacia și în alte regiuni, mult mai departe (Asia Mică, Macedonia etc.). În schimb, nu ni se spune nimic despre veteranii rămași în provincia Dacia: numai în volumele II și III ale noii culegeri *Inscripțiile Daciei romane*, se găsesc 47 inscripții ale unor veterani, dintre care 27 funereare. Același lucru se poate afirma despre latină ca limbă comună a coloniștilor veniți *ex toto orbe Romano*: dacă și-ar fi menținut individualitatea lingvistică locală n-ar fi fost justificat elogiul adus Romei, la începutul secolului al V-lea, de un poet originar tot dintr-o provincie marginală Gallia: *fecisti patriam diuersis gentibus unam* („ai făcut o patrie unică pentru popoare diferite” — Rutilius Namatianus, *De reditu suo*, I, 63). În privința receptorilor romanizării, persistența acestora este suficient sprijinită de dovezile arheologice ale continuității de locuire pentru a se mai putea menține ideea exterminării dacilor în lupte, prin masacre și deplasări în masă. Populația locală a avut un contact permanent și intens cu armata și cu coloniștii, dovedite arheologic prin obiectele de factură tradițională dacică găsite în interiorul și în preajma așezărilor romane. Dar, spre a dovedi „incapacitatea” coloniștilor de a difuza limba latină, se face a apel și la prezența în provincie a unor . . . analfabeți, ca și cum am putea proiecta standardele de civilizație a secolului XX asupra secolului II. Într-adevăr, în patru contracte de muncă din Transilvania proprietarul nu semnează documentul, ci se adresează unui scrib de profesie *quia se litteras scire negauit* („deoarece a spus că nu știe carte”), dar autorii acestei false istorii trec cu vederea alte 20 contracte similare, semnate de părți, uneori și de martori²⁸. În lumina

constatărilor și concluziilor de mai sus se vedește totală lipsă de fundament științific, precum și caracterul tendențios al tezelor autorilor *Istoriei Transilvaniei* „Înlocuirea limbii, care reprezenta cel mai înalt grad al romanizării, preluarea ca limbă maternă a latinei nu pot fi demonstrate în Dacia și nici dezvoltarea istorică nu le-a făcut posibile”²⁰.

Care a fost situația după retragerea administrației romane? Autorii revin la vechea utilizare a surselor care vorbesc de o retragere practic totală a populației din provincie, insistând asupra faptului că nu ar exista nici o dovadă a folosirii limbii latine la nordul Dunării după anul 271, iar rămășițele populației vor fi fost desigur distruse ulterior și nu ar putea constitui nucleul pentru formarea unei limbi romanice. Nu vom relua aici această dezbateră, dar vom sublinia câteva fapte. Nimeni n-a susținut și nu susține că numai în Transilvania s-ar fi perpetuat latina din Dacia: limba română provine din latina ambelor maluri ale Dunării. Orici ar părea de paradoxal, procesul romanizării se dezvoltă cu forțele lui proprii și în perioada dificilă de după retragere, deoarece persistă o dublă condiție favorabilă: latina se bucura de prestigiul de a fi limba Imperiului, opusă „barbarilor”, și, după secolul al III-lea, limba creștinismului, opusă păgînilor. Cît despre pretinsa distrugere a populației în timpul migrațiilor, ea nu poate fi luată în considerație, deoarece condițiile de teren (munți și codrii) permiteau replierea românilor în vremurile de criză; mai mult chiar, poporul român a putut asimila pe migratorii sedentarizați (în primul rînd pe slavi).

Iar dovezile persistenței (pe lângă rarele inscripții creștine și neclarele mărturii ale unor texte) există; ne vom opri asupra uneia, prea puțin luată în discuție. În anul 341, Ulifila (Wulfila), de origine gotică, este numit episcop la nord de Dunăre. Semnificația acestui act administrativ este subliniată de un specialist francez al istoriei creștinismului, R. Gryson, editorul *Școlilor ariene la Conciliul din Aquileia*: goții fiind în majoritate păgîni. Ulifila a fost numit episcop „pentru a lua conducerea creștinilor locuind pe teritoriul gotic. Acești creștini se recrutau printre descendenții populației romanizate a regiunii, care făcuseră parte din Imperiu pînă la domnia lui Aurelian” /.../; se știe că obiceiul vechii biserici nu era de a trimite un episcop pentru a evangheliza un teritoriu păgîn, ci de a aștepta existența unui nucleu de credincioși spre a le da un conducător și a-i recunoaște ca o comunitate autonomă”²⁰. Așadar, existau la nordul Dunării suficient de numeroși romanici creștinați spre a face necesară desemnarea de către Constantinopol a unui episcop.

Există, în sfîrșit, în așa-zisa *Istorie a Transilvaniei*, o idee obsesivă, cea a caracterului seminomad, pastoral, al populației romanice, devenită apoi românească. Limba poate oferi o dezmințire a acestei aserțiuni: numeroși termeni din limba română care dovedesc sedentarismul sînt moșteniți din latinește. Vom aminti aici cîțiva; din domeniul locuinței: *casa/casă, paries/perete, murus/aram, mur, ostium/ușă, porta/poartă, fenestra/fereastră, cellarium/celar, cohors* (și cu forma *curtis*)/*curte*; al mobilierului: *mensa/masă, scamnum/scaun, coctorium/cuptor*; viața economică: *comparare/cumpăra, uendere/vinde, pretium/preț, negotium/negoș, impromutuare/împrumuta, debitor/dator*; viața socială: *dominus/domn, iudex/jud, iudicium/judeș, uicinus/vecin*; în terminologia agricolă se păstrează denumirile tuturor cerealelor (cu excepția ovăzului) și a numeroase plante cultivate, care cer o așezare îndelungată; operațiile agricole au, de asemenea, denumiri latine: *arare/ara, seminare/semăna, sementia/sămîntă, maghinari/măcina, mola/moară, cos/cute* etc. etc.²¹.

Din cele de mai sus rezultă, credem în mod clar, că recenta contrafacere a *Istoriei Transilvaniei* este viciată de idei preconcepute, străine de realitatea demonstrabilă și demonstrată, iar argumentele folosite pentru sprijinirea acestor idei sînt — și nu se putea altfel — șubrede, ele constituind o lucrare discutabilă, tendențioasă, pătrunsă de idei false menite să slujescă altor scopuri, străine apropierii și cunoașterii dintre popoare.

Prof. dr. doc. Dumitru Berciu
Dr. Lucia Marinescu
Dr. Iancu Fischer
Dr. Gheorghie Tudor

NOTE

¹ Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVII, 6, 1.

² *Erdély története*, Akadémiai kiado, Budapeșt, 1986, p. 45.

³ *Ibidem*, p. 45.

⁴ *Ibidem*, p. 80, 82.

⁵ Apud M. Mușat, *Vidul de locuire, o teorie anacronică și tendențioasă*, în „Magazin istoric”, an. XVI, nr. 10/1982, p. 13.

⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, pp. 116—148.

⁷ D. Protase, *Problema continuității în lumina arheologiei și numismatiei*, București, 1966, pp. 24—26; idem, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, pp. 42—76; idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie, contribuție la problema continuității în Dacia*, București, 1976; G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

⁸ *Erdély története*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1986, p. 82.

⁹ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, pp. 136—153.

¹⁰ I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980, pp. 57—64.

¹¹ *Erdély története*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1986, p. 88.

¹² *Ibidem*, p. 92.

¹³ Pentru problemele de toponimie, vezi: I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985; H. Mihăescu, *La Langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978; I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970; idem, *Etnogeneza românilor* București, 1981.

¹⁴ *Erdély története*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1986, p. 72.

¹⁵ Din vasta bibliografie privind urbanizarea Daciei, vezi: H. Daicovicu, în „Apulum”, XIII, 1975, pp. 85—94; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969; M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983; D. Tudor, *Orașe, țiguri și sate în Dacia romană*, București, 1969; H. Wolff, în „Acta Musei Napocensis”, XII, 1975, pp. 139—158 și XIII, 1976, pp. 99—123.

¹⁶ Pentru susținerea ideii că procesul de urbanizare a fost întârziat autorii *Istoriei Transilvaniei* aduc ca argument faptul că în Dacia conciliul provinciei este atestat în sec. III. Dar chiar așa fiind, cu toate că adunarea provincială s-ar putea să fi fost creată deja sub Marcus Aurelius, ea demonstrează o romanizare puternică și o situație stabilă, căci altminteri nu ar fi fost necesară înființarea conciliului. De asemenea pentru a diminua numărul așezărilor urbane din Dacia se spune că Drobeta a aparținut provinciei de la sudul Dunării, C. C. Petolescu, în „SCIV”, XXII, 1971, 3 și „Revista de istorie”, XXXII, 1979, 2 a demonstrat că Drobeta a făcut parte din Dacia Superior, fapt confirmat de o diplomă militară descoperită la Drobeta. Vezi I. Piso—D. Benea, în „Acta Musei Napocensis” XXI, 1984, pp. 111—124.

¹⁷ Pentru așezările rurale din Dacia vezi: I. Mitrofan, în „Acta Musei Napocensis”, IX, 1972, pp. 141—162; D. Protase, în „Acta Musei Napocensis” V, 1968, pp. 505—511; idem, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980.

¹⁸ L. Birzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979; I. Glodariu, în „Acta Musei Napocensis”, XIV, 1977, pp. 95—109; idem, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.

¹⁹ N. Gudea, în *SCIV*, XXI, 1970, 2, p. 299, sqq; idem, în „Acta Musei Napocensis” VI, 1969, p. 503 sqq; D. Protase, *op. cit.*

²⁰ N. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, L. Țeposu-Marinescu, în „Muzeul Național”, VII, 1983, pp. 75—81.

²¹ Cf. I. Fischer, în „Studii clasice”, 21, 1983, p. 69.

²² Cf. I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980.

²³ Termenul *daco-roman* este modern. Uzajul roman, pornind de la realitățile geografice și nu etnice, numea *daci* pe toți locuitorii provinciei, după cum multă vreme după stingerea sciților din Dobrogea, romanii de acolo erau numiți *scythi*.

²⁴ Lucrările consacrate elementului de origine dacică din limba română sînt numeroase și destul de deosebite ca rezultate, deoarece limba dacă nu este cunoscută din texte, ci trebuie reconstituită cu ajutorul unor metode filologice-lingvistice, printre care locul principal îl ocupă comparația cu albaneza (descendentă a unei limbi balcanice antice). Pentru a evita cititorului nespecialist recurgera la unele elucubrații bazate pe ignoranța aliată cu fantezia debordantă, dăm aici a cîteva trimiteri la lucrări cu caracter științific: *Istoria limbii române*, II, București 1969, pp. 313—365; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, pp. 265—286; I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970; idem, *Etnogeneza românilor*, București, 1981; Gr. Brâncuși, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983; din bibliografia străină: W. Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Berlin, 1970, pp. 21—35; G. R. Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik*, Darmstadt, 1980, pp. 11—63.

²⁵ Cf. I. Fischer, în „Studii clasice”, 21, 1983, pp. 73—82.

²⁶ R. Katicic, capitolul *Die Balkenprovinzen* din lucrarea colectivă, editată de G. Neuman și J. Untermann, *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit*, Köln-Bonn, 1980, pp. 116—117.

²⁷ Cf. S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, I, București, 1981.

²⁸ Vezi D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980.

²⁹ *Erdély története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, p. 93.

³⁰ R. Gryson, *Scolies ariennes sur le Concile d'Aquilée*, Paris, 1980, p. 147.

³¹ Pentru repartiția pe domenii pe a vocabularului latin moștenit de limba română, vezi *Istoria limbii române*, II, 1969, pp. 129—173.

„GLASUL DOCUMENTELOR” — MASĂ ROTUNDĂ ORGANIZATĂ LA BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ DIN BUCUREȘTI

În ziua de 24 martie 1987 Biblioteca Centrală Universitară din București (B.C.U.) în colaborare cu Direcția Generală a Arhivelor Statului a organizat în aula B.C.U. în cadrul manifestărilor „Ateneele cărții” o masă rotundă cu tema „Glasul documentelor”, la care au luat parte un mare număr de bibliotecari, cercetători științifici, cadre didactice, arhiviști, muzeografi.

În cuvântul de deschidere Doina Făget, redactor la Serviciul de Bibliografie al B.C.U. a vorbit despre importanța documentelor editate și inedite în cercetarea științifică din domeniul științelor sociale și umaniste și apoi a prezentat pe invitații acestei manifestări științifice și anume: prof. dr. Virgil Cândea, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice din R.S.România, Ștefan Hurmuzache și dr. Costin Feneșan, de la Direcția Generală a Arhivelor Statului.

În continuare a luat cuvântul și a condus aceasta masa rotundă prof. dr. V. Cândea, care a făcut mai întâi o incursiune istorică în cercetarea istoriei omenirii pe bază de documente scrise și apoi o prezentare a celor mai de seamă publicații de documente apărute în secolele XIX și XX privind istoria poporului român. O problemă care a apărut în cursul acestei expunerii a fost aceea de depistării, în prezent, a documentelor în arhivele din țară și de peste hotare, operație de care se știe că specialiștii au obținut importante succese în ultimele decenii. În acest sens s-a dat cuvântul lui Ștefan Hurmuzache, care a expus conținutul citorva documente cercetate în Arhivele Naționale și la Biblioteca Congresului din Washington. Astfel a fost prezentat auditoriului cuprinsul a două memorii redactate în limba engleză, adresate președintelui S.U.A. și elaborate la sfârșitul primului război mondial, unul de Howard Reed, atașatul militar al S.U.A. la Belgrad și altul de către un ofițer superior de la Cartierul General filipinez din Manila Serviciul de informații de lângă Ministerul de război al S.U.A.

Cele două memorii încă inedite aflate la Arhivele Statului din București cuprind știri importante despre istoria poporului român, începând din antichitate până în epoca modernă, ele fiind întocmite în scopul informării președintelui S.U.A. din acea vreme Thomas Woodrow Wilson și diplomaților americani, care urmau să ia parte la Conferința de pace de la Paris, unde printre alte probleme se discutau și drepturile istorice ale României, care-și dăduse o importantă contribuție politică și mai ales militară la victoria forțelor Antantei împotriva acelorora ale Triplei alianțe. În aceste memorii în special în cel redactat la Manila în Filipine erau incluse unele date de natură etnologică care defineau particularitățile și caracteristicile fiziologice și spirituale ale poporului român, confirmând prin natura lor nu numai continuitatea populației băștinașe din străvechi timpuri în spațiul carpato-danubian-pontic dar și descendența poporului român din geto-daci și coloniștii romani, combătând astfel teoriile neștiințifice din acea vreme ale unor istorici străini, care contestau această continuitate și chiar unitatea pluralistă a poporului român. În memoriul redactat la Belgrad se exprima părerea că populația de pe teritoriul românesc a fost prea puțin afectată de migratori în evul mediu timpuriu iar limba și cultura latină a populației băștinașe au fost păstrate nealterate în tot timpul secolelor de migrație a popoarelor. De asemenea se mai arăta că în ciuda abuzurilor săvârșite în timpul dominației otomane, drepturile și privilegiile ca și autonomia țărilor române au fost totuși confirmate și respectate tot timpul de înalta Poartă.

Bun cunoscător al realităților istorice românești diplomatul american Howard Reed subliniază în memoriul sau iscusința diplomatică practică de români în lupta pentru unire și eliberare națională în evul mediu și epoca modernă, când armele nu le-au mai fost de folos acestora împotriva dușmanilor. Cât privește Transilvania acesta menționează faptul că în ciuda dominației străine (maghiare, otomane și austriace) această țară a rămas o provincie românească autonomă.

În cele două memorii se mai apreciază că încorporarea Transilvaniei la Ungaria în 1867 a fost un act nejustificat și că dualismul austro-ungar a constituit o perioadă de oprimare națională pentru români. Drept urmare se arăta mai departe că românii au fost astfel determinați să intensifice lupta lor de eliberare națională pentru realizarea unirii cu România în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. XX. De aceea intrarea României în primul război mondial s-a dovedit a fi o necesitate istorică — afirmau diplomații americani — acest act politic fiind de aceea un război pentru eliberarea Transilvaniei și sub ocupația austro-ungară.

În memoriul redactat la Belgrad mai există și alte probleme privind istoria poporului român ca de ex. formarea limbii române al cărui fond principal de cuvinte este de origină latină, principalele scrieri istorice ale cronicarilor din Moldova (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce), în fine creațiile literare ale unor scriitori clasici români din sec. XIX cum ar fi Anton Pan, Mihail Eminescu, George Coșbuc.

Lufnd cuvintul în continuare în problema depistării noilor surse documentare în diferite arhive străine privind istoria poporului român dr. Costin Feneșan, a prezentat rezultatele investigațiilor sale efectuate în ultimii ani în R.F. Germania, mai precis în arhivele din Bonn unde a aflat nu mai puțin de 15 volume de documente inedite (Arhiva Ministerului de Externe) azi la Arhivele Statului din București, privind legăturile României cu Ungaria în anii 1887—1920, reflectate în rapoartele anuale ale ambasadorilor germani din unele capitale europene. Parcurgera lor scoate în evidență, a afirmat vorbitorul, mioopia cercurilor politice maghiare din acea vreme precum și ambițiile acestora de a desăvîrși procesul de maghiarizare a populației românești din Transilvania. Aceste documente cuprindeau date concrete cu privire la politica de oprimare a poporului român aflat în Transilvania sub stăpînirea austro-ungară în acea vreme; documentele, s-a mai afirmat de către vorbitor, ar putea face chiar obiectul unei colecții speciale.

Desigur că depistarea și publicarea documentelor este foarte prețioasă pentru specialiști, care mereu au nevoie de instrumente noi de lucru, a afirmat în continuare prof. dr. V. Căndea, dar tot atît de valoroasă rămîne și valorificarea acestor surse documentare în cadrul unor lucrări de proporția monografiilor și a sintezelor dar și a studiilor și articolelor. În acest sens, a afirmat vorbitorul, se pare că mai este încă mult de realizat deoarece valorificarea documentelor s-a făcut într-un ritm prea lent. Și în acest sens a fost dată de exemplu cunoscuta publicație de documente privind istoria românilor inițiată încă din secolul trecut sub egida Academiei Române — este vorba de colecția de documente Eudoxiu Hurmuzachi — și din care au apărut pînă acum peste 40 de volume serie veche și nouă. Același lucru este valabil și în cazul volumelor de documente publicate de Direcția Generală a Arhivelor Statului și de către Academia R.S. România în ultimele decenii, la care s-au adăugat prețioasele microfilme, care cuprind mii de documente din fondurile de arhive din numeroase țări din Europa și America prin grija Direcției Generale Arhivelor Statului. Pe baza lor a mai arătat vorbitorul, au fost publicate în ultimii ani cîteva colecții tematice de ex. *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, *Documente externe privind răscoala lui Tudor Vladimirescu*, *Documente externe privind războiul de independență al României din 1877—1878* după cum în prezent se află în curs de pregătire colecția în mai multe volume *Ștefan cel Mare în conștiința europeană*.

Pentru a confirma necesitatea continuării investigației în arhivele străine care conțin documente nevăzute privind istoria poporului român și care așteaptă a fi publicate, dr. Costin Feneșan a relatat și alte rezultate ale cercetărilor sale din ultima vreme în arhivele din R.F.G. privind în general evul mediu românesc. Astfel în arhivele din München a avut surpriza să dea de corespondența arhiducelui Mathias fratele împăratului Rudolf al II-lea cu Maximilian de Bavaria din anii 1595—1608, care conține noi date privind politica externă a lui Mihai Viteazul și mai ales lupta sa antiotomană dusă în scopul eliberării poporului român de dominația otomană. De asemenea în rapoartele diplomatice ale ambasadorilor wurtemberghezi din Viena, vorbitorul a aflat apoi noi date privind politica externă a Transilvaniei în timpul Războiului de 30 de ani. Astfel din aceste documente emise în anii 1620—1649 rezultă că principatul Transilvaniei era în stat românesc autonom avînd aceiași condiție juridică internațională ca și Moldova și Țara Românească și nicidecum o moștenire a statului maghiar desființat de otomani după bătălia de la Mohaci (1526) cum se mai afirmă încă de unii istorici străini, că în acea vreme principii Transilvaniei duceau cu mare abilitate o politică de echilibru între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman pentru a-și menține statutul de autonomie mai ales că în același timp promovau o politică externă unitară în compania domnilor din Țara Românească și Moldova de care erau legați prin tratate de alianță în cadrul unei confederații. Același politică externă a principilor din Transilvania se reflecta în aceleași rapoarte diplomatice ale ambasadorilor wurtemberghezi din Viena și pentru perioada domniei lui Gheorghe II Rakoczy, principe care a preconizat și a încercat realizarea unei uniuni politice cu Polonia, acțiune în care a antrenat atunci și pe domnii din Principatele române. În fine vorbitorul a mai relatat despre descoperirea unor noi documente în aceleași arhive, dar din Stuttgart, fie privind desfășurarea răscoalei condusă de Horia, Cloșca și Crișan, fie planul Rusiei țariste de a ocupa în 1782 Principatele române deși prin tratatul de pace de la Kuciuc-Kainargi se angajase să protejeze aceste principate în scopul stăvilirii abuzurilor dominației otomane, fie un plan din 1431 de cotropire nu numai a Moldovei, știut pînă acum, dar și a Țării Românești de către Polonia, Ungaria și cavalerii teutoni (acest ultim document se află în arhiva de Stat a Prusiei din Berlinul Occidental).

În încheiere prof. dr. V. Căndea a comunicat participanților la această masă rotundă eforturile făcute în prezent de cercetătorii de la Centrul de cercetări neolenice din Atena de a pune în valoare în cooperare cu institutele științifice din țara noastră documentele românești aflate în arhivele și bibliotecile din Grecia. Desigur însă că principalul efort în acest sens revine cercetătorilor români. În prezent sînt mereu mai frecvente și mai impresionante desco-

peririle de fonduri masive de documente provenind din țările române (în limbile latină, slavă sau greacă) și păstrate în Grecia. Astfel în ultimii ani s-au descoperit la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos 808 documente de asemenea proveniență iar la mănăstirea Lavra 2400 documente. Se poate aprecia — a continuat vorbitorul — deci că numărul total de documente românești de la Muntele Athos ar fi de circa 20000 (D.B. Bogdan consemna în 1941 în articolul *Danii românești la muntele Athos* numai 180 documente).

Pe baza celor relatate de cei trei invitați la aceasta masă rotundă s-a făcut un călduros apel la specialiștii din domeniul științelor sociale și umaniste nu numai pentru a depista noi surse documentare din arhive dar mai ales de a le valorifica pe cele publicate cit și pe cele recent intrate în circuitul științific prin diferite cataloage și ghiduri, deoarece numai în acest fel se va putea îmbogăți istoriografia românească cu noi lucrări de interpretare.

Pentru îmbogățirea cunoștințelor participanților în domeniul cunoașterii tezaurilor documentare din arhive și al păstrării lor au fost prezentate acestora două filme documentare cu titlul: *Comori inestimabile și Restaurarea și conservarea documentelor*, elaborate prin grija Direcției Generale a Arhivelor Statului.

Constantin Șerban

SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE, LUGOJ: 65 DE ANI DE LA CREAREA UNIUNII TINERETULUI COMUNIST

Sesiunea științifică s-a desfășurat în ziua de 14 martie 1987, și a fost organizată de Comitetul municipal Lugoj al Uniunii Tineretului Comunist și filiala locală a Societății de științe istorice. Au fost invitați a susține comunicări profesori universitari, cercetători științifici, publiciști din București, Iași, Cluj-Napoca, Timișoara. Comunicările au întrunit un înalt nivel științific, o informație nouă, interpretări de larg orizont în temeiul concepției Partidului Comunist Român despre istoria țării și rolul tineretului în decursul timpului. Ele au relevat că în toate epocile istorice tînăra generație și-a dat contribuția la progresul istoric; în epoca modernă s-a realizat o treaptă superioară în sensul că au început să ființeze organizații proprii ale tineretului revoluționar. Toate acestea au constituit rădăcinile adânci ale mișcării socialiste de tineret, care, după mai multe decenii de existență, s-a transformat în mișcare comunistă, întruchipată — organizatoric și politic — în Uniunea Tineretului Comunist. După făurirea sa, U.T.C.-ul a fost prezent în toate marile lupte sociale, în lupta împotriva fascismului, pentru salvarea independenței țării. 23 August 1944 a deschis o perioadă nouă și în istoria tineretului a cărei contribuție făuritoare de istorie se afirmă puternic în prezent, în anii noștri ai societății socialiste multilateral dezvoltate.

După *Omagiu la cea de-a 65-a aniversare de la crearea Uniunii Tineretului Comunist*, rostit de profesor emerit Dan Popescu, președintele filialei din Ligoj a Societății de științe istorice, au fost susținute comunicările: *Concepția P.C.R., a secretarului general tovarășul Nicolae Ceaușescu, privind locul și rolul tineretului în societatea socialistă*, prof. Elena Lazăr, prim-secretar al Comitetului municipal Lugoj al U.T.C.; *Semnificația istorică a unei aniversări, 65 de ani de la crearea U.T.C., 30 de ani de la înființarea U.A.S.C.R.*, prof./univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, decanul facultății de istorie și filosofie, Universitatea din București, directorul Institutului de studii sud-est europene; *Revoluția — modalitate de realizare a progresului în istoria României moderne*, prof. univ. dr. Gheorghe Platon, Universitatea din Iași; *Tradiții ale mișcării revoluționare de tineret din județul Mehedinți*, prof. Eleodor Popescu, președintele Comitetului de cultură și educație socialistă a județului Mehedinți, prof. Mite Măneanu; *Rădăcinile istorice ale fărâșirii Uniunii Tineretului Comunist din România*, conf. univ. Constantin Mocanu, Academia de partid pentru învățămînt social-politic, vicepreședinte al filialei din București a Societății de științe istorice; *Din tradițiile luptei revoluționare și patriotice ale tineretului din România*, dr. Olimpiu Măteșescu, Academia de Științe sociale și politice; *Unele aspecte privind contribuția studențimii române la războiul de independență din 1877—1878*, lector univ. Ioan Gh. Șendrulescu, secretar al Societății de științe istorice; *Uniunea Tineretului Comunist — istorie și politică*, lector univ. dr. Ovidiu Șincai, Universitatea din Cluj-Napoca; *Participarea tineretului muncitor din Banat la lupta poporului român pentru apărarea independenței împotriva pericolului fascist (1934—1940)*, conf. univ. dr. Gheorghe Oancea, Universitatea din Timișoara; *Aspecte ale luptei revoluționare a tineretului din sud-vestul României în perioada 1940—1944*, prof. Virginia Ardeleanu, director la Liceul pedagogic Caransebeș; *La chemarea țării — tineretul a răspuns prezent*, lector univ. Nicolae Rigo, Școala interjudețeană de partid Timișoara,

Seslunea științifică din Lugoj a fost precedată, în ziua de 13 martie, de două simpozioane, pe aceeași temă, organizate la întreprinderea „Glocanul” din Nădrag și, respectiv, la Căminul Cultural din Făget.

Dan Popescu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În intervalul 12 noiembrie—3 decembrie 1986 am efectuat o deplasare de documentare în U.R.S.S. la Moscova și Leningrad, în cadrul săptămînilor de schimb prevăzute în acordul încheiat între Academii, avînd ca temă de cercetare *Relațiile culturale româno-ruse în primele decade ale secolului al XVIII-lea*.

Activitatea mea la Moscova s-a desfășurat inițial la Institutul pentru informație științifică în științe sociale al Academiei de Științe a U.R.S.S. (Institut naučnoi informații po obščestvennim naukam AN SSSR — I.N.I.O.N.) apoi la Biblioteca de Stat a U.R.S.S. „V.I. Lenin”, secția generală și cele de bibliografie și carte rară.

La I.N.I.O.N., unde se află de curînd constituită o „bancă de date” cu privire la istorie, m-am deplasat pentru a lua cunoștință prin ordinatoarele de tip VIDEOTON de ultimele publicații existente în toate bibliotecile din U.R.S.S. cu privire la istoria noastră națională și la relațiile româno-ruse apărute din 1985 și pînă în prezent. Am aflat astfel de cîteva lucrări de referință privind expediția lui Petru cel Mare în Caucaz din 1722 la care a participat în calitate de expert în probleme orientale și Dimitrie Cantemir precum și de unele studii privind pe spătarul Nicolae Milescu intrat în slujba diplomației ruse.

La Biblioteca de Stat „V.I. Lenin” am utilizat, la sectorul de bibliografie, catalogul privind fondurile arhivistice personale din depozitele de stat al U.R.S.S. (Indice), repertoriul de cărți, planuri, schițe și gravuri din perioada lui Petru cel Mare păstrate la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S.² și bibliografia generală a operelor (manuscrite și editate) a lui Dimitrie Cantemir, repertoriu poligrafat, întocmit de I.K. Madan³. La sectorul general de literatură de specialitate al Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin”, unde am lucrat în majoritatea timpului petrecut în această instituție, am extras materiale documentare informative din lucrările lui M.A. Polievktov⁴, V.A. Kračkovskai⁵, V.I. Piatnițkij⁶ privind participarea lui D. Cantemir la expediția din Caucaz din 1722 și la activitatea științifică și culturală desfășurată cu acest prilej iar din lucrarea lui N.A. Voskresenski⁷ am copiat textul diplomei din 20 februarie 1721 prin care D. Cantemir a fost numit membru al Senatului (Documentul era cunoscut la noi în țară, dar nu a fost reprodus integral în nici o publicație românească). De asemenea din lucrarea depreliteratură cu caracter panegiristic dedicată lui Petru cel Mare de V.P. Grebeniuk și O.A. Derjavina⁸, am extras datele referitoare la panegiricul alcătuit de Dimitrie Cantemir (în numele fiului său șerban) către țar la St. Petersburg în 1714. Privitor la spătarul Milescu am consultat lucrările recente ale lui V.S. Miasnikov și V.N. Tarasov⁹, precum și a lui D.T. Ursul¹⁰.

În sfîrșit la Biblioteca V.I. Lenin am mai completat — cu noi descoperiri — și lista călătorilor ruși ce au lăsat mărturie asupra țărilor române. Astfel dintr-o revistă regională publicată la Universitatea din Saratov am extras textul călătoriei în Moldova din 1642—1643 a diplomatului Afanasie Lavrentievici Ordîin-Nașciokin, la curtea lui Vasile Lupu, editat de I.V. Galaktionov¹¹, iar datele biografice ale personajului le-am extras din monografia ce i-a fost închinată lui tot de I.V. Galaktionov împreună cu E. Cistiakov¹². Din lucrările istoricului B.M. Danțig dedicate călătorilor ruși în Orientul Apropiat¹³ am copiat numele a patru călători ruși necunoscuți literaturii istorice române ce au drumețit prin Moldova în epoca petrină: Ioan Lukianov (1710—1711)¹⁴, Aleksandr Ivanovici Rumianțev (1712)¹⁵, Matei Gavrilovici Neciaev (1719—1720)¹⁶ și ieromonahii Silvestru și Nicodim¹⁷, cu textele și bibliografia aferentă; alți călători au fost mai târziu ca negustorul Vasili Baranșikov (călător în țările române la 1781)¹⁸, căpitanul de stat major F.F. Berg, navigînd pe Dunăre în 1819¹⁹ și ofițerii topografi Dementie Ivanov Ţikulin (1822)²⁰ și Mihail Pavlovici Vroncenko (1828—1829)²¹, ce au alcătuit scheme și hărți ale Munteniei, Moldovei și Dobrogei.

La secția de cărți rare (Muzei Knighi) a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin” am colaționat textul bilingv ruso-latin tipărit la St. Petersburg în 1714 de D. Cantemir conținînd Panegiricul lui Petru cel Mare cu copia scoasă acum mai bine de o sută de ani de Grigore Tocilescu²². Această operă a lui D. Cantemir nu a fost editată pînă acum în România, iar subsemnatul pregătește în colaborare publicarea ei pentru seria de *Opere complete* ale lui D. Cantemir.

Între 24—29 noiembrie 1986 m-am deplasat la Leningrad unde am obținut accesul la bibliotecile Muzeului literaturii ruse (Pușkinskiĭ Dom), Saltikov-Șcedrin și a Academiei de Științe. În prima din aceste instituții de cultură am consultat bibliografie de referință în special cu pri-

vire la epoca petrină (activitatea lui D. Cantemir, P.A. Tolstoi, A.D. Menşikov etc.) iar la biblioteca Saltikov-Şcedrin în afara lucrărilor Z.B. Udalţovei²³ şi N.A. Meşcerski²⁴ privind vechile traduceri din sec. XVIII în româneşte ale unor cronici de compilaţie ruse privind căderea Ierusalimului sub romani (de către Flavius Josephus) şi a Constantinopolului sub turci (de Nestor-Iskander), am făcut largi extrase din *Descrierea Imperiului otoman* (Opisanje Osmanskoi Imperij) (1703)²⁵, elaborată de contele Piotr Andreievici Tolstoi, ambasadorul lui Petru cel Mare la Poartă (1702—1710, 1713—1714), spre a o compara cu ilustra operă de mai târziu a lui D. Cantemir. Lucrarea lui Tolstoi a fost editată recent de M.R. Arunova şi S.F. Oreškova²⁶. Tot din rapoartele diplomatice necunoscute istoriografiei române ale lui Tolstoi, am extras pasajele privitoare la relaţiile sale timpurii cu Constantin Brîncoveanu, domnul Ţării Româneşti şi cu spătarul Mihai Cantacuzino, unchiul acestuia²⁷.

La Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Leningrad am făcut cea mai interesantă descoperire din întreaga mea deplasare şi anume la secţia de manuscrise, în cadrul unui atlas cu hărţi originale în peniţă şi acuarelă provenind din cabinetul lui Petru cel Mare, am identificat harta manuscrisă autografă în culori a lui Dimitrie Cantemir a zidului caucazian din apropierea fortăreţei Derbent²⁸, executată în 1722. Această hartă a cunoscut doar o reproducere incompletă şi arbitrar executată (numai alb-negru) în epocă, de către profesorul german Gottlieb Siegfried Bayer²⁹ şi a fost copiată şi de geograful francez Joseph Nicolas Delisle, care a depus-o cu un alt lot de schiţe şi desene la Biblioteca Naţională din Paris în 1735³⁰, fiind examinată de savantul român George Vălsan³¹. Harta completă, în culori, a lui Cantemir a rămas pînă astăzi inedită, neintrînd în circulaţia ştiinţifică. În acelaşi album se mai păstrează desenul colorat în relief al zidului caucazian făurit de D. Cantemir, dar fără adnotările sale, ci cu altele în limba rusă; acest desen este complet necunoscut şi n-a fost reproduş niciodată; el poartă legenda (scrisă cu creionul în germană de G.S. Bayer): „Derbent in Persien”³².

În sfîrşit la Secţia de cartografie a aceleiaşi biblioteci am identificat planul Constantinopolului alcătuit de D. Cantemir şi gravat de cunoscutul artist rus Aleksei Feodorovici Zubov în 1720³³; el a fost reproduş cu modificări şi fără legenda originală de N. Tindal în *The History of the growth and decay of the Ottoman Empire* la Londra în 1734³⁴. Pentru restituirea corectă şi adecvată a operii cartografice originale a lui D. Cantemir, aş cum a fost ea concepută şi realizată de către autor, se impune publicarea în culori a celor două planşe în acuarelă sus amintite înfăţişînd zidul caucazian din apropierea oraşului Derbent, percum şi planul Constantinopolului.

În cursul călătoriei de studii am fost primit de V.N. Vinogradov, director-adjunct al Institutului de slavistică şi balcanistică din Moscova şi de Lidia E. Semeonova, şefă de sector, expertă în probleme de istorie românească, cu care am purtat discuţii de specialitate. De asemenea am mai avut întîlniri de lucru cu Ester Uribes, Valentin Emeţ, Tatiana Pokivallova şi Alvena Iaţkova, la Moscova şi cu Tatiana Jitkova de la Academia de Ştiinţe din Leningrad. În deplasările mele la Moscova am fost asistat cu multă ambilitate şi competenţă de tînărul cercetător Vladimir K. Ronin de la Institutul de slavistică şi balcanistică. Gazdele mi-au asigurat, totodată, cu multă amabilitate, posibilitatea vizitării unor monumente istorice, instituţii de cultură şi muzee din Moscova şi Leningrad.

Paul Cernovodeanu

NOTE

¹ *Ličnĭje arhivntje fondĭ v gosudarstvennih hranilištah S.S.S.R. Ukazatel*, tom I—II, Moscova, 1962.

² *Istoričeskij ocerk i obzor fondov rukopisnogo otdela Biblioteki Akademij Nauk. Kartĭ, planĭ, certejĭ, risunki i graviurt sobrannija Petra I*, Moscova-Leningrad, 1961.

³ *Dmitrii Kantemir (1673—1723). Ukazatel literaturi*, Kîşinev, 1973.

⁴ *Evropeiskie puteşestvenniki XIII—XVIII vv. po Kavkazu*, Tiflis, 1935, p. 204—205.

⁵ *Iepigrafika na Arabskom iaztke v Rossij do 1850-h gg.* în „Sovetskoe Vostokovedenie”, Moscova, VI (1949), p. 272 şi 277.

⁶ *K istorij knigopečatnija arabskim şriftom v evropeiskoj Rossij i na Kavkaze*, partea I—II, Moscova, 1928, p. 132—134.

⁷ *Zakonodatelnĭje Aktĭ Petra I. Tom I Aktĭ o vtsih gosudarstvennih ustanovlenĭjah*, Moscova-Leningrad, 1945, p. 239, doc. 286.

⁸ *Russkaja staropečatnaja literatura (XVI—pervaja četvert XVIII v.) — Paneghirceskaja literatura petrovkogo vremeni*, Moscova, 1979, p. 71—72, no. 19.

⁹ *Trudĭ i dni Nikolaja Spafarija in „Problemi dalnego Vostoka”*, Moscova, 3[55] (1985), p. 129—139.

¹⁰ *Nikolaj Milesco Spafarij. Dopolnennoe i pererabotannoje izdanije*, Kîşinev, „Cartea moldovenească”, 1985, 179 p.

¹¹ *Moldavskoe posolstvo A.L. Ordina-Našciokina v 1642—1643 gg.* în „Ucenle zapiski Saratovskogo gosudarstvennogo Universiteta”, Saratov, vîp. istoriceskij, tom XVI (1958). p. 23—30. Prezentarea rezumativă a soliei lui A.L. Ordin-Našciokin, după alte izvoare, a fost inserată în vol. V al colecției *Călători străini despre țările române*, București, 1973, p. 623—626.

¹² *A. L. Ordin-Našciokin, russkij diplomat XVII v.*, Moscova, 1961, 134 p.

¹³ *Iz istorij izučeniija Blijnego Vostoka v Rossij pervoi celverti v. XVIII v.* în „Ocerki po istorij russkogo vostokovedeniija”, Moscova, 1956, partea a II-a, p. 384—412 și *Russkije putešestvenniki na Blijnem Vostoke*, Moscova, 1965, 272 p.

¹⁴ A fost pelerin în Orientul creștin, străbătînd Moldova de la Iași pînă la Galați unde s-a imbarcat pe Dunăre spre a ajunge prin Marea Neagră la Constantinopol, cf. * * * *Putešestvije v Sviatuju Zemlju moskovskogo sveašennika Ioanna Lukianova 1710—1711 gg.*, Moscova, 1862; vezi și „Russkij Arhiv”, nr. 1—5/1863.

¹⁵ Tatăl viitorului feldmareșal Piotr Aleksandrovič Rumiančev, trimis în două rânduri la Constantinopol de țarul Petru I pentru ratificarea păcii de la Prut (1711). A doua călătorie a întreprins-o în 1712 pe itinerarul Kiev—Soroca—Iași—Birlad—Galați—Măcin—Bazar-gic—Kirkilisse—Adrianopol, utilizînd același drum și la înapoiere. Și-a scris relatarea în 1714, publicată de abea în veacul trecut, în „Kievskije gubernskije vedomosti”, nr. 34—39/1853.

¹⁶ A călătorit din Polonia străbătînd Moldova pînă la Galați unde s-a imbarcat pe Dunăre apoi, trecînd prin Marea Neagră la Constantinopol, a întreprins un pelerinaj la Ierusalim, cf. *Putešestvije posadskogo celoveka Mateja Gavriloa Neciaeva v Ierusalim (1719—1720 gg.)* sub redacția lui N.P. Barsov, Varșava, 1875.

¹⁷ De la mănăstirea Rîhlov din Nikolaevsk, ce au înfăptuit un pelerinaj la Ierusalim folosind aceiași rută Soroca—Iași—Galați—Dunăre—Marea Neagră—Constantinopol, cf. * * * *Opisanije putešestvija ieromonoha Rîhlovskogo Nikolaevskogo monastiriji Silvestra i Nikodima v Ťargrad i Ierusalim v 1722 g.* în „Trudi Kievskoj duhovnoj akademij”, Kiev, mai 1883, p. 192—204.

¹⁸ Și-a publicat impresiile de călătorie în cartea *Neštastnije priključenija Vasilija Baranštikova, meštanina Nijnjago Nongoroda, v treh častijah sveta: v Amerike, Azij i Evrope s 1780 po 1787 god*, St. Petersburg, 1787.

¹⁹ A trecut prin Ismail, Isaccea, Babadag, Varna, Burgas și Midia cf. „Russkij invalid”, no. 18/1874, p. 3 ș.n. și N. Epancin, *Ocerki pohoda 1829 g.v. Evropeiskoj Turfij*, partea I^a, St. Petersburg, 1905, p. 129—130.

²⁰ În 1822 a lucrat la hărțile topografice ale Moldovei, Țării Românești și Bulgariei, efectuînd măsurători de la Galați pînă la Burgas, cf. N.P. Glinoețkij, *Istoriija russkogo gheeneralnogo štaba*, partea I^a, St. Petersburg, 1883, p. 362 ș.u.

²¹ A ridicat schemele topografice ale Moldovei, Țării Românești, Bulgariei, Rumeliei și Serbiei în anii 1828—1829, cf. *Zapiski voenno-topografičeskogo Depo*, partea a III-a St. Petersburg, 1838 și partea a V-a 1840; A.S. Berg, *Vsesoiuznoe gheograficeskoe obštstvo za sto let*, Moscova—Leningrad, 1946, p. 37—39.

²² Vezi Biblioteca Academiei R.S.R., ms. latin 44. Textul latin a fost transcris și reproduș în facsimil de Eugène Lozovan, *D. Cantemir-Panégyriste de Pierre le Grand* în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, vol. V (IX) — serie nouă — 1975/1976, p. 484—488 și p. 490—502; originalul grec, păstrat în manuscris la Biblioteca Saltikov-Șcedrin din Leningrad (cota: 1.5.78), a fost publicat și reproduș în facsimil de același autor în *D. Cantemir*; „*Le Panégyrique de Pierre le Grand*” în „RIDS”, Romansk Institut, Koobenhavns Universitet, no. 92 (dec. 1981), p. 22—31, 37—48. Textul slavo-rus al Panegiricului în original a rămas inedit iar cel rus tipărit în 1714 nu a fost utilizat în istoriografia noastră, care nu posedă nici o traducere a acestei opere în limba română. Pentru descrierea opusculului din 1714 vezi P. Pekarskij, *Nauka i literatura v Rossij pri Petre Velikom*, vol. II, St. Petersburg, 1862, p. 320—322, no. 249.

²³ *Otkliki na zavoevanije Konstantinopolja Turkami v Russkom gosudarstve* în „Vizantin-skij Vremennik”, Moscova, tom 38 (1977), no. 1, p. 25—29.

²⁴ *Istoriija Iudeiskoj voint Iosifa Flavija v drevne russkom perevode*, Moscova—Leningrad 1957, *passim*.

²⁵ Originalul se păstrează la Arhiva centrală de stat a actelor vechi (ȚGADA) din Moscova, fondul *Turfija*, 1703, delo 2, p. 184—255; delo 3, p. 235—349.

²⁶ *Russkij posol v Stambule (Petr Andreivič Tolstoj i ego opisanije Osmanskoi imperij načala XVIII b.)* Moscova, 1985, p. 37—105.

²⁷ *Ibidem*, p. 106 și 110, cu note la p. 146 și 148 (rapoarte ale lui Tolstoj trimise cancelarului F. A. Golovin la 30 ianuarie și 25 august 1703).

²⁸ Cota: *Sob. rukop. kart, hran. no. 738*; o. v. Aleks., no. 340 (0,73 × 0,55 m). Pe verso este scris cu cerneală neagră (probabil de geograful Delisle) „Mur auprès de Derbent”; harta poartă sigiliul cu acvila imperială a țarului Petru I aplicat în tuș neagră și însemnarea că provine din cabinetul său: „XLVI Portofel no. 13”. Este inserată și în *Istoričeskij ocerk o obzor fondov rukopisnogo otdela Biblioteki Akademij Nauk. Karl, plant, certjei . . .*, la p. 192, sub nr. 429, R. 700.

²⁹ Sub titlul „Tractus orientalis Cauc: si cum vestigiis muri veteris in eo ducti, descriptus a Celsissimo Principe Demetrio Cantemiro” la p. 426 ca anexă la articolul *De muro Caucaseo* publicat în „Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae”, tom. I, St. Petersburg. 1728, p. 425—426. Cf. și Paul Cernovodeanu, *Les œuvres de Démètre Cantemir présentées par « Acta Eruditorum » de Leipzig (1714—1738)* în „Revue des études sud-est européennes”, XII (1974), no. 4, p. 540—541, 543 și 545, no II.

³⁰ Vezi Albert Isnard, *Joseph-Nicolas Delisle, sa biographie et sa collection des cartes géographiques à la Bibliothèque Nationale* în „Buletin du Comité des Travaux historiques et scientifiques”, Séction de Géographie”, Paris, XXX (1915), partea a III-a: *Catalogues 7 et 8*, sub no. 81.

³¹ *Opera geografică a principelui Dimitrie Cantemir în Opere alese* (sub redacția prof. dr. doc. Tiberiu Morariu), București, 1971, p. 574—578.

³² Sub cota: *Sobr. inostr. ruk.*, F⁰ — 266, t. 3, pl. 53 (cu no vechi de înregistrare 80).

³³ Planul are dimensiunile 59,5 × 82,5 cm și se păstrează sub cota V R $\frac{K_1}{47}$ cu următoarea

legendă: „Plan Konstantinopolea, ili Tarjagrada, ije prejde narišašesija Vizantija, drevle je Bigos, Zavoevan Muhammedom vtorim leta Gospodnja 1453 mesjața Maja v 29 den. Narisovannii knjazem Dimitrjem Kantemirom. Grid Aleksei Zubov”. În colțul din dreapta, dedesubtul unei vederi a portului Constantinopol, se află tipărit: „Grid Ale. Zubov: 1520”. Planul este amintit de G. Válsán, *op. cit.*, p. 568—579, după Pekarški, *op. cit.*, I. p. 262, fără a-l fi văzut sau reproduce. Pentru opera artistului Zubov a se consulta cea mai recentă monografie dedicată lui de M.S. Lebedianskij, *Gravior Petrovskoj icpohu Aleksei Zubov*, Moscova, 1973, 48 p. + il. + album de 41 pl.

³⁴ Numai sub titlul impersonal de „A Plan of Constantinople”.

CRONICA

În ziua de 8 aprilie 1987 în fața comisiei de doctorat a Institutului de Istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Instituții bizantine în vremea lui Ioan al V-lea (1341—1391)* elaborată de Tudor Teoteoi.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: cap. I „Structura socială sub Paleologi”; cap. II „Mobilitatea societății bizantine tirzii”; cap. III „Tradiție și inovație în Bizanțul veacului al XIV-lea”; cap. IV „Ceremonialul de curte o reminiscență tirzie”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: „Prefață” „Introducere”, „Sigle și Abrevieri”; „Concluzii”; „Anexă bibliografică”. Comisia de doctorat a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Radu Manolescu, președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, conducător științific; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, dr. Șerban Papacostea, dr. Răzvan Theodorescu, membri.

Comisia de doctorat a acordat în unanimitate lui Tudor Teoteoi titlul științific de *doctor în istorie*.

* * * *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741—decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 307 p.

O problemă a istoriografiei românești, care își așteaptă încă rezolvarea, constă în studierea relațiilor diplomatice româno-turcești, în general, a statutului politico-juridic al reprezentanților diplomați ai domnilor români la Poarta otomană (în turcește: *kapu-kethudast*), în special¹.

Ariadna Camariano-Cioran, bine cunoscută de specialiștii români și străini prin excelențele studii consacrate, timp de peste jumătate de veac, relațiilor, în special culturale, româno-grecești², adaugă prin volumul recent publicat o piesă dintre cele mai solide la dosarul capuchehaielelor, care vine să completeze și să nuanțeze imaginea pe care istoricii o aveau despre agenții diplomați ai principilor fanarioși pe lângă autoritățile otomane. Cu titlul *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat* se editează acum manuscrisul 1 069 din Biblioteca Academiei R.S.R., care are pe cotorul legăturii titlul *Efemeridele lui Constantin Mavrocordat*, impropriu deoarece este alcătuit în cea mai mare parte din scrisori (numite de editoare rapoarte, pe bună dreptate) expediate de capuchehaielele Moldovei la Poarta otomană. Manuscrisul cuprinde, de asemenea, rapoarte ale unor boieri trimiși temporar pe lângă pașalele cetăților turcești învecinate sau în Țara Românească, scrisori ale lui Constantin Mavrocordat către agenții săi, ale unor demnitari turci către domnul Moldovei (p. 230—231, 251, 256—257 etc.), ba chiar și o scrisoare a lui Grigore al II-lea Ghica, fost domn al Moldovei în perioada oct. 1739—sept. 1741 (p. 205—209).

De la bun început, trebuie apreciată munca de excepție depusă de editoare, care, pe lângă traducerea textului grecesc (scrisorile și documentele în turcește au fost traduse de turcologul Mustafa A. Mehmet), a realizat un bogat și exemplar aparat critic. În *Studiul introductiv* (p. 5—36)³ găsim pertinente aprecieri asupra valorii istorice a „Rapoartelor”, care scot din nou în evidență regimul tot mai apăsător al dependenței Țărilor Române față de Poartă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, oferă informații prețioase despre situația internă (economică, socială, fiscală, politică) din Principate și din Imperiul otoman, ne țin la curent cu unele aspecte ale relațiilor dintre marile puteri ale epocii. Traducerea este însoțită de 513 note explicative, de un *Glosar* (p. 287—293) și un *Indice de nume proprii și de locuri* (p. 295—306), care ușurează munca cercetătorilor cu volumul și satisface pe deplin cititorul specialist.

Sîntem siguri că volumul, aflat deja pe masa de lucru a specialiștilor, va fi apreciat și valorificat din cele mai diferite unghiuri de vedere, atît de istoricii care se ocupă, în general, cu mult discutatul veac fanariot, cit mai ales de cercetătorii relațiilor economice, politice, fiscale dintre Țările Române și Poarta otomană în secolul al XVIII-lea. Intenția noastră este ca prin această recenzie să semnalăm cu un ceas mai devreme informațiile noi pe care Ariadna Camariano-Cioran le introduce în circuitul științific prin publicarea „Rapoartelor”, în privința relațiilor diplomatice româno-otomane, în general, a modului de organizare, funcțiilor, activității și mijloacelor de acțiune, imunităților, privilegiilor și facilităților diplomatice specifice instituției capuchehaialecului, în special.

Discuția purtată de istorici sau juriști în jurul capuchehaiei și o abordare corectă a acestei instituții nu trebuie să ignore nici unul din următoarele puncte de vedere: 1. al dreptului islamic al popoarelor („al dreptului de legațiune turcesc sub aspectul lui pasiv” — spunea A. Știrbei); 2. „al dreptului de legațiune românesc sub aspectul lui activ”; 3. „al atitudinii reprezentanților puterilor străine acreditați la Poartă”. Astfel, dacă pentru autoritățile otomane din secolul al XVIII-lea „Capuchehaielele Țării Românești și Moldovei” (*Eflâk ve Bogdan kapu kethudarlari* — în documentele turcești) aveau mai mult un caracter administrativ, în mare măsură identic cu al reprezentanților unor demnitari ai imperiului (Iacup-administrate capuchehaia lui Hechimoglu Ali-pașa, mare-vizir și serascher — p. 126; episcopii de Brusa și Necezearea se duc la Poartă „în calitate de capuchehaiele ale patriarhului — p. 275—276), pentru

domnii români în general, pentru C-tin Mavrocordat în special, capucehaielele erau „boierii noștri cei mai de aproape” (p. 116), adevărații reprezentanți diplomatici într-un alt stat, Imperiul otoman. Mai mult, în corespondența ambasadorilor (în turc. *elci*) puterilor străine acreditați la Poartă, capucehaielele Țărilor Române, și numai ele, erau numite „agenți” sau „ambasadori” și erau tratați ca adevărați reprezentanți diplomatici. Coroborând cele trei puncte de vedere, putem defini instituția capucehaialcului drept o misiune diplomatico-administrativă permanentă cu funcții diplomatice specifice pe lângă administrația otomană centrală (la Constantinopol) sau locală (la Nicopole, Giurgiu, Vidin, Bender, Hotin etc.), al cărei statut diplomatic s-a depreciat odată cu creșterea dependenței Țărilor Române față de Poartă. Conform dreptului diplomatic medieval, capucehaiaua era, în primul rând, reprezentant personal al principelui român. Trebuie subliniat însă faptul că autoritățile turcești din secolul al XVIII-lea, identificând interesele domnului cu ale statului, numeau pe reprezentanții diplomați atît „Capucehaielele Țării Românești și Moldovei... (*Eflâk ve Bogdân kapu kethudalari...*), cit și „...Mihai (*Mihâl*) spătar, baș-capucehaia din partea lui Constantin voievod...”³. Aceeași concepție o găsim și de cealaltă parte, în instrucțiunile date de C-tin Moruzi, domn al Moldovei (1777—1782), hatmanului C-tin Caragea: „M-a numit capucehaia... povățuindu-mă în ce chip să mă port, atît în trebile domnești și ale țării Moldovei, cit și în cele comune ale neamului...” (subl. ns.)⁴.

„Rapoartele” ne oferă printru rînduri date despre modul de organizare a reprezentanților diplomatice românești în Imperiul otoman la mijlocul secolului al XVIII-lea, confirmînd existența unei anumite ierarhii (în frunte cu un *baș-kapukehâya* un fel de șef al misiunii diplomatice) și numărul mare al acestor agenți. Astfel, în perioada cuprinsă în „Rapoarte”, interesele lui C-tin Mavrocordat (domn al Moldovei între sept. 1741 și 20 iulie 1743) sînt apărute de *cel pușin șapte capucehaielele*, deși oficial, în iulie 1742, la întrebarea chehaielei (locuitorul marelui vizir, însărcinat cu afacerile interne): „unde sînt casele noastre și cite capucehaielele sîntem”, reprezentanții domnului moldovean răspund: „sîntem patru” (p. 190). Și anume: logofătul C-tin Draco Șuțu, baș-capucehaia; postelnicul Manolache (amîndoi oamenii de încredere ai domnului — p. 199; 223); spătarul Mihai, fost baș-capucehaia pe cînd C-tin Mavrocordat era domn al Țării Românești (1735—1741) (vezi mai sus); paharnicul C-tin Caragea. Mai apar către sfîrșitul anului 1742, Gheorghe R. slugerul, Vasilache și Alexandru (probabil, fiul lui Draco Șuțu. *Cronica Ghiculeștilor*, p. 617). Pentru Mihai Racoviță, domn al Țării Românești (1741-1744) „lucrează” la Istanbul: Stavrache chirurgul, Manolache Gelepul ospătarul, Filodor paharnicul. Tudorache și Fotache saigiul (apoi sluger), care sînt căftăniți (adică, numiți în funcție) la începutul lui noiembrie 1741 de către însuși domnul (p. 83). În plus, sînt amintiți reprezentanții domnului muntean pe lângă pașalele de Giurgiu (Geobagelul — p. 124), de Vidin (Theodosie — p. 131) și Nicopole (Isache — p. 131). Mai mult, în decembrie 1742, deși continuau a sluji și ceilalți agenți, se face aprecierea că: „Treburile capucehaialcului sînt pe seama lui Ciobanoglu”, bazirian-bașa (mare negustor care procura stofele pentru palatul imperial — p. 273). În context apar de asemenea Diamandii (vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 485) și Mihalopol Iordache bașa, capucehaielele domnului mazil Grigore al II-lea Ghica și agenții viitorului domn al Moldovei, Ioan Mavrocordat (iulie 1743—mai 1747), Critia (Nicolae) și paharnicul Filodor (fost reprezentant al lui Mihai Racoviță). Plînă la tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), cînd „Poarta îngăduie domnitorilor acestor două state să aibă pe lângă ea un însărcinat cu afaceri, ales dintre creștinii comunității grecești...” (subl. ns.)⁵, numărul capucehaialelor nu era limitat. Consecința directă a imenselor cheltuieli cerute de întreținerea acestor agenți este semnalată sultanelui, în 1755, de către boierii munteeni: „... la Poarta fericirii, aflîndu-se mai multe capucehaiale decît ar trebui, mîrșăviile și pagubele lor se răsfrîng și se întorc asupra sârmanilor supuși”. Încercarea lui Osman III (1754—1757) de a limita numărul agenților („în posturile de capucehaiale... să nu fie mai mulți decît trebuie”), deși fără urmări notabile, este totuși demnă de amintit⁶.

Dintre funcțiile cu cea mai mare pondere în activitatea instituției capucehaialcului distingem: funcția de reprezentare, de observare și informare, de protecție a intereselor cetățenilor statului acreditat, adresarea de proteste. Funcția de reprezentare trebuie înțeleasă „ca o activitate care are ca scop să facă cunoscut și să apere interesele statului acreditant (ale principelui român — n. ns.) prin mijloace diplomatice...”, depășind cu mult simpla obligație a capucehaielelor de a participa la diferitele solemnități de la curtea otomană. Privită astfel, funcția de reprezentare — după unii juriști — și le-ar subsuma pe toate celelalte. În general rațiunea de a fi a instituției capucehaialcului era apărarea intereselor domnului reprezentat și implicit ale statului acreditant: „... știm că fiecare dintre dumneavoastră — speră C-tin Mavrocordat — se îngrijește pentru buna și fericita noastră stare... atît în chip obștesc cit și fiecare în parte” (p. 116). În acest scop, instrucțiunile primite de la principe („voința și porunca voastră domnească”) trebuiau aplicate ferm, fără a lipsi însă, în multe cazuri, „deplina libertate” de acțiune a capucehaielelor („așa cum vă va lumina bunul Dumnezeu și vă va dicta rîvna și dragostea pentru domnul vostru” — le scrie C-tin Mavrocordat (p. 117—8). Pentru ca să țină „domnia nestrîcătă la împărăție”, agenții diplomați moldoveni trebuiau să fie într-o permanentă stare

de veghe pentru a contracara intrigile pretendenților la tron (În „Rapoarte”, Grigore Ghica și Ioan Mavrocordat, care va reuși să obțină domnia Moldovei), domnului din celălalt principat (Mihai Racoviță), capucheaielor Țării Românești (cazul lui Stavracheș), boierilor din țară veniți la Poartă sau ale agenților puterilor străine. Pierderea domniei apare ca o consecință a inactivității reprezentanților diplomați („cînd capucheaietele donnilor se dedau la ospățuri și jocuri de cărți” p. 267). Astfel, mutarea lui Mavrocordat în Moldova — după opinia lui Grigore Ghica, care urmărea discreditarea capucheaielor în fața acestuia — „este numai din pricina boierilor domniei voastre de aici... și desigur mîndria prea mare și nepăsarea boierilor a dat timp lui Mihai Vodă să se invrednicească, pe neașteptate, de domnia Țării Românești” (p. 205). „Ofensiva” (lupta pentru obținerea domniei) sau „defensiva” (lupta pentru apărare a tronului) în care se aflau succesiv agenții diplomați presupunea „plecăciunea cu daruri”, ca mijloc de acțiune pentru menținerea sau cîștigarea sprijinului a cîtor mai mulți și mai sus puș demnitari otomani (p. 90). „Darurile”, care sună a mită (bani de cele mai multe ori, dar și blă-nuri, ceasuri de aur — p. 132—3, sfeșnice, cutii de chihlimbar — p.146, oșpețe — p. 160, 18 3 etc.) țin de obișnuință, odată ce „*Se face orice pentru bani*”. Cu toate că fostul mare vizir (Hadji-Ahmet Pașa/1740—1742) nu mai este, totuși tabietul și obiceiul vechi n-a dispărut. Lăcomia de bani se arată pe față ca și mai înainte, că dacă ia sultanul, cum să nu ia și cei care îi dau lui?” (p. 147). În acest sens, aprecierile și etichetările făcute de capucheaiete sînt revelatoare: „tim-purile sînt în așa fel lincit și poarta marelui vizir și cei din jurul lui sînt nemărginit de lacomi și toți, pînă și cîhoharii cei mai mici, *sînt ca fiarele sălbaticie* (care—V.F.)... dacă nu sînt cîș-tigați înțeapă ca viespile și deschid rani mortale” (subl. ns.) (p. 83); Toată Poarta s-a por-nit pe cerut” (p. 195); „... mulți sînt supărați că nu primesc dese daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți, nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății...” (p. 133). Consecința directă a imenselor cheltuieli cerute de „treburile slujbei” o aflăm din desele plîngeri și cereri trimise lui C-tin Mavrocordat de capucheaietele sale: „nu mai avem nici unghii pentru a ne scărplina, deoarece ne-a copleșit datoria” (p. 175); „ne aflăm într-un ocean de datorii”, drept pentru care — relatează C-tin Caragea — „ne-am gîndit să vină unul dintre noi acolo (în Moldova—n. ns.) să deștăinuie toată situația și să se găsească chip de chivernisirea datoriei” (p. 196). Imensele datorii deja existente și contractarea de noi împrumuturi pentru plata mucare-ului (în bani și giuvaeruri, îi aduc pe agenții lui Mavrocordat la un pas de disperare („ne-am zăpăcit cu totul”). Ultima salvare ar fi — în concepția capucheaielor — „să ne sculăm noi doi, logofătul și spătarul, să venim acolo să vedem, dacă este chip și mijloc de îndreptare, bine, dacă nu, să cădem la picioarele domniei voastre ca să ne eliberați din slujbă” (p. 192; vezi și p. 199, 202, 203—204 etc.). Dintre atribuțiunile financiare ale capucheaietelelor, care țineau de funcția de reprezentare, se disting plata tributului⁸, a bairam-peșcheșului (p. 103, 259), al cudumiilor (*kudumiyye*), a taxelor pentru reinnoirea domniei (mucarerul mic și mucarerul mare). Aspecte legate de plata mucarerului mic (reinnoirea domniei după un an) sînt pe larg prezentate în „Rapoarte”, cu tot cortegiul de intervenții pe lingă demnitarul turc pentru muta-rea lui Mavrocordat în Țara Românească, pentru obținerea sumelor necesare (150 de pungi) prin împrumuturi (p. 159—162, 185—185, 203, 215—217 etc.). De asemenea, „Rapoartele” scot în evidență din plin funcția de *observare și informare* a capucheaietelelor, sarcină pentru îndeplinirea căreia agenții lui C-tin Mavrocordat alocau mare parte a timpului și energiei lor. În primul rînd, capucheaietele trebuiau să obțină informații cit mai aproape de adevăr, pe care să le transmită principelui în timp util, despre situația politică de la Constantinopol, în general, despre orice „mișcare” care i-ar fi putut afecta tronul, în special. Că, adeseori, capucheaietele se achitau formal de această sarcină (trimițînd copii ale unor scrisori mai vechi sau „zvonuri fără temeii” pentru ca „să pară numai că ne dați știri” — p. 263, 264) depune mărturie însuși C-tin Mavrocordat: „Boieri, așa nu se pot îndeplini îndatoririle funcțiunii voastre și nu putem afla/ ceea ce este necesar... Dacă nu se va găsi mijloc să primim informații adevărate, totdeauna vom fi surprinși în ceea ce privește interesele noastre...” (p. 262—3). În „Rapoarte” se face referire, în special, la obținerea de date precise cu privire la susținătorii adversarilor săi, marele vizir (pentru Grigore Ghica) și Haiati hechim-bașa, primul medic al seraiului (pentru M. Racoviță), păzîndu-și, în același timp, în cel mai mare secret „demersurile” pe lingă proprii susținători (darisadet, haznatarul și chehaiua în dec. 1742 (p. 271). În acest sens, C-tin Mavro-cordat declanșează alarma în septembrie 1742: „trebuie să cercetați și să aflați cine, dintre cei care cunosc tainele, le spune și se află în Țara Românească” (p. 218). Pe de altă parte, capucheaietele aveau obligația de a fi intermediari între dregătorii Porții și prin-cipele acreditant, preluînd și predînd corespondența (p. 66, 70, 92, 95, 260, 267 etc.) *Adresarea de proteste* (care devine în secolul al XVIII-lea: „pentru milă ne-am rugat” — p. 190) constituie o altă funcție a capucheaietelelor, strîns legată de funcția de repre-zentare și de apărare a intereselor domnului și statului. „Mare plîngere” au făcut agenții lui C-tin Mavrocordat în legătură cu cele 60 de pungi cerute Moldovei pentru soldele ienicerilor din Bender (p. 95, 96, nota 85) și referitor la „tainaturile peste măsură de mari” pentru ambasadorii rus și turc care treceau prin Moldova în decembrie 1741 (p. 95—98, nota 83). Agenții au adresat, de asemenea proteste în legătură cu havalielele (corvezi), cerute Moldovei pentru reconstrucția

cețării Vozia (p. 138) și cu ajutorul de 25 de pungi cerut pentru răzbiul turco-persan în martie 1742 (p. 138—139). De cele mai multe ori însă, aceste „proteste” rămneau fără ecou, „în condițiile în care era „mare grabă și presiune” din partea autorităților otomane (p. 96). Una dintre funcțiile capuchehaielelor era de a *proteja interesele* locuitorilor din Țările Române atunci când aceștia se aflau în Imperiul otoman. Subliniem că această funcție era în secolul XVIII de mare însemnătate, în condițiile în care dregătorii otomani încălcău statutul „tributarilor” de care beneficiau românii, pretinzând de la gelepii, ciobanii, călărașii care treceau în sudul Dunării să plătească gizie (capitație). Ca urmare, capuchehaielele Moldovei cer ca aceștia „să fie protejați și ocrotiți” prin firmane împărătești” adresate direct gizedarilor, cadîilor și zabiților aflați pe drumul de la Poartă pînă în Moldova”⁹.

Imunitățile, privilegiile și facilitățile specifice în dreptul contemporan oricărei misiuni diplomatice, temporară sau permanentă, în evul mediu se aflau, practic, la bunul plac al suveranilor, deși, teoretic, exista tradiția garantării vieții, libertății și bunurilor solului atît timp cît acesta se afla în misiune. În Imperiul otoman, deși solii (*elci*) altor state beneficiau de *amân* (iertare; permis temporar de liberă trecere), încălcarea imunităților și privilegiilor specifice *musta' minilor* (cei care aveau *amân*) era la ordinea zilei. În acest sens, numeroase exemple pot dovedi nerespectarea principiului de inviolabilității, invocat de otomani („*elciye zevâl olmaz*”; „trimisului nu i se poate face prejudiciu”)¹⁰, față de ambasadorii unor mari puteri europene. La un astfel de tratament erau supuse în mai mare măsură capuchehaielele Țărilor Române, considerate a fi reprezentanți ai unor principii vasali, supuși Porții. Atitudinea dregătorilor otomani față de capuchehaiele era diferentiată, depinzînd de personalitatea agentului diplomatic și de respectarea „obligăției de loialitate” față de Poartă. Lui Stavvache, capuchehaiaua lui M. Racoviță, datorită purtării sale nedemne („nestatornic, înșelător, și cheltuitor”-p. 146) i se vorbește „cu multe insulte” (p. 146), agenții lui M. Racoviță sînt înjurați de chehaia (p. 172), iar pentru ca Stavvache să înceteze „a mai flecări”, chehaiaua lui hechin-bașa „a spus că îl va ocări, să nu mai știe pe unde să iasă” (p. 266). Pe de altă parte, Haiati, sprijinitorul domnului nuntean, îi amenință pe reprezentanții lui C-tin Mavrocordat că, dacă vor acționa împotriva lui M. Racoviță, îi va denunța la sultan (acolo „unde voi nu puteți nici să ajungeți și nici să vă dezvinovați”), care — promite Haiati — „vă va omori pe toți” (p. 254). Dacă în „Rapoarte” această extremă încălcare a inviolabilității nu este întilnită, în schimb se relatează că „Pașa de Vidin a bătut pe Theodosie al cretanei, capuchehaiaua lui Mihai vodă, iar muselimumul de Nicopole pe Isache” (p. 131). În privința privilegiilor și facilităților de care beneficia instituția capuchehaialicului, „Rapoartele” nu ne oferă amănunțe. Deși capuchehaielele beneficiau de anumite privilegii de ordin fiscal și vamal, de facilități de ședere, de dreptul la capelă, de localuri (Bogdan-Serai și Vlah-Serai)¹¹, libertatea de comunicare și de mișcare era limitată, însă, de multe ori, odată ce capuchehaielele Moldovei amintesc de „Invoirea” pe care trebuiau să o primească de la autoritățile otomane pentru a corespunda (p. 260) sau a se deplasa (p. 265). O angajare internațională oficială din partea Imperiului otoman pentru respectarea imunităților și privilegiilor capuchehaielelor nu are loc, însă, decît la 1774 prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Convenția explicativă de la Aynall Kavak, încheiată la 10/21 martie 1779 între Poartă și Rusia, operînd cîteva modificări, pecizează: „...Înaltul devlet să arate în privința lor, în orice caz, semnele bunăvoinței și milosteniei, astfel încît amintiiți (*însărcinați cu afaceri*) să se bucure din plin de dreptul ginșilor, adică ei să fie respectați (*și*) sculți și scăpați de orice fel de violențe și insulte” (subl. ns.)¹². Subliniind încă o dată importanța deosebită a „Rapoartelor”, ca izvoare de primă mînă, pentru istoria social-economică, politică, diplomatică a Țărilor Române și a Imperiului otoman în secolul al XVIII-lea, nu ne rămîne decît să-i mulțumim Ariadnei Camariano-Cioran pentru publicarea lor și să așteptăm valorificarea de către specialiști a informațiilor noi introduse în circuitul științific cu acest prilej.

NOTE

¹ Realizările de pînă acum, nedepășite încă, sînt: I.D. Condurache, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920; G. Muller, *Die Turkenherrschaft in Siebenburgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenburgens zur Pforte. 1541—1688*, Sibiu, 1923; A.H. Golimas, *Despre capuchehaiele Moldovei și poruncile Porții către Moldova pînă la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și Turci*, Iași, 1943; Adrian Știrbei, *Reprezentanța diplomatică și consulară a României. Organizare juridică. Istoric-actual-comparativ*. Teză de doctorat, București, 1948.

² Amintim aici: A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971; idem, *L'Épire et les Pays Roumains. Contributions a l'histoire des relations grecoroumaines*, Jannina, 1984; editarea împreună cu Nestor Camariano a *Cronicii Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695 și 1754*, București, 1965.

²bis Care reia, în mare parte, studiul *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (august 1741—decembrie 1742)*, în „Studii. Revistă de istorie”, anul XIV (1961), nr. 4, p. 939—968.

- ³ V. Veliman, *Relațiile româno-otomane. 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984, doc. 97 și 114; vezi și doc. 4,61, 259 etc.
- ⁴ Hurmuzachi, *Documente, XIII*, București, 1909, p. 48. apud A.H. Golimas, *op. cit.*, p. 34.
- ⁵ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1951, p. 229.
- ⁶ V. Veliman, *op. cit.*, doc. 127.
- ⁷ Ion M. Anghel, *Dreptul diplomatic. Relațiile, privilegiile și imunitățile diplomatice*, București, 1984, p. 361.
- ⁸ Vezi, D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 271—275.
- ⁹ V. Veliman, *op. cit.*, doc. 61, 179, 251.
- ¹⁰ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 153.
- ¹¹ Vezi, A.H. Golimas, *op. cit.*, p. 99—107.
- ¹² V. Veliman, *op. cit.*, doc. 181, p. 497—498.

Viorel Panait e

RADU CONSTANTINESCU, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, D.G.A.S., București, 1986, 298 p.

Pornind de la necesitatea cunoașterii moștenirii culturale românești și, mai ales a aceleia înstrăinate în împrejurări diverse, Direcția Generală a Arhivelor Statului a hotărât să publice o lucrare ce repertorizează manuscrise slavo-române, greco-române și românești aflate astăzi în arhive, biblioteci și muzee din străinătate.

Recenta lucrare elaborată de dr. Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine — Repertoriu*, oferă un tablou general asupra codicelor de origine românească depozitate în afara granițelor țării, specialistul avind posibilitatea să identifice rapid manuscrisul căutat, să afle informații exacte asupra unor manuscrise greu accesibile.

Repertoriul care se adresează deopotrivă istoricilor, arhiviștilor, lingviștilor, bibliotecarilor și muzeografilor este rodul investigației unei impresionante bibliografii de specialitate și, în nenumărate cazuri al depistării, identificării și cercetării directe a manuscriselor românești intrate în patrimoniul cultural al altor națiuni.

Lucrarea cuprinde un *Cuvînt înainte* — loc unde și-au găsit rostul opiniile autorului asupra utilității lucrării, a principiilor de clasificare a diverselor manuscrise repertorizate și precizările asupra metodei de lucru folosite, urmează *Bibliografia*, *Repertoriul* codicelor structurat în opt capitole și un foarte variat și necesar *Indice*.

La repertorizarea manuscriselor adunate în volumul de față, autorul a folosit tehnica indexării și comprimării informației, tehnică modernă, utilizată de obicei la astfel de lucrări — *simboluri* (sigle) pentru descrierea propriu-zisă a manuscriselor și *prescurtări-autor*, *temă* pentru notele bibliografice.

Descrierea manuscriselor cuprinde următoarele elemente: 1) Numărul de ordine în catalog, atribuit pe categorii de manuscrise (slavo-române; de origine mixtă, balcanică și macedoneană, bulgară, srbă, galițiană; copii rusești; codice bizantine; manuscrise în limba română), iar în cadrul acestora, după criteriul alfabetic latin al țărilor, localităților, bibliotecilor și fondurilor; 2) Cota de bibliotecă actuală și cea veche, dacă este folosită de către depozitar; 3) Caracterul textului și conținutul codicelui pe scurt; 4) Redacția — particularitățile lingvistice și grafice; 5) Locul de origine și data, dacă pot fi definite; 6) Numele copistului; 7) Data și locul însemnărilor mai importante; 8) Materialul subiacent; 9) Bibliografia descrierilor; 10) Bibliografia mențiunilor; 11) Edițiile manuscrisului indexat; 12) Reproduseri diverse.

Deosebit de utilă este bibliografia, care include circa 900 de lucrări, fapt ce permite o corectă și rapidă informare asupra unui anume manuscris slavo-român, de la simpla lui semnala-re până la întreaga literatură scrisă pe seama acestuia.

Repertoriul manuscriselor de origine românească din colecții străine adună într-un singur loc informații referitoare la 1358 codice păstrate cu grijă în depozitele a 19 țări ale lumii, cele mai multe peste 750 numai în U.R.S.S., aproximativ 200 în Grecia, peste 100 în Iugoslavia și Bulgaria, mai puțin numeroase, dar importante, în Anglia, Austria, Egipt, Franța, Italia, Turcia, S.U.A. Autorul aduce în atenția specialiștilor peste 42 de manuscrise nesemnlate până în prezent, peste 20 de codice străvechi — sec. IX—XII, care au circulat pe teritoriul românesc; semnalează câteva zeci de manuscrise ale scrierilor lui Nicolae Milescu (45), Filotei de la Cozia (19), Grigore Țamblac (18), zece copii realizate de Gavriil Uric, cinci ale lui Evloghie de la Putna, patru ale mitropolitului Sucevei, Dosoftei și alte valoroase informații care, în mod sigur, vor impulsiona cercetările din acest domeniu.

Lucrarea lui Radu Constantinescu, cunoscut istoric al culturii românești, este un prețios instrument de lucru, ce umple, până la realizarea unui corpus general al tuturor manuscriselor

de origine românească răspândite în țară și străinătate, un gol de mult resimțit și, este, totodată, un modest omagiu adus înaintașilor și culturii românești, un îndemn spre a cunoaște și cerceta tot ceea ce românii au făurit cu mintea și minile lor și a durat peste veacuri.

Filofeta Rînzîș

DAVID REES, *The Son Prophecy. Henry Tudor's Road to Bosworth*, Black Raven Press, London, 1985, 168 p.

Minuțioasa lucrare a lui David Rees realizează o splendidă racordare a specificului istoric galez la istoria generală a Angliei într-un efort de reconstituire a circumstanțelor care au facilitat ascensiunea lui Henry Tudor la tronul englez. Ideea în jurul căreia este elaborată construcția studiului este aportul poeziei profetice la provocarea unei mentalități propice lui Henry Tudor de a-și adjudeca sprijinul majoritar al Walesului în 1485. Așadar aparent, cartea este cantonată mai mult în discuția suprastructurilor decât în realitățile social-economice galeze. Chiar dacă aspectul social-economic este departe de a fi neglijat, autorul este suficient de convingător când atribuie sentimentului național galez stimulată de poezia profetică, funcția esențială a succesului campaniei din 1485.

Poporul galez a avut avantajul sau dezavantajul de a fi avut conștiința marii bătălii pierdute, cu alte cuvinte pierderea definitivă a independenței în 1282—1283. Practic niciodată Wales-ul nu a fost un stat unitar. Cucerirea lui începe după 1066 de către normanzi. Dar înainte de penetrația normandă în Wales, se articulase mitologia unei descendențe ilustre, din antecesori romani, care, ulterior l-a încorporat pe legendarul rege Arthur. Leitmotivul acestei mitologii diseminată la nivel popular îl constituie apariția unui erou care într-o manieră vindictivă îl va alunga pe saxoni și va deveni rege la Londra, în paralel cu recuperarea independenței galeze sau eventual va instala o supremație galeză asupra insulelor britanice. Deci apariția unui *Fiu al Profetei*.

Această teorie era creația tradiției bardice a poeziei profetice. În Wales poezii aveau un statut preferențial care nu se limita la funcții culturale ci și administrative. Poezia profetică datează din sec. X. În 1136 Geoffrey of Monmouth prin a sa *History of the Kings of Britain* exacerbează acest curent cultural, ideologic și mistic deopotrivă. În sec. XIV poezia bardică a profetei se adaptează noilor condiții istorice din Wales. Se operează modificări stilistice în așa fel încât cadența poeziei să ofere posibilitatea unei memorării facile, cu un angajament propagandistic remarcabil. În același timp referirile paseiste sînt înlocuite cu aluzii alegorice care uztau personaje contemporane investite cu miraculosul titlu de *Fiu al Profetei*.

Primul beneficiar al acestei tradiții seculare a fost un descendent princiar Owain Glyn Owyr care la 16 septembrie 1400 a declanșat o puternică insurecție galeză. Amploarea insurecției este probată și de faptul că liderul galez a încheiat în 1404 un tratat cu regele Franței prin care ultimul i-a acordat asistență militară. Mai mult, în februarie 1405 Owain a fost abilitat de poziția sa solidă în Wales să semneze cu alți 2 magnați englezi *Tripartite Indenture* prin care Anglia urma să fie partajată. Înțelegerea nu s-a realizat datorită insucceselor militare ale galezilor, mai ales după retragerea francezilor în 1406. Parcă pentru a spori și mai mult potențialul poeziei bardice, Owain dispare misterios în 1415, o excelentă oportunitate de a supralicita o posibilă întoarcere providențială cum clamau barzii.

În insurecția lui Owain s-a compromis, alături de alți nobili galezi, familia Tudor ale cărei origini certe coboară pînă la începutul secolului XIII. Moștile Tudorilor au fost confiscate și recuperate mai târziu de Owain Tudor care în 1429 s-a căsătorit cu Katherine of Valois, văduva lui Henry V. Din această căsătorie au rezultat între alții Edmund și Jasper, frații vitregi ai lui Henry VI care i-a numit în 1452 conți de Richmond și respectiv Pembroke. În 1455 Edmund s-a căsătorit cu Margaret Beaufort (1443—1509) care descindea din John of Gaunt al treilea fiu al lui Edward III. Din acest mariaj s-a născut la 28 ianuarie 1457 Henry Tudor (fiu postum deoarece în 1456 tatăl său moare în războiul celor 2 roze) cel care va deveni întemeietorul dinastiei Tudor, indisolubil legată de centralizarea și modernizarea statului englez.

Copilăria și prima adolescență a celui care va fi Henry VII s-au derulat pe fundalul colapsului legii și a domniei violentei abominabile. Jasper Tudor, unchiul și protectorul lui Henry Tudor era în același timp principalul reprezentant al familiei Lancaster în Wales. Familia York a făcut eforturi considerabile pentru a-și asigura controlul asupra Wales-ului și inevitabil s-a ajuns la un conflict între recruții lui Jasper Tudor, fideli Lancasterilor și trupele yorkiste conduse de Edward, conte de March, viitorul Edward IV, artizanul victoriei trandafirului alb. La 2 februarie 1461 galezii lui Jasper Tudor sînt grav înfrinți la Mortimer's Cross de yorkiști, care timp de o decadă au dominat viața politică engleză. În contextul convertirii spectaculoase a lui Richard Neville conte de Warwick (*The Kingmaker*) urmează un intermezzo lancasterian (octombrie 1470 — aprilie 1471) după care Edward IV și-a luat revanșa la Barnet și Tewkes-

bury (aprilie — mai 1471). Puțin mai târziu nefericitul Henry VI a fost ucis în Turnul Londrei așa încât supremația yorkiștilor în Anglia părea să nu aibă fisuri. Abia acum în 1471 Jasper Tudor înțelegând că partida Lancaster este temporară pierdută, îl ia pe Henry Tudor și se refugiază în Britania, iar mai târziu în Franța. În jurul celor doi, timp de 14 ani de exil, se vor coaliza rămășițele forțelor lancasteriene, disidenții yorkiști și mai ales speranțele naționale ale galezilor. Totuși până în 1483 când moare Edward IV, Henry Tudor nu a afirmat explicit drepturile sale la coroana engleză. Numai după uzurparea lui Richard III și după dispariția celor 2 fii ai lui Edward IV în Turnul Londrei, act care a zguduit conștiința morală a englezilor, acțiunea lui Henry Tudor pentru cucerirea tronului englez capătă contururi precise. În 1484 Henry Tudor a fost recunoscut de către regele Franței pretendent la coroana engleză, fapt care echivala cu o consacrare internațională a drepturilor sale și care presupunea simultan un ajutor militar francez indispensabil.

La 1 august 1485 forțele lui Henry Tudor, sprijinite de 2000 de francezi s-au îndreptat spre coastele Wales-ului unde se sconta pe ajutorul magnatului galez Rhys ap Thomas, care pentru serviciile sale va primi în 1505 înalta distincție a Ordinului Jartierei. La 7 august 1485 Henry Tudor a debarcat la Mill Bay și la 13 august și-a unit forțele cu cele ale lui Rhys ap Thomas. Marșul lui Henry Tudor prin Wales spre Bosworth s-a desfășurat extrem de rapid în condițiile sprijinului aproape total al populației galeze profund afectată de acțiunea concertată a barzilor în favoarea pretendentului. Astfel calculele lui Richard III că oponentul său își va extenua forțele în tentativa de a depăși militarmente obstacolele din Wales s-au dovedit false. La 22 august 1485 s-a ajuns la confruntarea finală de la Bosworth, care a fost decisă de intervenția forțelor conduse de William și Thomas Stanley (ultimul era soțul Margaretei Beaufort, mama lui Henry Tudor) alături de armata lui Henry Tudor într-un moment în care Richard III conducea o șarjă disperată. Victoria a rămas de partea lui Henry Tudor, iar Richard III a fost ucis în luptă. Imediat după triumful de la Bosworth, Henry VII a trecut la consolidarea noului regim și la 18 ianuarie 1486 s-a căsătorit cu Elizabeth of York, fiica mai mare a lui Edward IV alianță matrimonială care trebuia să reconcilieze cele 2 familii rivale. În general domnia lui Henry VII a fost stabilă în pofida unor rebeliuni yorkiste eșuate. Mai importantă din punctul de vedere al autorului a fost politica sa relativă la Wales. Între 1504 — 1508 Henry VII a acordat carte prin care se ridicau restricțiile care limitau însinuarea galezilor în viața politică engleză. Această deschidere tactică a fost principala premiză care a făcut posibil *Actul de Uniune* din 1536, realizat de succesorul lui Henry VII. Politica lui Henry VII de a acredita în Wales o nouă eră a libertății bazată însă pe o legislație uniformă a însemnat și declinul iremediabil al poeziei profetice care a avut un rol surprinzător de complex în evenimentele din 1485. După această dată, care nu marchează numai o simplă modificare dinastică, nu a mai apărut nici un *Fiu al Profetiei*.

Ovidiu Bozgan

Politica e vita religiosa a Firenze tra '300 e '500, în „Memorie Domenicane”, 1985, nr. 16, Pistoia, 373 p.

Revista „Memorie Domenicane”, fondată în 1884, elaborează în prezent o nouă serie, începută în anul 1970, serie care prin numere anuale, ce se bucură de colaborarea unor renumiți oameni de știință, își propune să dezvolte o temă ce se află printre cele mai interesante și mai noi preocupări ale istoricilor, anume — *raportul dintre politică și viața religioasă în Evul mediu*.

Biserica, instituție ce a consfințit ordinea socială feudală, înconjurînd-o cu aura sacralității, a exercitat o permanentă influență asupra vieții laice, influență de care nu putea scăpa nici politicul, componentă de bază a constituirii vieții publice, cu implicații dintre cele mai diverse asupra sectorului privat. Amestecul călugărilor sau al clerului secular, fie ca persoane particulare, fie ca reprezentanți ai comunităților și ordinelor religioase, a cunoscut diverse aspecte în decursul Evului mediu. Volumul de față, pornind de la această realitate caracteristică lumii feudale, se oprește, prin intermediul comentariilor de text și prin însăși izvoarele epocii publicate în extenso, asupra realităților concrete politice și religioase ale Florenței secolelor XIV—XVI. Dacă noile ordine ale „călugărilor cerșetori” (franciscani și dominicani) își arogau în timpul epocii comunale o misiune pacificatoare, mai apoi, în plină criză a sistemelor politice și a structurilor sociale medievale, în secolul al XVI-lea, Savonarola declara public interdicția clerului de a se amesteca în viața publică. Această pendulare între deschiderea și închiderea alternativă a comunităților mănăstirești față de tot ceea ce însemna viața laică, fiind, de fapt, o perpetuă preocupare în tot evul de mijloc, reflectă creșterea și descreșterea autorității ecleziastice asupra celei seculare, criza internă, abuzurile și abaterile de la viața monahală, existente în sinul bisericii catolice.

Numărul de față, ca și cele ce l-au precedat, reunește într-o temă dată (în cazul nostru *Politica e viața religioasă la Florența*) studii, comentarii critice de documente și note, toate însoțite de editarea pe larg a unor importante izvoare ce permit reconstituirea climatului politic al epocii.

Acestea aduc în același timp noi contribuții metodologice și un exemplu de probitate și măiestrie în critica și editarea izvoarelor. Colaboratorii acestui număr au fost Emilio Panella, Salvatore Camporeale, Lorenzo Polizzotto, Renzo Lotti și Antonio Samaritani.

Emilio Panella, continuând preocupări mai vechi de editare critică a operei dominicanului Remigio dei Girolami, se oprește asupra tratatelor politice *De bono pacis* și de *De bono comuni* în studiul critic, (urmat de publicarea textelor), *Dal Bene comune al Bene del comune — I trattati politici di Rimigio dei Girolami nella Firenze dei bianchi — neri* (p. 1—199); Studiul în cauză reprezintă atât un exemplu de cercetare științifică de înaltă ținută, dar și de critică exhaustivă a textului, bazată pe o cunoaștere completă a izvoarelor și a lucrărilor publicate de alți medieviști. Introducerea cuprinzătoare, ce precede textele aduce date informative de natură să ușureze lectura, atât din punct de vedere istoric cât și filologic. Interesantă este corelarea conjuncturii politice a epocii cu biografia lui Rimigio, descendent al unei familii „popolane” (din „popolo grasso”), ai cărei membrii, deținători de importante funcții publice, i-au oferit lui Rimigio prilejul să trăiască din „interior” frământările luptei pentru putere, luptă în care solidaritatea de clan își spunea cuvântul, dar în cursul căreia se putea întâmpla ca rudele să se transforme în dușmani. În același timp comentariul lui Emilio Panella ajută la decelarea elementelor concrete, de principii teoretice abstracte ale celor două tratate, mai greu de înțeles astăzi de cititorul contemporan. Pe baza acestui comentariu este posibilă o reconstituire a istoriei orășenești florentine, din răstimpul cuprins între elaborarea celor două tratate, respectiv mai—iulie 1304, perioadă în care se face trecerea de la o situație politică incertă, cu posibilități de mediere, spre opoziția ireconciliabilă de interese între „albi și negri”.

În continuare Salvatore Camporeale în *Giovanni Caroli. Dal „Liber dierum” alle „Vite fratrum”* (p. 199—235) reconstituie contextul politic și datele biografice corelate de opera călugărului Giovanni di Carlo (1429—1503) operă scrisă între anii 1460—1480. Atitudinea de participant însuflețit și de observator atent pe care a manifestat-o cu consecvență autorul studiat de Camporeale, aduce în lumină un aspect foarte interesant, anume: modul în care era percepută criza politică și socială a sfârșitului de ev mediu prin prisma reprezentantului devotat al unui ordin religios. Viziunea distrugerii complete a unei lumi și refuzul de a înțelege și a proba noile structuri îl fac pe Giovanni Caroli să pună semn de egalitate între criza catolicismului, însoțită de perimarea civilizației medievale și de sfârșitul epocii comunale și între distrugerea libertăților, ruinarea statului și inevitabil pieirea societății. Luciditatea celui ce trăia ceza evidentă între *studia divinitatis* tradiționale și *studia humanitatis* ale culturii renașterii este dublată de un spirit critic excesiv ce nu se poate împiedica să judece totul, prin antiteza permanentă dintre binele ce aparținea unui trecut pentru totdeauna pierdut și răul prezent, foarte greu de îndreptat. Tocmai evidențierea acestor aspecte, deosebit de interesante pentru refacerea climatului mental al unei epoci de mari prefaceri, face meritul comentariului critic semnat de Salvatore Camporeale, ce stabilește jaloanele evoluției gândirii politice ale lui Giovanni Caroli, în cele două decenii amintite 1460—1480.

Impasul declanșat de subminarea autorității ecleziastice, adeseori chiar din interior, prin abuzurile, corupția și luxul manifestate de unii membrii ai clerului au facilitat încercările de reformare a vieții monastice, prin reîntoarcerea la ascetism, austeritate și fapte bune, apariția lui Savonarola fiind o urmare directă a unei stări de lucruri existente. De influența pe care a avut-o, profeția savonaroliană, chiar după arderea pe rug a priurului de la San Marco, se ocupă Lorenzo Polizzotto în *Confraternities, conventicles and political dissent: the case of savonarolan „capi rossi”* (p. 235—285). Prezentând unul dintre cazurile numite în mod curent de cercetători „mișcarea savonaroliană”, autorul studiului se oprește la aspectul concret al modului în care comunitatea acelor „capi rossi”, grupată la început într-o mică mănăstire, apoi infiltrată în cele două confrerii de la biserica Santa Maria Novella, a reușit să propage idealul ascetic și profeția savonaroliană a unei Florențe, cetate aleasă într-un mileniu renașcut, prin triumful virtuților. Meritul lui Lorenzo Polizzotto este acela de a reface cu multă acuratețe atmosfera politică din Florența Medicilor, ce evoluează de la alianța politică cu confreriile religioase spre lupta deschisă cu acestea, instaurată în climatul de nencredere determinat de asasinarea lui Alessandro de Medici. Introducerea autorității absolute a lui Cosimo de Medici a dus în mod firesc la dizolvarea micii comunități a acelor „capi rossi”, ce au intrat în memoria populară ca luptători pentru libertate, contribuind în felul acesta la dezvoltarea mitului lui Savonarola, ca apărător al libertăților republicane și al drepturilor poporului.

În finalul volumului se află grupate sub titlul *Note e Ricerche* încă trei interesante contribuții ale lui Renzo Lotti. (*I manoscritti dei „Frutti della lingua”* p. 285—305); Antonio Samaritani (*Il „De sapiente et insipiente” di Michele Savonarola*, p. 305—325), Emilio Panella (*La Cronica di Santi Catarina di Pisa usa lo stile pisano?*, precum și o interesantă trecere în revistă a ultimelor publicații legate de tema prezentului număr).

În concluzie putem afirma că toate materialele reunite în volumul de față aduc noi informații, necesare pentru reconstituirea uneia dintre cele mai importante raporturi constitutive ale lumii medievale, concretizat prin interdependența dintre laic și ecleziastic, dintre politică și religie; într-un cuvânt acest raport corelând puterea spirituală de cea seculară.

Ileana Căzan-Neagu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane. Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materiale ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Relații Occident, Bizanț și lumea islamică în secolele XI—XIII. Cruciadele.

Dan al II-lea, domn pînă la Marea cea Mare : tradiție și realitate.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Regulamentul Organic în Țările Române.

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900 — 1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

România și eriza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Relațiile dintre Japonia și Germania în anii celui de-al doilea război mondial.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Evoluția statului român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 1965—1986.

RM ISSO

